

Pedagógiatörténeti Szemle

*Az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága
Neveléstörténeti Albizottságának folyóirata*

8. évfolyam
1. szám
2026

Pedagógia történeti Szemle = Review of the History of Education

Kiadó / Publisher: Soproni Egyetem Kiadó (9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky Endre u. 4.)

Felelős kiadó / Responsible Publisher: A Soproni Egyetem rektora (Prof. Dr. Fábrián Attila)

Közreadó / Issuing Institution: Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar

Felelős szerkesztő / Editor-in-chief:

- Prof. Dr. UGRAI János (Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, Miskolc, HU)

Szerkesztőbizottság / Editorial Board:

- Prof. Dr. KÉRI Katalin, DSc. (Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar Neveléstudományi és Pszichológiai Intézet, Sopron, HU |
- Prof. Dr. NÉMETH András, DSc. (ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Budapest, HU | Selye János Egyetem Tanárképző Kar Óvó- és Tanítóképző Tanszék, Komarno, SK)
- Prof. Dr. PUKÁNSZKY Béla, DSc. (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, HU | Selye János Egyetem Tanárképző Kar Neveléstudományi Tanszék, Komarno, SK)
- Prof. Dr. SZABOLCS Éva, PhD habil., professor emeritus (ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest, HU)

Nemzetközi tudományos tanácsadó testület / International Scientific Advisory Board:

- Prof. Dr. CORIAND, Rtraud (Universität Duisburg-Essen, DE)
- Prof. Dr. CRIBLEZ, Lucien (Universität Zürich, CH)
- Prof. Dr. GRIMM, Gerald (Alpen-Adria-Universität, Klagenfurt, AT)
- Prof. Dr. HOPFNER, Johanna (Karl-Franzens-Universität Graz, AT)
- Prof. Dr. HORN, Klaus-Peter (Georg-August-Universität Göttingen, DE)
- Dr. KASPER, Tomáš (Technická univerzita v Liberci, CZ)
- Prof. Dr. KESTERE, Iveta (Latvijas Universitāte, LV)
- Prof. Dr. MAYER, Christine (Universität Hamburg, DE)
- Prof. Dr. POLENGHI, Simonetta (Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano, IT)
- Prof. Dr. PROTNER, Edvard (Univerza v Mariboru, SI)
- Prof. Dr. dr. hc. SKIERA, Ehrenhard (Universität Flensburg, DE)
- Prof. Dr. dr. hc. TENORTH, Heinz-Elmar (Humboldt Universität zu Berlin, DE)

A Beyond Borders: Actors and Canons of Pedagogy rovatvezetője / **Section Editor:**

- Dr. habil. SOMOGYVÁRI Lajos (Pannon Egyetem Humántudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Veszprém, HU)

Olvasószerkesztő / Copy Editor:

- KUSLICSNÉ KLOIBER Alexandra (Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar Társadalom-, Szociális és Kommunikációtudományok Intézete, Sopron, HU)

Technikai szerkesztő (tördelés, OJS) / Technical Editor (Layout and OJS Management):

- AMBRUS Attila József (Soproni Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Sopron, HU)

ISSN 2415-9093 (Online)

Honlap / Website: <https://journal.uni-sopron.hu/index.php/ptszemle>

Szerkesztőségi e-mail / Editorial E-mail: pedtortszemle@gmail.com

Soproni Egyetem Kiadó
Sopron, 2026. május 31.

Pedagógiatörténeti Szemle

A NEVELÉSTÖRTÉNET TÁGULÓ HORIZONTJAI

Kéri Katalin tiszteletére

A lapszámot szerkesztette: **Ugrai János**

Ugrai János
Szerkesztői bevezető 4-5

Nagy Péter Tibor
Kéri Kati hatvan..... 6-7

TANULMÁNYOK / STUDIES

Pethő Villó
*A modern hangverseny kialakulása:
intézmény, közönség és kulturális részvétel*..... 8-23

Takács Zsuzsanna Mária
*Berde Károly és kollégái népegészségügyi felvilágosító munkája
1920 és 1945 között*..... 24-32

Vörös Katalin
*„[...] nincs kultúrállam, mely ezzel nem foglalkoznék”
A középfokú magyar iparoktatás a 20. század első évtizedeiben* 33-50

Ruzsa Bence – Szabó Zoltán András – Garai Imre
*Az iparoktatás átszervezése
Magyarország szovjetizálásának időszakában (1945–1949)*..... 51-65

HATÁROKON TÚL: A PEDAGÓGIA SZEREPLŐI ÉS KÁNONJAI / BEYOND BORDERS: ACTORS AND CANONS OF PEDAGOGY

Molnár-Kovács Zsófia
*The Past of Education in the Digital Present:
Teaching History of Education Courses in Hungarian
Higher Education – The Case of the University Pécs*..... 66-75

8. évfolyam

1. szám

2026

Szerkesztői bevezető

UGRAI János

PhD, habil. egyetemi tanár | Miskolci Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Történettudományi Intézet

PhD, habil. Professor, University of Miskolc
Faculty of Humanities and Social Sciences
Institute of History

MTMT: 10012621 | ORCID 0000-0001-7200-3006
janos.ugrai@uni-miskolc.hu

Miként minden tudományág, a neveléstörténet is folyton keresi a megújulás lehetőségeit. Ennek jegyében bővítjük a kutatási témáink körét. A gyermeknevelés elméletét és gyakorlatát érintő, hagyományos pedagógiatörténeti kérdésfelvetések rendre kiegészülnek olyan vizsgálatokkal, amelyeket korábban valamilyen határvidékre, netán a társtudományok felségterületére pozicionáltunk – majd arra eszméltünk, hogy szép lassan szerves részévé váltak diszciplínánknak.

A neveléstörténet e folyton táguló horizontját illusztrálják e számunk írásai. Igaz, első pillantásra oktatáspolitikatörténeti megközelítésük miatt a neveléstörténet fősodrába sorolható Vörös Katalin, valamint a Garai Imre, Ruzsa Bence és Szabó Zoltán András alkotta szerzői kollektíva írása is: mindkét tanulmány az iparoktatás meg-, illetve átszervezésével foglalkozik. Ugyanakkor nem feledhetjük, hogy a gazdaság szakember-igényeinek kiszolgálása mindig is túlnyúlt az iskolaügyön. Visszatérően éles vitákat váltott (és vált) ki az is, hogy melyik szakminisztérium felügyelje ezt a szegmenst, s az is, hogy éppen milyen gazdaságpolitikai vízió mentén szervezzék meg a képzést. Vörös Katalin a 20. század első évtizedeinek, a Ruzsa–Garai–Szabó szerzői hármas pedig a II. világháborút követő néhány év vitáinak részletes elemzésével érzékletesen mutatja be, hogy az iparoktatás ügyét zökkenőmentesen lehetett úgy is bonyolítani akár hosszú éveken át, hogy a szereplők mintegy mellékesen, véletlenszerűen foglalkoztak a képzésben résztvevő tanulók képességeivel vagy érdekeivel.

Takács Zsuzsanna Mária tanulmányának főszereplői – egy egyetemi professzor, valamint közvetlen munkatársai – szintén a hagyományos neveléstörténeti írások világát idézik. Ám a Pécssett és Kolozsvarott szolgáló Berde Károly életművének ezúttal azt a részét tárja az olvasó elé a szerző, amely az egészségnevelés egy igencsak speciális tárgykörébe tartozik. Berde, a nemi betegségek és intim területek bőrgyógyászati specialistája tabudöntő missziót vállalt a két világháború közötti Magyarországon – vetített képes előadásokkal járta a vidéket, rádióműsort készített és ismeretterjesztő újságcikkekben is fellépett a felelős párválasztás és családi élet érdekében.

Pethő Villó a kultúrafogyasztás egy kiemelkedő jelentőségű fejleményének nyomába ered. A modern hangverseny megjelenése és kanonizálódása a zenei nevelés és általában a felnőtt kori művelődés fontos mérföldköve volt. A szerző Bourdieu tőkeelméletét hívja segítségül és részletezi, hogy a zenei intézmények 18-19. századi megjelenése miként segítette a polgárság szélesebb rétegei körében is az önművelés e különösen értékes formájának elterjedését.

Mint veszélyben lévő, funkcióját kereső tudományág, a neveléstörténet manapság szívesen reflektál a tudományban és a felsőoktatásban betöltött saját pozíciójára. Ennek szellemében készült Molnár-Kovács Zsófia cikke, amely a Pécsi Tudományegyetemen folyó neveléstörténeti oktatás intézményi hátterét vázolja fel. Mivel hazánkban itt működik egyedül önálló Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék, különösen indokolt, hogy az áttekintést angol nyelven publikáljuk, így segítve a hazai neveléstörténetész szakma állapotának nemzetközi térben való megvitatását.

A táguló neveléstörténeti horizontot nem véletlenül választottuk lapszámunk vezető témájának. Az interdiszciplináris és holisztikus megközelítésmód elterjesztésében meghatározó szerepe van Kéri Katalinnak. Az MTA Neveléstörténeti Albizottságának és a Pedagógiatörténeti Szemle szerkesztőbizottságának jelenlegi elnöke idén ünnepli 60. születésnapját – lapunkban tanítványai és tisztelői a szemléletével harmonizáló írásokkal köszöntik őt.

Kéri Kati hatvan

NAGY Péter Tibor

DSc, egyetemi tanár ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Wesley János Lelkészképző Főiskola	DSc, Professor ELTE Eötvös Loránd University Faculty of Humanities and Social Sciences John Wesley Theological College
--	---

MTMT: 10000722 | ORCID 0000-0002-7136-2389
nagypetertibor2014@gmail.com

Lassan ott tartunk, hogy egy komoly életművet átfogó méltatást már jobban meg tud írni valamelyik AI, mint bármelyikünk. Amit talán mégsem tud jobban, az a szubjektív arckép, ahogyan az egyik tudós nyomot hagy a másikban. Ezért ezt a műfajt választottam – elnézést mindenkitől, aki nem erre számít.

Az első kép: 1992. Meglehetősen hagyományos – évfordulóhoz kötődő – MTA neveléstörténeti albizottsági konferencia, ahogy akkor hívtuk: felolvasóülés. Szakmánk doyenje, Kelemen Elemér albizottsági elnök vélhetőleg éppúgy nem hallott Vivesről, mint jómagam, hallhatott viszont valamit egy fiatal kolléganőről, Kéri Katalinról – ez azért fontos, mert a konferencia meghívásos alapú volt. (Ne felejtjük el, még az internet kora előtt vagyunk, s ahhoz, hogy a konferenciafelhívást leközölje a

Magyar Pedagógia, az akkori technikai viszonyok között még 1991-ben le kellett volna adni azt.) A történeti véletlen folytán Kati épp akkor jött egy spanyolországi ösztöndíjból, s az 500 éve született Vivesről hozott előadást, felnyitva előttünk a 16. századi Ibéria világát. A konferencia e szakaszában az albizottság titkáráként éppen elnököltem, s a radikálisan új témaválasztás és a szélesebb történeti kontextusba ágyazás miatt nagyon méltattam az ifjú kollégát. Mint nemrég megtudtam, e dicséret fontos volt neki. Pár évvel voltam csak idősebb, de ott és akkor az MTA albizottságát képviseltem – egy olyan közeget, ami formálisan nagyon tekintélyes volt, de amire nagyon is ráfért a megújulás.

És Kati – ez már olvasmányélmény a '90-es évekből – elkezdett elméletileg reflektálni arra, hogy milyen szemléletváltás lenne szükséges a neveléstörténetírásban. Elemérrel akkor már egy pár éve nagyon igyekeztünk azon, hogy oktatáspolitikatörténeti, esetleg történetpszichológiai irányban elindítsunk egy megújulást – de hát ez nem nagyon sikerült. Jött viszont egy nagyon másféle megújulás, egy új hang, ami nagyon fontos volt. Kati részben a művelődéstörténet irányába nyitott, részben a „nők” felé – különösen az utóbbival sokkal inkább beletalálva az ezredforduló nemzetközi trendjeibe, mint mi. S ami legalább ilyen fontos volt, érdeklődése nem egyszerűen „egyetemes történeti” volt – németekkel, franciákkal mindig is foglalkozott a neveléstörténet, az oktatáskutatás pedig az angolszász szakirodalom és témavilág kötelezősége tette akkorra már nyilvánvalóvá. Kati ezzel szemben a spanyol világ felé nyitott, s a spanyol világon keresztül a középkor és a korai újkor iszlám világa, valamint Latin-Amerika felé.

A harmadik kép 2005-ből való. Forray R. Katalin oktatáskutató intézeti szobaszomszédomban Pécsen akart neveléstudományi doktori iskolát csinálni. Az elgondolása az volt, hogy az iskola két programjának az egyike kifejezetten oktatástörténeti legyen. Engem hívtott vezetőnek. Magamat egyetemi közegben szociálisan inkompatibilisnek, „tisztelettudatlannak” tartván Kéri Kati javasoltam magam helyett, mondván, ő amúgy is otthon van Pécsen, s szakmailag is kiváló. Forray Kati végül mégis meggyőződött azzal, hogyha doktori programot egy aldiszciplínára akarunk építeni, akkor oda a MAB meggyőzéséhez nagydoktor kell.

Pécsre érkezvén Kéri Kati szobájába kvártélyoztak be, s ekkor indult igazán a személyes történetünk. Egyrészt óriásiakat beszélgettünk, a szorosabb-tágabb szakma, meg a világ különböző dolgairól. Másrészt kialakítottunk egy igazán remek munkamegosztást: a MAB-bal kapcsolatos feladatokat én láttam el, Kati viszont remekül mozgott az egyetemen. Megnyerő volt és kedves, elfogadó és programunkat elfogadtató a bölcsészkar vezetői között. Nagy jelentősége volt, hogy a tekintélyesebb történészprofesszorok is ismerték és kedvelték.

Fontos és komoly élmény volt, amikor együtt felvételiztettünk a doktori programra – az ilyenkor elkerülhetetlen (személyek képességeire vonatkozó) bizalmas beszélgetésekben azonosképpen ítéltük meg a jelentkezőket, s ma együtt örülhetünk, hogy többen közülük az oktatástörténész szakma jegyzett személyiségei lettek.

Teljes természetességgel adódott, hogy távozásom után Kati vette át a doktori program vezetését. Közel sem volt „természetes” azonban, hogy személyesen is hallottam, meg vissza is hallottam, hogy Kati különböző nyilvános megszólalásaiban többször is hangsúlyozta, miszerint a doktori program az általam kitalált alapokon épült tovább. Aki valaha dolgozott egyetemen, tudja, milyen intellektuális bátorság, emberi tisztesség kell ilyen kijelentést tenni egy a közelmúltban nyilvános, peres konfliktusban távozott kollégával kapcsolatban.

Kati – aki immár túljutott a nagydoktori védésen és a professzorrá kineveztetésen, s intézményt is váltott: Dél-Dunántúl helyett immár Északnyugaton él – a közelmúltban a neveléstörténeti albizottság elnöke lett. Legalább két szemponttól tartom igen fontosnak Kati elnökségét – s csak a harmadik, hogy e nyomasztóan maskulin akadémiai világban végre egy nő tölt be vezető pozíciót. Kati személyében olyan tudóst üdvözölhetünk, aki egy pillanatra sem veszítette el szoros kapcsolatát szakmánk interdiszciplináris jellegét a „másik” oldalról megtámasztó történettudománnyal, s aki igazán tiszta szívvvel elkötelezettje a valóban globális nemzetköziségnek.

Ez pedig két olyan szempont, aminek alapján egy szakma jövőjét illetően akár optimisták is lehetünk.

A modern hangverseny kialakulása: intézmény, közönség és kulturális részvétel

PETHŐ Villó

PhD, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem | PhD, Associate Professor, University of Szeged
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar | Faculty of Humanities and Social Sciences
Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék | Department of Education and Cultural History

MTMT: 10026300 | ORCID 0000-0001-8410-5675
petho.villo@szte.hu

KEYWORDS

- concert culture
- musical institutions
- audience education
- contemporary music
- cultural capital

KULCSSZAVAK

- hangversenykultúra
- zenei intézmények
- közönségnevelés
- kortárs zene
- kulturális tőke

ABSTRACT

The Emergence of the Modern Concert: Institution, Audience, and Cultural Participation | The model of the modern concert emerged during the eighteenth and nineteenth centuries, creating a new form of musical public life. Gradually, concert attendance became not only an elite cultural practice but also accessible to broader social groups. European and Hungarian historical examples illustrate the institutionalization of concert life, the formation of listening rituals, and the social functions of public musical participation. The study examines the changing composition of audiences and the role of music education in developing listening competencies. At the beginning of the twentieth century, the emergence of a modern musical language created new challenges of reception, to which Hungarian musical life responded through institutional and pedagogical initiatives. Pierre Bourdieu's theory of cultural capital provides an interpretive framework for understanding the social meaning of concert attendance.

ABSZTRAKT

A modern hangverseny modellje a 18–19. század folyamán alakult ki, és a zenei nyilvánosság új formáját hozta létre. A hangverseny fokozatosan nemcsak az elit, hanem szélesebb társadalmi rétegek számára is hozzáférhető kulturális gyakorlattá vált. Európai és magyar történeti példák mutatják be a koncertélet intézményesülését, a hallgatási rítusok kialakulását és a nyilvános zenei részvétel társadalmi funkcióinak formálódását. A tanulmány vizsgálja a közönség összetételének alakulását és a zenei nevelés szerepét a befogadói kompetenciák kialakításában. A 20. század elején megjelenő modern zenei nyelv új befogadási kihívásokat teremtett, amelyekre a magyar zenei élet intézményi és pedagógiai válaszokat keresett. Pierre Bourdieu kulturális tőkeelmélete értelmező keretet ad a hangversenyre járás társadalmi jelentésének megértéséhez.

Bevezetés

Napjainkra a hangverseny a zenei élet stabil intézményévé vált: a közönség ismeri a koncertlátogatás rítusait, a megszólaló művekhez értelmezési keretekkel rendelkezik, a zenei sajtó pedig előzetesekkel és kritikákkal kíséri az eseményeket. Ez a működési forma azonban nem magától értetődő adottság, hanem hosszú történeti fejlődés eredménye. A 19. század végére Európa-szerte – és Magyarországon is – kialakult a hangversenyélet intézményi rendje: zenekarok, koncerttermek, zeneoktatási intézmények és zenei folyóiratok biztosították azt a keretet, amelyben a hangverseny rendszeres kulturális gyakorlattá vált. E rendszer műsorai, hallgatási normái és közönsége alapvetően a művelt városi polgárság klasszikus és romantikus zenei ízléséhez igazodtak. A 20. század elején megjelenő modern zenei nyelv ebbe a kialakult rendbe idegen elemként tört be. Az új kompozíciós eljárások és hangzásideálok olyan zenei világot hoztak létre, amelyhez a közönség és a hangverseny

intézménye sem rendelkezett kész befogadási mintákkal. A modern magyar zene megjelenése így nem pusztán új művek megszólalását, hanem a koncertközönség és a hangversenyélet alkalmazkodási kényszerét is jelentette.

A tanulmány azt vizsgálja, hogyan alakult ki a modern hangverseny intézménye a 18–19. század során, miként épült ki ennek magyarországi intézményi és társadalmi háttere, és hogyan ütközött e kialakult koncertmodell a 20. század eleji modern zenei törekvésekkel. Külön figyelmet kapnak a 20. század eleji magyar zenei modernizáció intézményi és nevelési válaszai: az Új Magyar Zene-Egyesület kortárs zenei törekvései, valamint Kodály Zoltán zenei nevelési programja, amelyek egyaránt a modern zenei nyelv befogadására képes közönség kialakítására kerestek választ.

Célkitűzések és értelmezési keret

A 19. század végére Európa-szerte kialakult a hangverseny intézményesült működési rendje: saját térrel, szervezeti struktúrával, rögzült repertoárral és hallgatási normákkal. A koncertlátogatás nem pusztán zenei vagy esztétikai gyakorlat, hanem társadalmi tevékenység is, amely közösségekhez való tartozást fejez ki, és kulturális különbségeket hoz létre vagy tart fenn.

A tanulmány zenetörténeti és társadalomtörténeti szempontból vizsgálja e működési forma kialakulását: a zenei intézmények fejlődését, a modern hangverseny intézményesülését, a közönség részvételének történeti mintázatait és nevelésének folyamatait, valamint a hangversenyre járás társadalmi funkcióit a 19–20. század fordulóján. A történeti áttekintés európai és magyar példákön mutatja be a hangversenykultúra kialakulását, a közönség formálásának eszközeit, valamint azokat a zenei műfajokat – operett, magyar nóta, jazz és tánczene –, amelyek a klasszikus hangversennyel párhuzamosan, mintegy konkurenciaként jelentek meg. Külön figyelmet kap a 20. század elején megjelenő modern zenei nyelv befogadásának problémája, valamint a zenei nevelés és a kortárs zene intézményes közvetítésének kérdése.

A vizsgálat azt tárja fel, miként vált a hangverseny a 20. század első feléig a kulturális részvétel, az önazonosítás és a társadalmi különbségek egyik fontos színterévé, és hogyan kapcsolódott ehhez a zenei nevelés, a zenekritika és a zenei intézményrendszer működése Magyarországon.

A tanulmány első részében történeti–szakirodalmi elemzésre támaszkodva rekonstruálom az európai és magyar hangversenykultúra kialakulásának intézményi és társadalmi folyamatait. A történeti áttekintés alapjául Percy M. Young hangversenytörténeti munkája (Young, 1965), Tia DeNora társadalomtörténeti elemzése (DeNora, 1991), valamint magyar zenetörténeti összefoglaló munkák (Dobszay, 1998; Molnár, 1936) szolgálnak. A magyar zenei nyilvánosság kortárs reflexióihoz irodalmi és zenei szakfolyóiratok (*Nyugat*, *Szimfonia*, *Crescendo*) anyagait is felhasználom.

A történeti fejezetek a modern hangverseny intézményének kialakulását és működésének fő elemeit – zenekari struktúrák, repertoár, karmesteri szerep és hallgatási normák – rekonstruálják. E rekonstrukcióhoz Pierre Bourdieu társadalomelméletét alkalmazom értelmező keretként. Fogalmai – különösen a kulturális és szimbolikus tőke elmélete – lehetővé teszik, hogy a hangversenyre járást, a zenei műveltséget és a zeneértés kompetenciáját ne pusztán esztétikai vagy pedagógiai kérdésként, hanem társadalmi pozíciókhoz kötődő gyakorlatként értelmezzük (Bourdieu, 2014. 17). Bourdieu szerint a szimbolikus tőke legitimált elismerés, amely idő-, pénz- és energiabefektetés révén jön létre, és a társadalmi különbségek elfogadtatásának eszköze (Bourdieu, 2014. 16). E logika mentén a

hangversenyre járás, a zenei műveltség demonstrálása vagy a „komolyzene-értés” nyilvános felmutatása a kulturális tőke szimbolikus formává alakításának terepévé válik. A koncertközönség így nem csupán hallgatói közösség, hanem egy közös életstílus és kulturális gyakorlat révén elkülönülő társadalmi csoportként is értelmezhető, amely saját ízlésmintái révén különbözteti meg magát más társadalmi köröktől (Bourdieu, 2014. 12).

A történeti és elméleti megközelítés összekapcsolása lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy a hangverseny intézménye miként vált a kulturális részvétel és a társadalmi önmeghatározás egyik fontos színterévé. A tanulmány így nemcsak a modern hangversenyélet kialakulását mutatja be, hanem társadalmi funkcióit is: miként járult hozzá kulturális különbségek kialakításához, fenntartásához vagy – bizonyos esetekben – mérsékléséhez.

A fejezet Pierre Bourdieu kulturális és szimbolikus tőkére vonatkozó elméleti keretére támaszkodik, Fáber Ágoston magyar fordítása (Bourdieu, 2014) alapján. Szó szerinti idézeteket kizárólag az eredeti szöveg pontos oldalszámának megjelölésével alkalmazok.

A koncert mint intézmény és társadalmi gyakorlat

A következőkben a 19. század végétől a 20. század első feléig elemzem az európai és magyar hangversenykultúra fejlődését, arra keresve választ, miként vált a hangverseny zenei eseményből intézményesült kulturális és társadalmi gyakorlattá.

A vizsgált korszakban a zene társadalmi jelenléte és „fogyasztása” már számos, a zenén kívüli tényezőtől is függött. Percy M. Young szerint a 18. század végétől a 20. század elejéig a koncertélet alakulását három tényező határozta meg: a pénzügyi háttér, az intézményi beágyazottság és a közönség formálása. A koncertélet kiterjedése a 19. század folyamán nemcsak a hangversenyek számának növekedését jelentette, hanem a közönség kérdését is előtérbe állította. Young szerint az új hallgatói rétegek bevonása csak akkor lehetett tartós, ha a koncert mint kulturális gyakorlat elsajátításához megfelelő felkészítés társult. A közönség ekkor nem kész közösségként, hanem alakítandó és nevelendő közösségként jelent meg; a hangverseny hallgatása tanult gyakorlat, meghatározott figyelmi és viselkedési normákkal (Young, 1965).

A nyilvános zenehallgatáshoz kapcsolódó normák intézményesülése azonban nem ragadható meg pusztán szervezeti vagy szabályozási szinten. A kérdés az is, miként jelennek meg ezek az elvárások a zenei élet mindennapi gyakorlatában, és hogyan sajátítják el őket maguk a hallgatók. Ezt a perspektívát nyitja meg Tia DeNora elemzése (DeNora, 1991).

A hangverseny kialakulása a 18–19. század folyamán

A 19. század végi és 20. század eleji hangversenygyakorlat megértéséhez vissza kell tekintenünk a 18. század végére. Tia DeNora Beethoven pályáján keresztül mutatja be a bécsi zenei élet átalakulását, amelyben egyszerre változtak meg az intézményi struktúrák és a muzikusok társadalmi helyzete (DeNora, 1991). Az arisztokratikus mecénatúra fokozatosan visszaszorult, miközben a polgárság egyre nagyobb szerepet vállalt a nyilvános hangversenyélet fenntartásában. A patrónusi függés lazulásával a zenészek új kapcsolatba kerültek fizető közönségükkel: már nemcsak mecénásaiknak,

hanem a hallgatóságnak is meg kellett felelniük. Ez egyszerre jelentett nagyobb művészi autonómiát és fokozott társadalmi kiszolgáltatottságot (DeNora, 1991. 311).

Ezzel párhuzamosan kialakult a komolyzene-hallgató új típusa. A zenehallgatás a társasági szórakozásból figyelmet és önfegyelmet igénylő tevékenységgé vált, a polgári önnevelés eszközeként. DeNora szerint a zene „*az udvari időtöltésből az önfegyelem és erkölcsi nevelés színterévé*” (ford. P. V.) lett (DeNora, 1991. 320), a hangverseny pedig nemcsak művészi élményt, hanem a „helyes” zenehallgatás normáit is közvetítette. A polgári kultúrában a komolyzene a magasabb műveltség szimbólumává vált a könnyedebb, táncos műfajokkal szemben (DeNora, 1991. 329). Beethoven pályája jól példázza e folyamatot: bár továbbra is támogatták arisztokrata patrónusai, egyre inkább a polgári közönség elvárásaihoz igazodott. DeNora szerint „*Beethoven karrierje jelzi a zeneszerző mint autonóm kulturális alkotó megjelenését*” (ford. P. V.) (DeNora, 1991. 335.), ettől kezdve pedig a művészi tekintély alapja mindinkább a nyilvános közönség elismerése lett.

Zene mindenkinek – Anglia hangversenyélete a 19. században

DeNora elemzése a hangverseny mint társadalmi gyakorlat kialakulásának korai szakaszát ragadja meg. A 19. század folyamán e gyakorlat tovább formálódott és stabil intézményi, valamint térbeli kereteket kapott. Percy M. Young a megszilárduló koncertkultúrát a 19. századi angol zenei élet vizsgálatán keresztül mutatja be (Young, 1965).

A 18–19. századi angol koncertélet különböző tér- és alkalomtípusok együttéléséből bontakozott ki. A 18. századi londoni Garden koncertek¹ során a közönség társalgás és étkezés közben hallgatta a zenét. A 19. században a hangversenyek egyre nagyobb, zárt terekbe kerültek, majd megjelentek a kifejezetten ezen alkalmak számára épített termek, a koncentrált zenehallgatás igényeihez igazodva. A hangversenyek fokozatosan a szabályozott hallgatás normái szerint működtek, miközben széles közönséget igyekeztek bevonni.

A térbeli átalakulással párhuzamosan stabil intézményi háttér alakult ki. Filharmóniai társaságok és állandó zenekarok tették lehetővé a rendszeres hangversenyélet fenntartását és a közönség tartós megszólítását. A vidéki városokban előfizetéses hangversenyek jöttek létre, míg társadalmi céllal alapított intézmények – például a londoni People’s Palace² – főként munkások számára rendeztek koncerteket. Számos kezdeményezés kifejezetten a munkások bevonását célozta: a Derbyshire-i Strutt család gyáraiban zenekari gyakorlatot vezettek be, míg a Council of the Working Men’s Clubs Association (Munkásklubok Szövetsége) parkokban szervezett koncerteket, Manchesterben. Repertoárjuk népszerű vokális művekből, oratóriumokból és klasszikus zenekari darabokból állt; ezek az intézmények kulturális-nevelő szerepet is betöltöttek.

Young szerint a koncertélet Angliában művészeti, kulturális és társadalmi projektként is értelmezhető; a szervezeti formák sokfélesége a zene széles körű hozzáférhetőségét és a közönség tudatos formálásának igényét jelzi (Young, 1965).

Young a repertoárt a közönségformálás egyik fő eszközeként értelmezi. A korai koncertformák vegyes műsorral működtek, míg a nagy hangversenyhelyszíneken a repertoár fokozatosan kanonizá-

¹ Garden Concerts: a 18–19. századi Londonban, nyári szórakozóterekben rendezett nyilvános hangversenyek.

² People’s Palace: 1887-ben Londonban alapított népművelési központ, amelynek célja a munkásság kulturális és zenei nevelése volt.

lódott, a rendszeresen előadott Händel-oratóriumok kulturális referenciaponttá váltak. A munkásoknak szánt hangversenyek műsorai kifejezetten nevelési célt szolgáltak, gyakran ismeretterjesztő bevezetőkkal kiegészítve. A repertoár így nemcsak tükrözte, hanem alakította is a közönség ízlését és a koncertlátogatás normáit (Young, 1965).

A 19. század első felében az angol koncertközönség társadalmi határai nem voltak merevek. Bár léteztek kizárólag a felsőbb rétegek által látogatott alkalmak, számos hangverseny szélesebb rétegeket is megszólított. A felnőttoktatási mozgalmak célja az volt, hogy a nyilvános koncerteken megjelenő munkások figyelmét „kívánatosabb” irányokba tereljék (Young, 1965. 223). A zene erkölcsi és társadalmi nevelőeszközzé vált, az olcsó jegyárú hangversenyek pedig a társadalom szinte minden rétegét vonzották (Young, 1965. 225). Birminghamben a Birmingham Musical Association (Birminghami Zenei Egyesület) zeneiskolát, könyvtárat és kórusokat hozott létre. Manchesterben a Free Trade Hall több ezres közönségének hallgatási és viselkedési normái a legmagasabb színvonalú koncertek hallgatóságáéhoz hasonlítottak (Young, 1965. 228). Young értelmezésében az angol hangversenykultúra kialakulása tudatosan szervezett, nevelési célokat is magában foglaló folyamat volt. A munkások bevonását nem a koncertforma átalakításával, hanem a hozzáférés kiterjesztésével érték el. Míg DeNora a hangverseny kialakulását írja le, Young annak megszilárdulását és intézményesülését mutatja be, átvezetve a 20. század stabil koncertkultúrájához.

A modern idők európai hangversenyélete

A 19. század második felére a zenekar kiforrott intézményi formává vált, és a zenei élmény közép-pontjába került. Percy M. Young ezt a modern hangversenyélet egyik alapfolyamataként írja le. A zenekar ebben az időszakban nem csupán előadói apparátus volt, hanem a nemzeti és romantikus eszmekör kifejezésének fontos médiuma, ami egyre több várost ösztönzött saját együttes létrehozására (Young, 1965).

Ezzel párhuzamosan a karmester szerepe is átalakult. Young szerint a virtuóz szólisták korábbi dominanciáját fokozatosan a karmesterek növekvő tekintélye váltotta fel. Ők a zeneszerzői szándék értelmezőiként, a közönség számára irányadó szakmai tekintélyként működtek. Tevékenységük nem elsősorban újításra, hanem a kialakuló koncertnormák és repertoárközpontú ízlés közvetítésére irányult (Young, 1965. 234–235). A következőkben Young nyugat- és közép-európai példáin keresztül mutatom be a modern hangverseny eltérő, de összefüggő modelljeit.

Párizsi koncertélet

„Párizs volt az a város, ahol a gyors fejlődés a legtöbb területen egyszerre ment végbe” – írja Young (Young, 1965. 235). A város hangversenyéletében meghatározó szerepet játszott a Conservatoire, amelynek zenekara 1828 és 1897 között a barokktól a kortárs francia művekig terjedő repertoárt alakított ki (Dandelot, 1898).

A Conservatoire köré szerveződő együttesek – a Société de Sainte-Cécile³ és a Société des Jeunes Artistes du Conservatoire⁴ – az új francia zenekari stílus bemutatását tűzték ki célul. Jules

³ A „Szent Cecília Társaság” párizsi hangversenyszervező társaság a 19. században.

⁴ A Conservatoire növendékeiből alapított a Conservatoire Ifjú Művészeinek Társasága.

Pasdeloup, a Conservatoire volt növendéke és a Jeunes Artistes szervezője, 1861-től önálló zenekarával a Cirque d'Hiver-ben⁵ rendezte modern műveket is bemutató Concerts Populaires⁶ hangversenyeit, párhuzamosan a Conservatoire koncertjeivel. A sorozat stílusosan nyitott műsorpolitikát követett, a közönség különböző korszakok zenéjét hallhatta, ezek közül előtérbe kerültek a modern német és francia művek (Young, 1965. 235–236). A cirkusz mint helyszín – központi fekvésével és meglévő közönségével – lehetővé tette, hogy a hangversenyek szélesebb hallgatóságot érjenek el.

Hasonló szerepet töltött be a Conservatoire egykori diákja, Charles Lamoureux, aki megalapította a barokk oratóriumok előadására specializálódott Sociétés de l'Harmonie Sacrée⁷ hangversenyeit, később pedig a Concerts Lamoureux sorozatával a modern francia zene népszerűsítését vállalta. Édouard Colonne – szintén egykori konzervatóriumi növendék – Concerts Colonne hangversenyei szintén a kortárs francia repertoár bemutatására épültek (Young, 1965. 236–238).

A párizsi koncertéletet így az egymás mellett működő intézmények és sorozatok sokszínűsége jellemezte, miközben fokozatosan erősödött a nemzeti repertoár hangsúlya.

Berlin – a filharmonikus modell kialakulása

Ezzel szemben Berlinben egy egységesülő intézményi modell rajzolódik ki. Young értelmezésében a berlini hangversenyélet fejlődése fokozatos átrendeződés eredménye. Elemzése a filharmonikus zenekar működésére összpontosít, amelynek koncertjei új hangversenymodellt alakítottak ki Berlinben. A zenekar és a karmester szerepének átalakulása jól követhető a későbbi Berlini Filharmonikusok vezetőkarmesterein – Benjamin Bilse, Hans von Bülow és Artur Nikisch – keresztül.

A 19. század közepéig Berlinben a koncertélet laza szerveződésű volt. Bilse 1868-tól rendszeres, olcsó jegyárú hangversenyeket rendezett, ahol a koncertlátogatás rítusai még nem szilárdultak meg teljesen (Young, 1965. 240–241). Zenekara⁸ – a későbbi Berlini Filharmonikusok előzménye – többféle helyszínen lépett fel, műsorán elsősorban a német klasszikus és romantikus repertoár szerepelt (Young, 1965. 242). Az együttes „igazi köztársaságként” működött, a muzsikusként döntöttek arról is, ki legyen a karmester (Young, 1965. 242).

A nemzetközi színvonal igénye azonban egységesebb irányítást kívánt. E fordulat Hans von Bülow fellépésével következett be az 1882-ben alapított Berlini Filharmonikusok történetében. Bülow intézményesítette a karmester központi szerepét, ő határozta meg a műsorpolitikát, és tudatosan modernizálta a repertoárt. Vezetése alatt jelent meg a zenekari menedzser intézménye is. Utódja, Artur Nikisch már a nemzetközi karmestertípus képviselője volt (Young, 1965). A berlini modell a század végére a professzionális zenekari működés mintájává vált.

⁵ A Cirque d'Hiver Párizs első kőből épült, állandó cirkuszépülete volt (1852), amelyet koncerthelyszíneként is használtak.

⁶ Concerts Populaires: Jules Pasdeloup által alapított párizsi „népszerű hangverseny” sorozat.

⁷ A barokk zenét propagáló hangversenyek szervezője a Lamoureux által alapított „Szent Harmónia Társasága”.

⁸ A zenekar a korabeli forrásokban Bilsesche Kapelle, illetve 1882 után Frühere Bilsesche Kapelle néven szerepel; ebből alakult meg a Berliner Philharmoniker.

Amszterdam – a Concertgebouw modellje

A holland zenei élet a 19. század közepéig erősen kötődött a német hagyományhoz. Johannes Verhulst karmester lipcei tapasztalatai után jelentős szerepet játszott a holland zenekari élet megszervezésében. Nemcsak Amszterdamban, hanem Hágában és Rotterdamban is irányította a zenei egyesületek munkáját. Nemzetközi kapcsolatain keresztül Liszt, Brahms és Hans von Bülow is megfordult Amszterdamban.

1883-ban a nagy hangversenyek szervezését már a Concertgebouw Gezelschap⁹ vette át, majd három évvel később megkezdődött a Concertgebouw építése. 1888-ban indult a Concertgebouworkest¹⁰ első előfizetéses sorozata, amely már nemzetközi repertoárra épült. Az intézmény nemzetközi rangját Willem Mengelberg mintegy 50 éves vezetése alapozta meg. A korszakban „a legnépszerűbb hollandként” emlegetett karmester vezetése alatt a zenekar Bachtól Schönbergig terjedő repertoárt alakított ki, döntően nemzetközi programokra építve.¹¹ Young szerint az amszterdami modellben a koncertterem, a zenekar, a karmester és a repertoár már egységes intézményi rendszert alkotott. A közönség már nem formálódó, hanem eleve feltételezett résztvevője volt a hangversenynek. A századfordulóra a modern hangverseny normái döntően a német zenei hagyomány alapján rögzültek, majd Berlinen keresztül Amszterdamba és Londonba is átöröklődtek (Young, 1965).

Közép-európai párhuzamok

Közép-Európában a zenei intézményesülés a nemzeti kulturális önállósodás igényével fonódott össze. Az opera kezdetben népszerűbb volt, mint a hangszeres koncertélet, de a századfordulóra itt is létrejöttek a szimfonikus intézmények. A prágai Nemzeti Színház ösztönzést adott a nemzeti zenei stílus kialakításához, majd a színházi zenekarból létrejövő filharmonikus együttes nemzetközi rangra emelkedett. Hasonló folyamat zajlott Varsóban is, ahol a filharmoniai intézmény a közönségnevelést kiemelt feladatként kezelte (Young, 1965. 248–251).

Az angol Promenade Concerts

A századfordulóra a hangverseny Európa-szerte megszilárdult intézménnyé vált. A professzionális zenekar, a karmester központi szerepe, a kanonizált repertoár és a fegyelmezett hallgatás normái alkották a modern koncertkultúra alapmodelljét. Ennek jellegzetes példája az angol *Promenade Concerts* sorozat. Henry Wood 1895-től szervezte az első Promenade hangversenyeket, amelyek alacsony jegyárakkal és kötetlenebb légkörükkel széles közönséget szólítottak meg. A műsorpolitika tudatos nevelési elvet követett: a könnyebben befogadható darabok mellett fokozatosan jelentek meg klasszikus és kortárs művek. A sorozat egyszerre működött szórakoztató és ismeretterjesztő intézményként, a koncertlátogatás normáit széles társadalmi körben rögzítve (Young, 1965).

Young nemzetközi áttekintése szerint a 19. század végére Európa-szerte egységesült a hangverseny intézményi, szervezeti és hallgatási rendje. Ezek a minták közvetlenül hatottak a közép-európai

⁹ Magyar fordításban: Hangversenyterem Társaság.

¹⁰ Magyar fordításban: a Concertgebouw Zenekar.

¹¹ Lásd: <https://www.concertgebouworkest.nl/nl/verhalen/mengelberg-en-het-concertgebouworkest>

országok koncertkultúrájára is. A következőkben azt vizsgálom, miként jelentek meg e nemzetközi modellek a magyar hangversenyélet kialakulásában.

Magyar hangversenyélet a 19–20. században

A 19. század végére kialakuló modern hangverseny általános európai modellként jelenik meg Young elemzésében. Az angol, francia, német, cseh és lengyel példák e modell érvényesülését mutatják. Magyarországon – a cseh és lengyel folyamatokhoz hasonlóan – a 19. századi zenei életben az opera intézménye vált a nemzeti zenei törekvések elsődleges hordozójává (Young, 1965). A magyar zenei élet fejlődését tárgyaló források (Dobszay, 1998; Molnár, 1936) azt mutatják, hogy miközben a 19. század második felében az opera intézményi keretei megszilárdultak, ezzel párhuzamosan fokozatosan kialakult az önálló nyilvános hangversenyélet gyakorlata is.

A magyar opera- és hangversenykultúra kialakításában fontos szerepet játszottak a daljátékokat és operákat bemutató színházak: a Pest-budai Színház, a Nemzeti Játékszín, valamint az 1837-ben alapított Nemzeti Színház (Dobszay, 1998). Utóbbi műsorán 1838 és 1884 között 116 külföldi és 34 magyar opera szerepelt (Kereszty, 1936a).

Az operajátszás 1884-ben, a Magyar Királyi Operaház megnyitásával kapott önálló intézményi keretet. Az Opera szakmai életében fordulatot hozott Gustav Mahler igazgatósága (1888–1891), aki a korábbi vendégművészekre épülő gyakorlat helyett „*magyar együttest akar, vendégek és sztárok nélkül*” (Kereszty, 1936a. 44). A hazai zenei élettel szembeni elvárásokat fejezte ki Zichy Géza gróf intendáns 1891-es beszéde is: „*Magyar művészetet akarok európai színvonalon – idegenek segítségével most, önerőnkől egykoron*” (Kereszty, 1936a. 45). Artur Nikisch igazgatósága alatt (1893–1895) az Opera szakmai színvonala tovább emelkedett.

A Magyar Királyi Operaház repertoárja az első ötven évben (1884–1935) a barokk művektől a kortárs modern operáig terjedt. A nemzeti zene előtérbe helyezésével és mintegy 65 magyar szerző művének bemutatásával az intézmény közvetve előkészítette az önálló hangversenyélet későbbi kibontakozását (Kereszty, 1936a).

Isoz Kálmán összefoglaló munkájában így fogalmaz:

„A zenei művelődés során a zenekari hangversenyek akkor jelennek meg, ha valamely város közönsége – rendszerint a zenés színpad hatásának eredményeként – a zenekari művek élvezésére képessé lett, s ha már kifejlődött olyan együttes, amely mind tagjainak létszáma, mind pedig művészi képességei folytán effajta hangversenyek kifogástalan ellátására alkalmas.” (Isoz, 1936. 88.)

Dobszay László szerint e folyamat a 19. század során ment végbe: a szűk körű zeneestekből fokozatosan bontakozott ki a nyilvános polgári hangversenyélet. Ezekben még gyakori volt az amatőr és hivatásos előadók közös fellépése, különösen a zenekart és énekkart igénylő művek esetében. Hangszeres és énekes szólisták műsorába gyakran iktattak zenekari darabokat is. A hangversenyek repertoárja vegyes volt: a klasszikus mesterek művei mellett könnyed keringők és magyar nóták is megszólaltak (Dobszay, 1998).

A zenei élet szervezésében és a koncertek megrendezésében aktív szerepet vállaltak a Budán, Pesten és más vidéki városokban működő zeneegyesületek, amelyek hivatásos és műkedvelő

muzsikusokat egyaránt fogadtak tagjaik közé, egyesítve az énekkari, zenepedagógiai és hangversenyszervező funkciókat (Dobszay, 1998).

A kiegyezést követően Pest–Buda vált a magyar zenei élet szervező központjává, ahol az operai és hangversenygyakorlat intézményi feltételei fokozatosan megszilárdultak. Az ekkor szervezett koncerteken többnyire klasszikus művek szerepeltek, de egyes egyesületek kifejezetten a magyar zene ápolását tűzték ki célul (Kereszty, 1936b).

Bár az 1840-es években a *Spiegel* szépirodalmi és művészeti lap a pesti és budai hangversenyek magas számáról írt, azokat viszonylag kevesen látogatták. A kisebb közönség kifinomult zenei műveltségét jelzi, hogy a homogén hangzásvilágú és mélyebb ismereteket igénylő vonósnégyes-koncertek iránt is volt érdeklődés. A látványosabb operaelőadások nagyobb közönséget vonzottak, ami csökkentette a hangversenyek látogatottságát (Kereszty, 1936b). A klasszikus zene szélesebb elterjedését később az önálló zenekarok hangversenysorozatai segítették elő.

Az első professzionális szimfonikus intézmény az operai zenekari működésből nőtt ki, és kifejezetten a hangversenyélet folyamatos fenntartását szolgálta. Már a 18. században is beiktattak az operák felvonásai közé szimfóniatételeket, így a közönség megismerkedhetett a klasszikus szimfonikus művekkel.

Az 1853-ban megalakult Filharmóniai Társaság működésével kialakult a stabil zenekari struktúra, amely a modern hangversenyélet egyik alapfeltétele volt. A Nemzeti Színház operazene-kara 1852-ben határozta el, hogy rendszeres hangversenyeket tart a Nemzeti Múzeum dísztermében, majd 1853-ban Erkel Ferenc vezetésével megalapították a Filharmóniai Társaságot, amely ezt követően központi szerepet játszott a magyar szimfonikus hangversenyéletben. Az együttes repertoárja rendkívül színes volt: a klasszikus és modern művek mellett nagy gondot fordítottak a kortárs magyar szerzők bemutatására (Csuka, 1944). Isoz szerint a zenekar a 19. század végétől az 1930-as évekig 88 magyar zeneszerző művét adta elő (Isoz, 1936). A Filharmóniai Társaság tiszteletbeli tagjain és neves vendégkarmesterein – köztük Bartók Béla, Kodály Zoltán, Gustav Mahler, Artur Nikisch és Willem Mengelberg – keresztül kapcsolódott a nemzetközi zenei élethez (Csuka, 1944). A zenekar ismertségéhez külföldi turnék is hozzájárultak: az első világháború alatt Bécsben és Berlinben játszottak, 1927-ben Németországban, 1928-ban Olaszországban, Párizsban, Londonban, Svájcban és ismét Németországban szerepeltek, 1931-ben pedig a salzburgi Festspiele-n léptek fel (Isoz, 1936).

A magyar zenei élet fejlődésében meghatározó szerepet játszottak a zeneoktatási intézmények. A 19. században alapított zeneiskolák – Budapesten és vidéki városokban egyaránt – magán-, egyesületi és városi fenntartásban működtek. Többségük a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedében kezdte meg működését. Az első világháború előtt jelentős volt a beiratkozás; egyes városokban 300–400 növendék tanult zenét. A háború és a gazdasági világválság hatására a tanulók száma jelentősen csökkent.

A gazdasági és társadalmi átalakulás a zeneoktatásra is hatott. Kazatsay szerint a korábban domináns komolyzene mellett egyre nagyobb teret nyertek a könnyebb műfajok, ami a tantervekben is megjelent: feltűnt a jazz oktatása, amelytől az intézmények működésük és társadalmi beágyazottságuk megerősödését remélték. Az 1930-as évekre Magyarországon 142 államilag engedélyezett – 81 fővárosi és 61 vidéki – zeneiskola működött (Kazatsay, 1936).

Míg a zeneiskolák elsősorban a műkedvelők – későbbi hangversenylátogatók – képzését és a tehetségek akadémiai tanulmányokra való felkészítését szolgálták, a Nemzeti Zenede (1936-tól) és a

Zeneakadémia (1875-től) a hivatásos művészek és zenetanárok képzéséért feleltek. A Zeneakadémia Michalovich Ödön igazgatósága alatt (1887–1919) európai színvonalú intézménnyé fejlődött (Dobszay, 1998). Szervezete a 20. század első évtizedeire épült ki: a zongora-, magánének- és zeneszerző tanszakok mellett létrejöttek a vonós-, fa- és rézfúvós tanszakok, valamint a 19. század végén megszervezték a zenetanár- és középiskolai énektanár-képzést is (Kókai, 1936).

Zenei élet a századfordulón

A századfordulón a magyar opera- és hangversenyélet fejlődését a régi és kortárs remekművek kultusza határozta meg. A Magyar Királyi Operaházat a korszakban Gustav Mahler, majd Artur Nikisch vezette; működésük nyomán a budapesti Opera Közép-Európa élvonalába került (Kereszty, 1936a). A század végének hangversenyéletében megjelenő karmesterek – többek között Erkel Ferenc fiai, Gyula és Sándor, valamint az ekkor már világhírű Richter János – a nagy elismertségű Wagner- és Brahms-kompozíciók mellett régebbi korok zeneműveit és kortárs szimfonikus darabokat is megismertettek a közönséggel (Kereszty, 1936b). A közönség nem volt széles körű; a városi középréteget nehéz volt megnyerni a magas művészi értékű művek rendszeres hallgatására. Ezzel párhuzamosan kialakult a magyaros operakultusz, valamint a bécsi zene hatására a világsikert arató, ám könnyedebb műfajnak tartott magyar operett, amelynek meghatározó alakjai Lehár Ferenc, Kálmán Imre és Huszka Jenő voltak (Dobszay, 1998).

A diák-, hivatalnok- és értelmiségi réteg zenei tanulmányai révén a vidéki városok zenei életének szervező erejévé vált. Az általuk létrehozott hangverseny társulatok és egyesületek sokat tettek a zenei műveltség terjesztéséért, bár a városi középréteg nagyobb tömegeit nem tudták tartósan bevonni (Dobszay, 1998). A vidéki zenei élet fejlesztését gróf Apponyi Albert kultuszminiszter a 20. század első évtizedeiben nagyobb állami támogatással segítette. Ennek nyomán az Országos Szimfonikus Zenekar európai és magyar kortárs szerzők műveiből adott hangversenyeket az ország számos városában (Kereszty, 1936b).

A zenei élet modernizálódása a 20. század elején

A 20. század elejére a magyar hangversenyélet intézményi és szervezeti keretei már megszilárdultak. A koncerttermek, zenekarok, zeneoktatási intézmények és a zenei sajtó révén kialakult az a zenei nyilvánosság, amely a 19. századi európai koncertmodellhez igazodott. Ugyanakkor ebben az időszakban az európai zenei nyelv alapvető átalakuláson ment keresztül. A magyar zenei élet modernizációja így nem csupán új művek megjelenését, hanem a koncertközönség és a hangverseny intézményének alkalmazkodási kényszerét is jelentette.

E modernizáció intézményi háttéréhez tartoztak azok az újonnan alakuló zenekarok is, amelyek a 20. század első felében Budapest hangversenyéletét gazdagították. Kiemelkedik közülük a Budapesti Hangverseny Zenekar, mely különösen nagy hangsúlyt fektetett a nemzeti zene ápolására. Az együttes 1930–1935 között mintegy 25 magyar zeneszerző művét mutatta be (Molnár, 1936c). A Székesfővárosi Zenekar megalapítása után a Székesfőváros Népművelési Bizottságának hatáskörébe került. Az együttes olcsó és ingyenes hangversenyeket szervezett; céljuk az iskolán kívüli zenei

nevelés keretében minél szélesebb közönségrétegek bevonása volt (Kereszty, 1936b). Mindemellett Dobszay szerint az 1920 utáni időszakban a zenei élet fokozatosan a népszerűbb műveket előtérbe helyező irányba mozdult el, miközben a korábbi évszázadok zenéje és a kortárs kompozíciók is háttérbe szorultak (Dobszay, 1998). A magyar hangversenyélet stabil intézményi keretekkel és történeti repertoárhoz szokott közönséggel lépett be a modernizáció korszakába.

A 20. század elején a magyar zenei élet megújulását döntően Bartók Béla és Kodály Zoltán új zenei törekvései alakították. Munkásságuk az autentikus magyar népzene tudományos igényű gyűjtéséből és feldolgozásából nőtt ki, amelyre az új magyar műzene megteremtését kívánták alapozni (Dobszay, 1998). Az új zenei irányzat intézményes fórumaként jött létre Bartók és Kodály támogatásával az Új Magyar Zene-Egyesület (UMZE), amely hangversenyein a kortárs zene bemutatását tűzte ki célul. E kezdeményezések azonban sem a hivatalos zenei intézményrendszer, sem a közönség, sem a kritika túlnyomó része részéről nem kaptak tartós támogatást. (Dobszay, 1998; Molnár, 1936b).

Kodály az új magyar zene programját nem pusztán esztétikai, hanem nemzetnevelő kulturális vállalkozásként értelmezte. Első lépésnek a magyar népdal széles körű megismertetését tekintette, majd erre kívánta építeni a zenei intézményrendszer, a közönség és a zenei gyakorlat társadalmi összefüggéseinek tudatos alakítását. Végső célja egy olyan magyar nemzeti műzene megteremtése volt, amely saját hagyományára támaszkodva képes bekapcsolódni az európai zenei kultúra folyamataiba (Dobszay, 1998; Pukánszky, 2005).

A romantikától örökölt koncertkultúra a közönséget elsősorban a történeti repertoár nyelvére szocializálta. A 19. századi hangversenyélet megtanította a koncentrált figyelmet és fegyelmezett befogadás normáit, de nem készítette fel a hallgatóságot az új zenei nyelvek értelmezésére (Young, 1965). Bartók új zenei nyelve a romantikus hangzásideáltól való tudatos eltávolodást jelentette. A közönség és a kritika számára ezért ezek a művek nem pusztán új darabokként, hanem idegen zenei nyelvként jelentek meg. Bartók kortárs zenéje már megjelenésekor értelmezési és befogadási nehézségeket váltott ki, Kroó György Bartók–kalauza számos példát hoz a korabeli kritikák értetlenségére és elutasító hangjára (Kroó, 1975).

A századfordulón a zenei élet társadalmi bázisa nem volt széles: Budapesten virágzott, míg a vidéki városokban működő zeneiskolák és egyesületek ellenére a zenét valóban értő közönség száma alacsony maradt. Kodály szerint a közönség szűk zeneértő rétegre, a népies műzene világában élő középosztályra és a népdalhagyományt őrző falusi közegre tagolódott (Dobszay, 1998). Kodály zenei közművelődési felfogásának kiindulópontja, hogy a zene alapvető emberi szükséglet:

„A zene az életnek olyan szüksége mint a levegő... A tudatos zenekedvelés, hangszerjátás már különleges zenei hajlam jele. A zene azonban nemcsak ezek számára van, hanem minden épkézláb emberhez szól.” (Kodály, 1989. 325.)

Kodály ugyanakkor különösen pesszimista volt a felnőttkori „rossz ízlés” korigálhatóságával kapcsolatban: *„Ez a betegség felnőtt korban többnyire gyógyíthatatlan. Itt csak – profilaxis használ. Az iskola dolga lenne megadni a védőoltást a métegy ellen.” (Kodály, 1929/2007. 39.).*

A zenei műveltség terjesztése az 1920-as évektől a népművelés feladatai közé is bekerült. A Székesfővárosi Bizottság – a Székesfővárosi Zenekar közreműködésével – 1926-tól népszerű és olcsó hangversenyeket szervezett a közönség zenei ízlésének fejlesztése érdekében; a hangversenyek

közönsége ingyen kapta meg *A Zene* folyóiratot, amely zenei híreket, ismertetőket és kritikákat közölt (Pethő, é.n.).

A magyar zenei nyilvánosság kialakulásában fontos szerepet játszott a zenei sajtó megjelenése. Az 1830-as évektől a *Honi művész* című lap már közölt zenei híradásokat, az 1860-as évektől pedig Ábrányi Kornél folyóirata, a *Zenészeti Lapok* teremtett fórumot a magyar zenei élet vitái számára. Ábrányi a zenekritika feladatát irányító és nevelő szerepként fogalmazta meg:

„A szakszerűen érvelő zenekritikának az ereje nem abban áll, hogy mentől többen meghallják a szavát, hanem abban, hogy épp azok hallják meg s hallgassanak reá, akiknek a hatáskörük olyan, hogy aztán egy százak helyét pótolja s irányítsa helyesebb irányba terelni a még meg nem győzötteket.” (Ábrányi, 1900. 155–156.)

Ez a szemlélet illeszkedik a koncertközönség tudatos formálásának folyamatához (Young, 1965). A 20. század első évtizedeinek zenei folyóiratai – például a *Szimfonia*, *Crescendo* – a tájékoztatás mellett egyre fontosabb nevelő funkciót töltöttek be. Kodály Zoltán 1917 és 1919 között zenekritikusként is működött: írt a *Nyugat* számára, 1918-tól pedig a *Pesti Napló* zenekritikusa volt (Eősze, 2007). E kritikai tevékenység révén közvetlen tapasztalatokat szerzett a fővárosi hangversenyélet működéséről, a közönség összetételéről és hallgatási normáiról; későbbi, a felnőtt közönségről és az iskolai zenei nevelés reformjáról szóló írásai minden valószínűség szerint e tapasztalatokra is épültek.

Toldy László a zenekritika nevelő szerepét hangsúlyozta a *Szimfonia* zenei folyóiratban:

„Mikor kritikáról szólunk, nem a napsajtó ily termékeit tekintjük, hanem azt a tudományos alapokon nyugvó ténykedést, melynek hatása az emberiség fejlődésére beláthatatlan.” (Toldy, 1917. 22.)

Toldy gondolataival egybevégt a *Crescendo* folyóiratban közel tíz évvel később megjelent, *A zenekritika problémái és feladatai* című tanulmány is. A szerző, Pollatsek László szerint a zenekritikus *„kizárólagos összekötő kapocs a közönség és zenei produkció között”* (Pollatsek, 1927. 10). Pollatsek ugyanakkor úgy véli, hogy a zenekritikusnak a hallgatósággal és az előadókkal szemben – saját szubjektivitását nem mellőzve – objektíven, mintegy kultúrpolitikusként kell közvetítenie értékítéletét.

Kodály diagnózisa szerint a felnőtt hangversenyközönség zenei ízlése már csak korlátozottan volt alakítható. Erre válaszul dolgozta ki zenei nevelési programját, amely a zenei befogadás társadalmi alapjainak korai megalapozását tűzte ki célul. Zenepedagógiai elképzelései a 20. század első felében új szintre emelték a zenei közművelődés kérdését Magyarországon. Életprogramjának kiindulópontja a zenei anyanyelv kialakítása és a zenei műveltség társadalmi alapjainak megteremtése volt (Pukánszky, 2005; Pethő, 2011).

E szemlélet logikájából következett, hogy a zenei nevelés nem pusztán művészetpedagógiai kérdés, hanem hosszú távú társadalmi program. Kodály koncepciója nem elsősorban a meglévő hangversenyközönség utólagos formálására, hanem sokkal inkább egy zeneileg művelt társadalom fokozatos felépítésére irányult. A zenei anyanyelv autentikus népdalokon alapuló elsajátítása, az aktív éneklés és a kottaolvasás nála nem önmagáért való cél volt, hanem a jövőbeli hallgatói réteg kinevelésének előfeltétele: egy olyan közönségé, amely számára a magas művészi értékű hangversenyek és operaelőadások látogatása magától értetődő és természetes tevékenység (Dobszay, 1998. 348–352.; Pethő, 2011).

A 20. század elején az európai zenei nyelv alapvető átalakuláson ment keresztül. Az új kompozíciós eljárások egyre kevésbé illeszkedtek a 19. század során kialakult hallgatási tapasztalatokhoz, ami a zeneszerzők és a koncertközönség közötti távolság növekedéséhez vezetett (Young, 1965. 257–259). Ennek következtében szükségessé vált a kortárs zeneművek közönség számára való „megértése”, vagyis a zenei ismeretek és hallgatói kompetenciák bővítése. Ez a nevelési koncepció azt a társadalmi alapot kívánta megteremtteni, amely hosszú távon biztosíthatja a modern zenei nyelv befogadására képes koncertközönség kialakulását.

Az 1910-es évek elején többek között Bartók Béla és Kodály Zoltán közreműködésével jött létre az Új Magyar Zene-Egyesület (UMZE), amelynek célja a kortárs zene megismertetése volt a magyar közönséggel. A *Nyugat* folyóiratban Berény Róbert így jellemezte a társaság szerepét:

„Az Umze az egyetlen zenészegegyesülés Magyarországon, ahol a mai dolgokat azzal a kultúrával interpretálják, melylyel azok hozzáférhetővé válnak a mai kultúrán élő differenciáltabb igényű, igen kevés embernek. [...] Az Umze-nek nincsenek vezérei, csak apostolai, kik bíznak abban, hogy a maguk ügyét másokévá is tehetik.”
(Berény, 1911. 1112.)

Egy nagy szimfonikus zenekar létrehozását, rendszeres hangversenyek rendezését, valamint zenei könyvtár, ismeretterjesztő előadások és tanfolyamok szervezését tűzték ki célul; a *Zenekereskedelmi Közlöny* szerint állami és fővárosi támogatást is kilátásba helyeztek (Ujabb egyesülés, 1911). A hangversenyekhez tudatos közönségnevelési elképzelések is társultak: a kortárs zene befogadására alkalmas hallgatói réteg kialakítását tekintették feladatuknak.

Az UMZE működése rövid életű volt: 1912-ben megszűnt, majd 1930-ban újjáalakult. Új alapszabálya szerint ekkor „a jelenkori magyar és külföldi zeneszerzők értékes alkotásainak ismertetése és terjesztése itthon és külföldön” volt a cél (Molnár, 1936b. 308). Az egyesület az International Society for Contemporary Music (Nemzetközi Kortárs Zenei Társaság) magyar szekciójaként működött. Hangversenyein magyar és külföldi kortárs szerzők – többek között Bartók Béla, Farkas Ferenc, Kósa György, Alban Berg és Arthur Honegger – művei szólaltak meg (Molnár, 1936b). Az 1930-as évektől kibontakozó működés a magyar zenét intézményesen kapcsolta be a nemzetközi kortárs zenei hálózatba.

A klasszikus hangversenyek konkurenciái: operett, magyar nóta, jazz, tánczene

A 19. század végére a klasszikus hangverseny intézményesült világa mellett egy másik, szélesebb közönséget megszólító városi szórakoztató zenei világ is megerősödött. Az operett, a magyar nóta, majd a századfordulót követően a jazz és a különböző tánczenei műfajok olyan közösségi zenei gyakorlatokat hoztak létre, amelyek eltérő hallgatási és részvételi normákra épültek. Míg a hangversenyterem a koncentrált befogadás tere lett, addig az operettszínházak, kávéházak és varieték zenei világa inkább a társas szórakozás és a könnyebb befogadhatóság igényeihez kapcsolódott.

Az 1890-es évek végéig a klasszikus és a könnyűzene nem vált el élesen egymástól, a századfordulóra azonban az orfeumi szonok, táncdalok és operettek már egyértelműen a könnyebb műfajok körébe tartoztak (Hutira, 2018). A népszínművek zenei világa – magyar nótákkal és

cigányzenekari kísérettel – fontos szerepet játszott e városi szórakoztató zenei kultúra kialakulásában (Kollega Tarsoly, 1996–2000).

Az operett magyarországi megjelenése az 1880-as évektől a Népszínházhoz kötődött. Kezdetben francia és bécsi operettek szerepeltek műsoron, majd kialakult az ún. magyar operett, amely később Európa-szerte ismertté vált. Az első világháború után a magyar zenei elemek mellé jazz- és tánczenei stílusok (foxtrott, tangó, ragtime) is bekerültek (Gajáry, 1936). A Népopera operettekkel és hangversenyekkel, olcsó helyárrakkal kívánt széles tömegeket megszólítani (Molnár, 1936a).

A magyar nóta és a népies műzene elterjedése Dobszay szerint „elsősorban szociológiai jelenség”, amely a magyar társadalom széles rétegeinek zenei műveltségét tükrözi (Dobszay, 1998. 329). Bartók így fogalmazott:

„...azért magyar ez a zene, mert szinte kivétel nélkül magyar úriembereknek a szerzeménye. [...] Ennek az újabb magyar népies műzenének feladata nálunk az, hogy alacsonyabb rendű zenei igényeket elégítsen ki.” (Bartók, 1931. 3–4.)

A kávéházakban és éttermekben játszó cigányzenekarok repertoárjába a magyar nóták mellett polkák, keringők és ragtime-ok is bekerültek. Federmayer szerint Budapesten már a millenniumi időszakban rendkívül kedvelt volt a ragtime (Federmayer, 2017). A populáris zenei kultúra korai, sajátos – elsősorban a polgári középosztályhoz kötődő – formáinak népszerűségét nemzetközi sztárok, a gramofonlemez és később a rádió is erősítették (Mohácsi, 2002).

Zenei műveltség mint kulturális tőke

Pierre Bourdieu társadalomelméleti kerete (Bourdieu, 2014.) lehetőséget ad arra, hogy a hangversenyre járást, a zenei műveltséget és a zeneértés kompetenciáját ne pusztán esztétikai vagy pedagógiai kérdésként, hanem társadalmi pozíciókhoz kötődő gyakorlatként értelmezzük. A zenei ízlés, a hangversenylátogatás és a zenei nyelvben való jártasság kulturális tőkeként működhet, amely társadalmi különbségeket jelöl és részben fenn is tart. A kulturális tőke nem statikus állapot: folyamatos befektetést igényel hangversenyre járás, tanulás, tájékozódás és időráfordítás formájában. A zenei műveltséget értéként elismerő csoport tagjai egymás versenytársai is, hiszen újra és újra igazolniuk kell jártasságukat a zenei mezőben. Az ehhez szükséges gazdasági és intézményi feltételek azonban nem minden társadalmi réteg számára adottak egyformán.

A zenében való jártasság gyakran már a családi környezetben megalapozódik: akik olyan közegben nőttek fel, ahol a zenehallgatás és a hangversenyre járás természetes gyakorlat volt, előnyösebb helyzetből indulnak. A 20. századtól az iskola és a szervezett zenei nevelés részben e kulturális különbségek mérséklésére törekedett; a zenepedagógiai programok – különösen a kodályi koncepció – így társadalmi kompenzációs szerepet is betöltöttek. Ugyanakkor a teljes körű zenei kompetencia elsajátítása továbbra is idő-, intézményi és anyagi erőforrásokhoz kötődött, ezért a kulturális különbségek újratermelődése nem szűnt meg.

A koncertlátogatás a 19. századtól a szocializáció sajátos formájaként működött: olyan kulturális gyakorlatként, amelyhez elsősorban meghatározott társadalmi körök fértek hozzá. A 20. században a hangverseny-, opera- és könnyűzenei közönség fokozatosan elkülönült egymástól, és a műfajokhoz kötődő részvétel sajátos csoporthoz tartozási élményt és identitásképző keretet teremtett.

Bourdieu szerint a különböző tőkeformák szimbolikus tőkévé alakulása nem automatikus folyamat, hanem „*társadalmi alkímia*”, amely idő-, pénz- és energiabefektetést igényel (Bourdieu, 2014. 16). Ez alapján a hangversenyre járás és a zenei műveltség a társadalmi pozíciók szimbolikus fenntartását és megjelenítését szolgálja.

Összegzés

A tanulmány azt vizsgálta, miként vált a hangverseny a 18–19. század során intézményesült zenei és társadalmi gyakorlattá. A 20. század elejére Magyarországon már stabil koncertélet és olyan közönség alakult ki, amely elsősorban a klasszikus és romantikus zene világában volt járatos. Ebbe a kialakult rendbe tört be a modern zenei nyelv, amely új befogadási kihívásokat teremtett.

Bartók új zenei törekvései és az Új Magyar Zene-Egyesület intézményes kísérlete a kortárs zene közvetítésére, Kodály zenei nevelési programja pedig a jövő közönségének hosszú távú megalapozására adott választ erre a helyzetre. A hangversenyélettel párhuzamosan terjedő operett, jazz és tánczene tovább erősítette a zenei kultúra elkülönülő területeinek kialakulását.

Bourdieu elméleti kerete lehetővé teszi annak megértését, hogy a hangversenyre járás és a zenei műveltség társadalmi státuszt is kifejez, és a kulturális különbségek fennmaradásában szerepet játszhat.

A modern magyar zene története elválaszthatatlan a közönség történetétől: a 20. század eleji zenei modernizáció művészeti megújulást és új hallgatói szerepeket teremtett. A hangverseny így nem csupán zenei esemény, hanem történetileg kialakult kulturális intézmény is.

Források

- Ábrányi Kornél id. (1900): *A magyar zene a XIX. században*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest.
- Bartók Béla (1931): *Cigányzene? Magyar zene? (Magyar népdalok a német zeneműpiacon)*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest.
- Berény Róbert (1911): Új Magyar Zene Egyesület. *Nyugat* 4 (24), 1112–1114.
- Csuka Béla (1944): A Filharmóniai Társaság multja és jelene. In: Papp Viktor (szerk.): *Magyar Zenei Almanach 1944*. Paulovits Imre könyvnyomdája, Budapest. 86–93.
- Dandelot, Arthur (1898): *La Société des Concerts du Conservatoire de 1828 à 1897. Les Grands Concerts Symphoniques de Paris*. G. Havard Fils, Paris.
- Gajáry István, dr. (1936). A magyar operett. In: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest. 78–82.
- Isoz Kálmán (1936): A Filharmóniai Társulat. In: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest. 88–96.
- Kazatsay Tibor (1936): Városi, egyesületi és magánzeneiskolák. In: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest. 245–251.
- Kereszty István (1936a): A magyar királyi Operaház története (1884–1935). In: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest. 40–63.
- Kereszty István (1936b): A fővárosi hangversenyek története 1919-ig. In: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest. 200–227.
- Kodály Zoltán (1989): Zene és társadalom. In: Vargyas Lajos (szerk.): *Közélet, vallomások, zeneélet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 325–326.
- Kodály Zoltán (2007): Gyermekkarok. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Visszatekintés I*. Argumentum Kiadó, Budapest. 38–45.
- Kókai Róbert (1936): A Zeneművészeti Főiskola multja és jelene. In: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest. 236–241.

- Molnár Imre (szerk.) (1936): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest.
- Molnár Imre (1936a): Az opera műfaj egyéb hajlékai. Városi Színház – Népopera. In: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest. 75–78.
- Molnár Imre (1936b). Egyesületek. In: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest. 299–321.
- Molnár Imre (1936c): Egyéb szimfonikus zenekaraink. In: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. Merkantil–Nyomda, Budapest. 96–103.
- n. n. (1911): Újabb egyesülés. *Zenekereskedelmi Közlöny* I (3), 1.
- Pollatsek László (1927): A zenekritika problémái és feladatai. *Crescendo* I (7), 10–13.
- Toldy László ifj. dr. (1917): A kritika mint a nevelés eszköze. *Szimfonia* I (1), 21–23.

Felhasznált irodalom*

- Bourdieu, Pierre (2014): Szimbolikus tőke és társadalmi osztályok. *Replika* 87, 7–18.
- DeNora, Tia (1991): Musical Patronage and Social Change in Beethoven's Vienna. *American Journal of Sociology*, 97 (2), 310–346. DOI: <https://doi.org/10.1086/229781>
- Dobszay László (1998): *Magyar zenetörténet*. Planétás Kiadó, Budapest.
- Eősze László (2007): *Kodály Zoltán életének krónikája*. Editio Musica, Budapest.
- Federmayer Éva (2017): Millenniumi Budapest és ragtime: a faj, a nem és az osztály (rendiség) mintázatai a korai magyar jazzkorszakban. *Replika*, 101–102, 41–66.
- Hutira Albin (2018): Rózsavölgyi és a magyar zenekultúra (10/3). *Parlando* 2018 (3).
- n. n. (é.n.): Mengelberg en het Concertgebouworkest. <https://tinyurl.com/4azu59ya>
- Kollega Tarsoly István (szerk.) (1996–2000): *Magyarország a 20. században*. III. Kultúra, művészet, sport és szórakozás. Babits Kiadó, Szekszárd.
- Kroó György (1975): *Bartók–kalauz*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Mohácsi Gergely (2002): Szép, erős, egészséges. Szabadidő és testkultúra Budapesten a 20. század első felében. *Korall* 7–8, 34–55. <https://tinyurl.com/47dhm4dm>
- Pethő Villó (2011): *Kodály Zoltán és követői zenepedagógiájának életreform elemei*. Kézirat, PhD értekezés. Szegedi Tudományegyetem. <https://tinyurl.com/5n8k8ybu>
- Pethő Villó (é.n.). *Közösségformáló dallamok: A társas éneklés és zenei népművelés Magyarországon (1930–1944)*. Kézirat.
- Pukánszky Béla (2005): Kodály Zoltán zenepedagógiai munkásságának életreform motívumai. In: Németh András, Mikonya György és Skiera, Ehrenhard. (szerk.): *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest. 192–213.
- Young, Percy M. (1965): *The Concert Tradition*. Routledge and Kegan Paul, London.

* A tanulmányban előforduló webes hivatkozások utolsó ellenőrzési dátuma: 2026. május 31.

Berde Károly és kollégái népegészségügyi felvilágosító munkája 1920 és 1945 között

TAKÁCS Zsuzsanna Mária

PhD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Neveléstudományi Intézet
Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék

PhD, Assistant Professor, University of Pécs
Faculty of Humanities and Social Sciences
Institute of Educational Science
Department of History of Education and Culture

MTMT: 10021429 | ORCID 0000-0002-2816-1952
takacs.zsuzsanna@pte.hu

KEYWORDS

- public education
- medical professors
- universities
- Hungary
- 1920–1945

ABSTRACT

The public health education work of Károly Berde and his colleagues between 1920 and 1945 | The study focuses attention on a part of the history of Hungarian medical education and medicine that in the first half of the 20th century meant active participation in general popular education activities. Many of the professors of medicine who taught at universities played a significant role in educating the public and increasing their general health knowledge, with the help of the media of the time, both press and radio. Through the work of Professor Károly Berde, a dermatovenerologist, and his colleagues, this study illustrates how the scope of the public education activities carried out by medical professors of that era expanded from major cities (e.g., Pécs, Cluj-Napoca) to even the smallest settlements in the Carpathians. The main primary sources for this research are news reports published in local newspapers – in this case, in the press of Pécs and Cluj-Napoca – covering the educational lectures of the time, which clearly sought to provide the public with information across a wide range of topics.

KULCSSZAVAK

- népnevelés
- orvosok
- egyetemek
- Magyarország
- 1920–1945

ABSZTRAKT

A tanulmány a magyar orvosképzés és orvostudomány történetének egy olyan részére irányítja a figyelmet, mely a 20. század első felében az általános népművelő tevékenységekben való aktív részvételt jelentette. Az egyetemeken oktató orvosprofesszorok közül többen is vállaltak jelentős szerepet a lakosság felvilágosításában, általános egészségügyi ismereteik bővítésében, melyben nagy segítségükre volt a korabeli sajtó és rádió. A tanulmány Berde Károly dermatovenerológus professzor és munkatársai tevékenységén keresztül azt a folyamatot mutatja be, hogyan miként szélesedett az a terület, melyet a korszak orvosprofesszorai érintettek népművelő tevékenységük során a nagyvárosoktól (pl. Pécs, Kolozsvár) a Kárpátok legkisebb településeiig. A kutatás fő primer forrásaiként a helyi lapokban, jelen esetben Pécs és Kolozsvár sajtójában megjelenő híradások szolgálnak az éppen aktuális felvilágosító előadásokról, melyek szemmel láthatóan sok területet érintve próbáltak ismereteket biztosítani a lakosság számára.

Bevezetés

A tanulmány a magyar orvosképzés és orvostudomány történetének egy olyan részére irányítja a figyelmet, mely a 20. század első felében az általános népművelő tevékenységekben való aktív részvételt jelentette. Az egyetemeken oktató orvosprofesszorok közül többen is vállaltak jelentős szerepet a lakosság felvilágosításában, általános egészségügyi ismereteik bővítésében, melyben nagy segítségükre volt a korabeli sajtó és rádió. Azt a folyamatot kívánjuk jelen tanulmányunkban bemutatni, mely során egyre szélesedett az a terület, amit a korszak és elsősorban a két világháború közötti időszak orvosprofesszorai érintettek népművelő tevékenységük során a nagyvárosoktól (pl. Pécs, Kolozsvár) a Kárpátok legkisebb településeiig és melynek központi alakja kutatásunk esetében Berde Károly (1891–1971) dermatovenerológus professzor. Berde Károly életútjához kapcsolódóan

Szegeden töltött éveire jelen tanulmányban nem térünk ki. Csak a pécsi és a kolozsvári éveket vizsgáljuk, mivel Kolozsvárról még többször visszatért Pécsre és tagja, valamint elnöke is volt a dunántúli városban az Erdélyiek Pécsi Otthona nevű egyesületnek, melynek előadójaként többször is hallhattak tőle a tagok ismeretterjesztő előadásokat Erdély természet- és néprajzáról.

A kutatás primer forrásaiként jelennek meg a korabeli sajtóban közölt ismertetőik, programok, értesítések a különböző eladásokról, az előadókkal készült interjúk, rádióadások, valamint a személyes hagyatékokban fennmaradt írások. Ezen híradások, bár első pillantásra rendezetlen jelleggel találhatók meg a híradásokban, a napilapok hasábjain, mégis közös elemzés tárgyává tehető, hiszen legtöbb esetben egyesületek, iskolák voltak a felkérők ezen előadások megtartására.

Kezdetben elsősorban a városok szegényebb, munkásnegyedeiben önkéntes munkát végző orvosok tartottak előadásokat a gyermek- és nőgyógyászat terén, később egyre többen kapcsolódtak be ebbe a munkába. A 20. század első felében a magyar orvostársadalom aktívan vett részt és kezdeményezőként lépett fel sok esetben az általános népművelő tevékenységekben, mely elsősorban a lakosság egészségügyi felvilágosítását jelentette. Berde Károly bőrgyógyászprofesszor pécsi korszakának jellemzője volt a szakterületéhez kapcsolódó tájékoztató tevékenysége mellett az általános, főként Erdélyre vonatkozó ismeretterjesztés (Pusztafalvi – Takács, 2023; Takács, 2015). Kolozsvárra való visszatérését (1940) követően az Erdélyi Múzeum Egyesület Orvos- és Gyógyszer-tudományi Szakosztályának tagjaként a lakosság számára tartott előadásokat, írt különböző témában újságcikkeket. Berde Károly természetesen nem egyedül folytatta felvilágosító munkáját, hanem mind Pécsen, mind Kolozsváron számos kollégájával – csak néhányat kiemelve: Scipiades Elemér, Beöthy Károly, Parádi Kálmán – együtt tartotta előadásait, így az ő pályájukra, előadásaik témájára is kiter a kutatás.

A tanulmányunkban elsősorban azt szeretnénk ismertetni, hogy mely területek voltak jelen nagyobb számban az előadások témáit tekintve, miért tartották fontosnak ezen ismereteket a korszak – elsősorban a két világháború közötti időszak – orvosai népművelő tevékenységük során a nagyobb városokból (jelen esetben Pécs és Kolozsvár) kiindulva, akár kisebb településekre is eljutva. A téma feltárása során a történeti kutatás hagyományos módszereit alkalmazva ismertetem a primer forrásként a korabeli médiában megjelenő újságcikkeket, interjúkat, többek között a *Pécsi Napló*, a *Dunántúl* és a *Keleti Ujság*, a *Hitel*, a *Magyar Népegészségügyi Szemle* hasábjain.

Az egészségügyi népnevelés megjelenése Magyarországon

Az egészség megőrzésére, a lakosság egészségtudatosabb nevelésére irányuló állami tevékenység fontos kiinduló pontja a polgárság eszmerendszerének egyre szélesebb körben való elterjedése volt. Európa nyugati felében már a 19. század első felében elindult ez a folyamat, mely magyar területen majd csak a kiegyezést követően, 1867 után vett nagyobb lendületet (Tigyiné Pusztafalvi, 2013). Ennek a modernizációs folyamatnak köszönhetően, melyhez hozzátartozott az orvosok gyógyító monopóliumának kialakulása, a közegészségügy kiépülése (kórházak, különböző intézetek, egyesületek létrejötte, törvényi szabályozások), valamint az egészségnevelés, egészségmegőrzés gyakorlatának elterjedése, jelentősen nőtt a modern társadalmak lakosságának életminősége és élettartama (Nóbik, 2023). Ehhez a trendhez jól illeszkedett a Trefort Ágoston miniszterségéhez köthető 1876. évi XIV. törvénycikk megszületése a közegészségügy rendezéséről, mely révén az

állam felügyelete alá rendelődött a közegészségügy, annak szervezeti kiépítése és ellenőrző funkciója.¹ A törvény hatósági ellenőrzést írt elő például a himlőoltás ellenőrzésére, a fertőző betegségek bejelentésének kötelezettségéről, valamint a kötelező elkülönítés intézményesítéséről is rendelkezett, viszont – ahogy Pusztafalvinál olvashatjuk – a törvény maga „nem hozhatott kellő eredményt, ha a lakosság nincs a megfelelő ismeretek birtokában, ehhez pedig a műveltség emelésére volt szükség” (Tigyné Pusztafalvi, 2013. 226).

A társadalmi változásokhoz tartozott a városokban megjelenő munkásság a 19. század második felétől kezdődően, mely társadalmi réteg új feladatokat adott az orvosok számára, hiszen a különböző járványok, betegségek megjelenése körükben gyakoribbnak számított, viszont elterjedésük az egész társadalomra hatással volt. Az orvostársadalom erre való reakciója és annak a felismerése, hogy a betegségek összefüggésbe hozhatók a környezettel és a szociális állapottal, indították el az egészségügyi prevenciót és keltették fel eziránt a különböző egyesületek, szervezetek, elsősorban a nőegyletek intenzívebb érdeklődését (Kiss, 2004). A betegségek orvos általi gyógyítására vonatkozóan a 20. század elején megjelent szórólapok a kuruzslás veszélyeire hívták fel a szülők, elsősorban az anyák figyelmét (Tigyné Pusztafalvi, 2011). Évtizedek múlva ez a kérdéskör megjelent Berde Károly munkájában is, ahol a következőket olvashatjuk:

„A népi gyógyítás ott működik a hatóságok közegészségügyi intézkedései és az orvosdoktorok tiszteletreméltó munkája mellett, de azok elől természetesen elleplezve. (...) Hatása pedig csaknem mindig ellentétes azzal a törekvéssel, ami a közösség egészségének megvédését s az egyes ember egészségének helyreállítását célozza. (...) ennek az élő tényezőként ható népi orvoslásnak a létezéséről az orvosok maguk sokkal kevesebbet tudnak, mint amennyit kellene.” (Berde, 1940. 291).

A felvilágosító tevékenység ebből adódóan a társadalom egészét célozta meg és vált egyre fontosabbá, de különösen az első világháborút követően kezdődött az orvosok részéről intenzívebb munka ezen a téren. A megoldást ugyanis az orvosoknak kell kezdeményezni, hiszen ahogy Berde írja:

„A szakadék tagadhatatlanul fennáll s annak áthidalását csak a két fél kölcsönös megismerkedése és egymás megértése tenné lehetővé. Az áthidalás munkáját az orvosnak kell megkezdeni, mert az övé a magasabb műveltség s így nála van a megértés feltétele. (...) nemcsak a nép világosítandó fel, hanem az orvos is. Utóbbi a nép lelkivilága és igényei felől.” (Berde, 1940. 292).

Berde Károly és munkatársainak felvilágosító előadásai a nemikórtan területén

Az egészségügyi felvilágosító előadások témáit az esetek nagy többségében a nemi betegségek szolgáltatták, de a különböző gyermekbetegségekről, daganatos és bőrbetegségekről, valamint a nőgyógyászat és szülészeti területéről szóló előadások is nagy számban fordultak elő a korszakban. Már a 19. század végén olvashatunk ilyen írásokat, valamint a nemi felvilágosítás terén tartott előadásokat is, melyeket főként azok az orvosok tartottak, akik kórházi és magánorvosi tevékenységük mellett a nagyobb városok munkásnegyedeiben önkéntes munkát végeztek és gyógyították a szegényebb társadalmi réteget. Közéjük tartozott az egyik első magyar orvosnő, Steinberger Sarolta is, aki nőgyógyászként járta a főváros, Budapest munkásnegyedeit. Steinberger Sarolta többször

¹ 1876. évi XIV. tc. a közegészségügy rendezéséről.

tartott a Feministák Egyesületében felvilágosító előadásait, de tagja volt a Magyar Nők Közművelődési Körének is. Azért, hogy a munkás réteghez tartozó nők is részt tudjanak venni, általában az esti órákban hallhatták a női higiénéről, a női szervek anatómiájáról szóló ismeretterjesztő, egészségnevelő célzatú előadásait (Forrai, 2021).

Az 1920-30-as években a házassági tanácsadás egyre fontosabbá vált a felvilágosító tevékenységet végző orvosok körében. Elsődleges céljuk az volt, hogy a házasságra lépők között ne legyenek nemi betegségekkel – elsősorban szifilisz, kankó –, de tuberkolózissal fertőzöttek sem (Szegedi, 2015). Ez a felvilágosító tevékenység egyébként már az 1880-as években megkezdődött Magyarországon is.²

A Berde Károly professzor által tartott előadásokról való híradásokat és beszámolókat a *Pécsi Napló*, a *Dunántúl* és a *Kolozsvári Szemle* hasábjain olvashatjuk az 1930-as, 1940-es években. Előadásai között megtaláljuk a nemibetegségek jelentésének, kivizsgálásának törvények általi szabályozását – a *lex Venerisként*³ emlegetett törvénytervezetet – és ennek jelentőségét is:

„A vakok, elmebetegek közül nagy százalékban a nemibetegségeknek köszönhetik betegségüket. 30 százalékuk pedig a nemibetegség miatt nem jön a világra. (...) a nemibetegségek igen nagy mértékben szaporodna. Mélyreható intézkedések kellene, mert a régi törvények már elavultak (...) a családalapításnál biztosítani a felek nemi egészségi állapotát.”⁴ (Berde, 1937. 4).

Az 1930-as években kezdtek dolgozni ezen a törvényi szabályozáson, mely a korabeli orvosi álláspontot tükrözte és házasság előtti orvosi tanácsadást javasolt, s a fertőzések prevencióját állította előtérbe az országos nemibeteg-gondozó hálózat létrehozásával (Szegedi, 2015). A nemi betegségek kiszűrése és gyógyítása a jövőben egészségesen megszülető gyermekek szempontjából is fontos volt, hiszen ahogy Berde professzor fogalmazott: *„Európában nagyon drága ma már az emberélet, mert visszaesett a születések száma. (...) A visszaesés katasztrofális lehet, mert fogy a magyarság.”⁵ Az új törvény megszületését azért is tartotta fontosnak, mivel a születések csökkenésének okai között a tuberkolózis, a daganatos betegségek, az alkoholizmus mellett a nemi betegségek szerepe is nagy volt: *„[S]ajnálattal állapítja meg, hogy a nemi betegségek igen nagy mértékben szaporodnak.”⁶ Néhány évvel később, 1939-ben jelent meg írása a Marosvásárhelyen kiadott *Magyar Népegészségügyi Szemlé*ben „Családalapítás és a nemibetegségek” címmel, melyben felhívta a figyelmet a különböző betegségek egyénre, házastársra, családalapításra és az egész társadalomra való hatásaira és a következőket fogalmazta meg:**

² Szegedi Gábor említi Alfred Fournier francia bőrgyógyász *Syphilis et mariage* címmel 1880-ban megjelent írását, amiben a jelenlévő kettős nemi morálra hívja fel a figyelmet és fogalmazza meg azt az igényt, hogy a venerológusoknak erőteljesebben kell követelni a férfiak házasság előtti vizsgálatát a feleségük és majdan születendő gyermekeik egészsége szempontjából (Szegedi, 2015. 245–246).

³ A venerológia az orvostudomány nemi betegségekkel foglalkozó szakterülete, a venerológus pedig a nemi betegségek szakorvosa. A szakkifejezés a latin szerelem istennőjének, Venusnak a nevéből, a vener- tőalaktól származik (Tótfalusi, 2001).

⁴ Vitéz Berde Károly dr. tartott nagyszabású pedagógiai előadást a Tanítónők Egyesületének 41. közgyűlésén. *Pécsi Napló* 1937. április 30. 4.

⁵ Uott.

⁶ Uott.

„...ha a családba behurcolt nemibetegség jelentőségét a társadalom szempontjából is mérlegeljük, úgy megdöbbenünk a kérdés nagyságától és szövevényes voltától. A nemibetegségnek a házasságba való behurcolása ugyanis egyaránt érinti a házasságnak erkölcsi, gazdasági és nemzeti vonatkozásait.” (Berde, 1939. 50).

Maga a törvény *Lex tuberculosis* és *Lex veneris* néven vonult be a magyar jogalkotásba az 1940. évi VI. törvénycikk a gümőkór és a nemibetegségek elleni védekezésről, valamint A közegészségügyi törvények egyes rendelkezéseinek módosításáról címmel.⁷ A törvény első része a gümőkórról, tehát a tuberkolózisról szól, amit sokszor használtak és használnak így a latin elnevezésével és rövidítve is (tuberculosis, TBC). A tüdőbaj a korszak súlyos fertőző betegségei közé tartozott, így az arról szóló rendelkezések nagy jelentőséggel bírtak a lakosság egészségének védelmét illetően. A törvény második nagyobb fejezete szól a nemi betegségek elleni védekezésről, mely ahogyan a törvény 24. §-ban olvashatjuk, kiterjed „a vérbajnak, a kankónak, a lágylécselynek és a lymphogranuloma inguinalisnak (a továbbiakban: nemibetegségek) fertőzőképes, vagy fertőzőképességre gyanús eseteire. (...) nemibetegnek azt kell tekinteni, aki valamely nemi betegségnek fertőzőképes vagy fertőzőképességre gyanús állapotában van” (1940. évi VI. tc.). Ezen törvényi szabályozások, mely a magyar szakorvos gárda elit rétegének javaslatait foglalta magában, fontos eleme lesz a fertőző betegségekkel szembeni prevenciónak és országos szintű védekezés kialakításának.

Scipiades Elemér (1875–1944), a pécsi szülészeti és nőbeteg klinika igazgatója a keszthelyi nyári egyetem keretén belül tartotta meg német nyelvű előadását *A terhesség korlátozásának jelentősége* címmel 1934-ben,⁸ mely téma a szülészeti fejlődésével és a feminista mozgalmak hatására az első világháború időszakától folyamatosan jelen volt az orvosi szakmai, valamint a közéleti–politikai viták során.⁹ Az első világháború alatt elkövetett nemi erőszak egy teljesen új helyzetet teremtett orvosi, jogi és politikai téren egyaránt. Ezt a folyamatot jól nyomon lehet követni a különböző sajtóorgániumokban megjelenő írásokban, törvényi, rendeleti úton bevezetett szabályozásokban és a lakosság számára tartott előadások vizsgálata során. Scipiades Elemérnek a témában 1935-ben jelent meg könyve a fent említett előadással azonos címen (Scipiades, 1935).

Berde Károly kollégáival együtt, kiknek sorába tartozott Kolozsváron Páll Gábor (1896–1976) szülész–nőgyógyász professzor is, több előadást tartott különböző nőszervezetek felkérésére, mint például a kolozsvári Unitárius Nők Szövetsége, a Kolozsvári Református Nőszövetség. De ide lehet sorolni a Pécsvidéki Tanítónők Egyesületét is, valamint többször vettek részt nyári egyetemeken, szabadegyetemeken, vándorgyűléseken.

Előadások a dermatovenerológián kívül – ismeretterjesztés

Előadásaikban nem mindig a tényleges betegségekről ejtettek szót, hanem a lakosság által fontosnak, érdekesnek tartott témákat is érintettek. Erre nagyon jó példaként szolgál Berde professzor munkássága, aki a bőrgyógyászat és nemi betegségek mellett, mint kiváló néprajzkutató és pedagógus is jelen volt a magyar közéletben. 1940-ben megjelent, máig alapvető munkájában (*A magyar nép dermatológiája*) a magyarság évszázados ismereteit rögzítette a bőrbetegségekhez

⁷ 1940. évi VI. törvénycikk a gümőkór és a nemibetegségek elleni védekezésről, valamint a közegészségügyi törvények egyes rendelkezéseinek módosításáról.

⁸ A keszthelyi nyári egyetemen ma Scipiades Elemér professzor is tartott előadást. *Dunántúl* 1934. augusztus 9. 6.

⁹ Ld. még bővebben Pető Andrea és Svégel Fanni írását (Pető – Svégel, 2021).

kapcsolódóan, s megfogalmazta az orvostársadalom jövőre vonatkozó feladatait, felhívta a figyelmet az orvos és a lakosság közötti ismeretbeli szakadéokra is (Berde, 1943). Ehhez kapcsolódóan több előadást is tartott a korszakban: például *A népi gyógyítás ősi elemei* az Erdélyi Múzeum Egyesület besztercei vándorgyűlésén 1943-ban,¹⁰ vagy *Az orvos és a közönség viszonya* – ezt először Kolozsváron az Unitárius Nők Szövetsége felkérésére adta elő 1942 novemberében, majd a nagybányai szabadegyetemen is 1943. februárjában. A nagybányai szabadegyetem előadássorozatán belül tartotta meg a *Bőrtuberkolózis és a Növényvilág bőrünk felületén* című, vetítettképes előadásait.¹¹ *Az orvos és a közönség viszonya* című előadása során 1942 novemberében arra hívta fel az érdeklődők figyelmét, hogy „*az orvos és a beteg között csak úgy lehet áldásos a viszony, ha az bizalmon alapul*”.¹² Orvosi nevelő munkája kapcsán kell megemlítenünk a kolozsvári Szülők és Nevelők Főiskoláján tartott előadását *A gyermek bőrbetegségei* címmel 1943-ban,¹³ vagy a *Pécsi Napló*ban feljegyzett előadásai közül *A bőr életműködései*¹⁴ címűt, amelyet a pécsi Munkásotthonban a szocialista szervezetek oktatásügyi bizottsága rendezésében 1936-ban hallgathatott meg tőle a közönség. 1942-ben, visszatérve Pécsre, tartotta meg az Erzsébet Egyetemi Tudományos Egyesület Orvosi Szakosztályának ünnepi közgyűlésén a *Gyógyítható-e a bőrbetegség az idegrendszer felől?* című előadását, melyben megjegyezte, hogy elméleti téren már előrébb jár a tudomány, viszont „*a gyakorlati életben még csak kísérletezés folyik*”.¹⁵

Ismeretterjesztő előadásai között nagy számban találjuk meg, főleg pécsi évei alatt, az erdélyi tájhoz kötődő témákat: például a városi szabadliceumban tartott, *Kirándulás az erdélyi havasokba* című előadásán 1938 novemberében 130 fényképpel illusztrálta mondandóját az Érc- és Bihar-hegység, valamint a Gyalui-havasok bemutatásakor.¹⁶ *Nemzetnevelési problémák a Királyhágón innen és túl* címmel a tanítónők egyesületének 41. közgyűlésén pedagógiai témájú referátumot tartott.¹⁷ Több előadása megjelent a korabeli lapokban vagy pedig könyv alakban, monográfiaként. Így például *A népi gyógyítás ősi elemei* az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1944. évi emlékkönyvében olvasható, *A régi kolozsvári kuruzslók és boszorkányok* pedig a *Kolozsvári Szemlé*ben jelent meg szintén 1944-ben (Berde, 1944a; Berde, 1944b). Szülővárosáról pedig csak jóval halála után jelent meg néprajzi gyűjtése (Berde, 2005).

Berde Károly pécsi és kolozsvári egyetemi tanári tevékenységének időszakához köthetően emelnénk ki mindkét város esetében olyan orvosokat, akiknek előadásairól fennmaradtak híradások, rövid beszámolók. A pécsi gyárvárosi iskola szülei számára a kerületi tisztviselő, dr. Ratkóczy Károly tartott előadást 1936-ban *A helyes táplálkozásról* címmel.¹⁸ Dr. Beöthy Károly, a pécsi egyetem adjunktusa, kórboncnok *A hirtelen halál* címmel tartotta meg előadását 1938 februárjában az iparosliceumban, melyben különösen a szív, vérkeringési és a központi idegrendszer megbetegedéseit ismertette és felhívta a hallgatóság figyelmét arra, „*ha minden ember lelkiismeretesen figyel*

¹⁰ Az EME besztercei vándorgyűlése. *Keleti Ujság* 1943. szeptember 8. 3.

¹¹ Vitéz Berde Károly és Kristóf György professzorok előadásaival megkezdődtek Nagybányán a szabadegyetemi előadások. *Keleti Ujság* 1943. február 12. 8.

¹² Vitéz Berde Károly dr. egyetemi tanár magas színvonalú előadást tartott az Unitárius Nők Szövetségében. *Keleti Ujság* 1942. november 29. 6.

¹³ Előadások. *Keleti Ujság* 1943. február 26. 5.

¹⁴ Előadás a Munkásotthonban. *Pécsi Napló* 1936. február 9. 7.

¹⁵ A pécsi egyetem tanárai kegyelettel adóztak Tóth Lajos emlékének. *Pécsi Napló* 1942. február 10. 2.

¹⁶ Vitéz Berde Károly dr. előadása a szabadliceumban az erdélyi havasokról. *Pécsi Napló* 1938. november 22. 4.

¹⁷ Pécsi kirakat rovat. *Pécsi Napló* 1937. április 27. 6.

¹⁸ Közművelődési előadás. *Pécsi Napló* 1936. február 9. 7.

szervezetét s a legkisebb rendellenességnek is jelentőséget tulajdonít, akkor a hirtelen halált okozó indító okok elkerülhetők, illetve csökkenthetők lesznek”.¹⁹ Szintén a *Dunántúl*ban olvashatjuk a beszámolót dr. Mihályi István előadásáról (1940) a Keresztény Magántisztviselők, Üzletvezetők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének pécsi csoportjának ismeretterjesztő előadás-sorozatának részeként a *Baleseti higiénia* címmel. Előadásában a háztartási balesetek és az azokhoz kapcsolódó teendők kerültek fókuszba, ugyanis szerinte ez érdekelhette inkább a hallgatóságot és mivel ezekből a balesetekből származtak a leggyakoribb vérmérgezéses esetek. Ahogy fogalmazott: „az apró-cseprőnek látszó balesetek is végzetessé válhatnak (...) ezért minden ember saját érdekében cselekszik, ha ezekkel a kis ügyekkel is idejében fordul orvoshoz.”²⁰

A két világháború között népegészségügyi és szociális kérdésekben egyik legtöbbet publikáló kolozsvári orvos Parádi Kálmán²¹ (1905–1997) volt. A kolozsvári Tüdőgyógyintézet igazgató főorvosa kétéves németországi tanulmányutát követően tért vissza hazájába és tartotta felvilágosító előadásait elsősorban a tuberkolózis megelőzéséről, gyógyításáról, a legújabb gyógymódról. A *Keleti Ujság* nagy terjedelemben számolt be Parádi *Minden hetedik ember tüdővészben hal meg* című, laikusok számára is könnyen érthető vetített képes előadásáról. Ahogy Parádi Kálmán fogalmazott:

„A tuberkolózis ellen csak társadalmilag lehet küzdeni. A betegek meggyógyítása még csak féleredmény, nagyon fontos a megelőzése is”²². Előadásában felhívta a figyelmet arra, hogy elsősorban a lakosság felvilágosítására, megfelelő törvényekre lenne szükség, mivel sokan *nem elhanyagolják betegségüket, nem ügyelnek arra, hogy másokat ne fertőzzenek.*”²³

Több esetben tartott előadást a helyes táplálkozásról, a méz egészségügyi hatásairól,²⁴ vagy pedig a reumás megbetegedésekről.²⁵ Ismeretterjesztő, felvilágosító előadásai mellett pedig több helyen is publikált tudományos tevékenysége mellett, elsősorban a közegészségügyet, népegészségügyet érintő témákban. Ezen írásai közül most csak egyet emelnénk ki, mivel erre később nemcsak egészségügyi szakemberek, hanem szociológusok is sokat hivatkoztak. Tanulmánya a *Hitel* című erdélyi folyóiratban jelent meg *A néptáplálkozás* címmel és hat erdélyi településen vizsgálta meg 168 gyermek napi étkezését és állapított meg jellegzetességeket a társadalmi csoportokra vonatkozóan is (Parádi, 1936).

Amennyiben az 1920 és 1945 közötti időszakot vizsgáljuk, nem szabad megfeledkeznünk a korszakban oly fontos szerepet betöltő rádió ismeretterjesztő műsorairól. Természetesen jelen tanulmányban nem mutathatunk teljes képet az ott megjelenő, orvosi témájú előadásokról, de meg kell említenünk a jelentőségét, hiszen a rádióműsorok által a lakosság sokkal nagyobb részét érthették el az orvosok, mint az egyes településeken tartott előadásaikkal vagy publikációs tevékenységükkel. Az adások általában harminc percesek voltak, ezek egyeikében, 1931-ben Berde Károly *A napfürdőzésről* szólt.²⁶

¹⁹ A hirtelen halál. Beöthy Konrád dr. előadása az iparoslíceumban. *Dunántúl* 1938. február 27. 5.

²⁰ Baleseti higiénia. Dr. Mihályi István orvos előadása. *Dunántúl* 1940. december 6. 4.

²¹ Parádi Kálmán (1905–1997) életéről ld. bővebben: Dávid, 1981–2006. IV. <https://tinyurl.com/2w8acvcw>

²² Minden hetedik ember tüdővészben hal meg. Parádi Kálmán dr. szenzációs előadása. *Keleti Ujság* 1935. március 11. 6.

²³ Uott.

²⁴ Méhészeti, kertészeti és háziipari kiállítást rendez az EME. *Keleti Ujság* 1938. augusztus 29. 7.

²⁵ Parádi Kálmán dr. érdekes előadást tartott a reumás fájdalmak keletkezéséről és gyógyításáról. *Keleti Ujság* 1940. január 21. 4.

²⁶ Rádió-műsor. *Pécsi Napló* 1931. július 25. 7.

„Minél általánosabbá válik a napfürdőzés szokása, minél inkább lesz az divattá, sporttá, minél intenzívebben űzik azt és minél többet várnak tőle egészségük javára az emberek, annál több szava lesz az orvosnak e kérdés felől hozzájuk, s bármilyen különösnek hangozzék is ez némelyek előtt, az orvostudomány más pálcát is tört a napfürdőzés ma divatos rendszertelenségei, túlzásai és zabolátlanságai fölött.” (Berde, 1931. 4).

Előadásában foglalkozott a napfény káros és egészségre nézve jótékony hatásaival, a napozás időtartamával és idejével – „*legnagyobb kárt pedig azok szokták magukban tenni, akik eme túlbuzóságukban a déli órák legforróbb időszakában fekszenek ki az égető napra és a forró homokra*” (Berde, 1931. 6). Berde tanácsot ad mindenki számára a napozás idejét, mennyiségét tekintve, arra nézve, hogy hol is és milyen ruházatban végezzék azt, valamint külön említi előadásában a gyermekek napozását és azt, hogy a szülőknek mire kell ebben az esetben odafigyelniük.

Összegzés

A tanulmány csak egy kis szeletét kívánta bemutatni annak a felvilágosító munkának, amelyet az orvostársadalom végzett az egészségügyi ismeretek elterjesztése érdekében. Az érintett szakemberek nemcsak a gyógyítást tekintették hivatásuknak, hanem a betegségek megelőzését és a lakosság minél szélesebb körű tájékoztatását is, melyhez jó lehetőséget biztosítottak a különböző egyesületek mellett a korabeli napilapok, folyóiratok és az egyre nagyobb népszerűsége szert tevő rádió is. Kutatásunk első lépéseként Pécs és Kolozsvár lapjainak vizsgálatára, valamint azon belül is Berde Károlyra, valamint a vele egy időben előadásokat tartó orvosokra helyeztük a fókuszot. Ebből a kis mintából is láthatjuk a folyamatosságot és a témák sokszínűségét. Ám a prevenció, a lakosság felvilágosítása szempontjából minden nem tűnt elegendőnek – legalábbis Berde Károly egyik írásában erre hívja fel a figyelmet: „*Tudásának [az orvosénak] határt szab ma még eszközeinek és módszereinek fogyatékosága és néhanapján – legyünk őszinték – betegeinek tökéletlensége és csalafintasága is.*” (Berde, 1939. 56).

Források

1876. évi XIV. tc. a közegészségügy rendezéséről.

1940. évi VI. törvénycikk a gümőkór és a nemibetegségek elleni védekezésről, valamint a közegészségügyi törvények egyes rendelkezéseinek módosításáról.

A hirtelen halál. Beöthy Konrád dr. előadása az iparoslíceumban. *Dunántúl* 1938. február 27. 5.

A keszthelyi nyári egyetemen ma Scipiadés Elemér professzor is tartott előadást. *Dunántúl* 1934. augusztus 9. 6.

Augusztus elsején nyílik meg a keszthelyi nyári egyetem. *Dunántúl* 1934. július 17. 2.

A pécsi egyetem tanárai kegyelettel adóztak Tóth Lajos emlékének. *Pécsi Napló* 1942. február 10. 2.

Az EME beszteceri vándorgyűlése. *Keleti Újság* 1943. szeptember 8. 3.

Baleseti higiénia. Dr. Mihályi István orvos előadása. *Dunántúl* 1940. december 6. 4.

Berde Károly (1931): A napfürdőzésről. Előadás 1931. július 25-én a Magyar Rádióban. Gépirat. Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történeti Gyűjtemények Osztálya.

Berde Károly (1939): Családalapítás és a nemibetegségek. *Magyar Népegészségügyi Szemle* 7 (3), 49–56.

Berde Károly (1940): *A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban.* Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.

Berde Károly (1944a): A népi gyógyítás ősi elemei. In: Bíró Vencel (szerk.): *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Besztecerén 1943. szeptember hó 5-7. napján tartott tizennyolcadik vándorgyűlésének emlékkönyve.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 88–99.

Berde Károly (1944b): Régi kolozsvári kuruzslók és boszorkányok. *Kolozsvári Szemle* 29 (1), 29–36.

- Berde Károly (2005): *Adatok Nagyenyed szellemi néprajzához*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
Előadás a Munkásotthonban. *Pécsi Napló* 1936. február 9. 7.
Előadások. *Keleti Ujság* 1943. február 26. 5.
Közművelődési előadás. *Pécsi Napló* 1936. február 9. 7.
Méhészeti, kertészeti és háziipari kiállítást rendez az EME. *Keleti Ujság* 1938. augusztus 29. 7.
Minden hetedik ember tüdővészben hal meg. Parádi Kálmán dr. szenzációs előadása. *Keleti Ujság* 1935. március 11. 6.
Parádi Kálmán dr. érdekes előadást tartott a reumás fájdalmak keletkezéséről és gyógyításáról. *Keleti Ujság* 1940. január 21. 4.
Parádi Kálmán (1936): A néptáplálkozás. *Hitel* 1 (2), 102–114.
Pécsi kirakat rovat. *Pécsi Napló* 1937. április 27. 6.
Rádió-műsor. *Pécsi Napló* 1931. július 25. 7.
Scipiades Elemér (1935): *A terhességek korlátozásának jelentősége*. Kis Akadémia Könyvtára 14. Budapest.
Társadalmi események. *Keleti Ujság* 1942. március 22. 6.
Vitéz Berde Károly dr. tartott nagyszabású pedagógiai előadást a Tanítónők Egyesületének 41. közgyűlésén. *Pécsi Napló* 1937. április 30. 3-4.
Vitéz Berde Károly dr. előadása a szabadliceumban az erdélyi havasokról. *Pécsi Napló* 1938. november 22. 4.
Vitéz Berde Károly dr. egyetemi tanár magas színvonalú előadást tartott az Unitárius Nők Szövetségében. *Keleti Ujság* 1942. november 29. 6.
Vitéz Berde Károly és Kristóf György professzorok előadásaival megkezdődtek Nagybányán a szabadegyetemi előadások *Keleti Ujság* 1943. február 12. 8.

Felhasznált irodalom*

- Dávid Gyula (főszerk.) (1981–2006): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I-IV*. Kriterion Könyvkiadó és Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bukarest.
- Forrai Judit (2021): Steinberger Sarolta az első, Budapesten avatott orvosnő. *Per Aspera Ad Astra*. 8 (1), 85–103. <https://doi.org/10.15170/PAAA.2021.08.01.05>
- Kiss László (2004): Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. *Korall* 17. 107–137. <https://tinyurl.com/28s8sjsm>
- Nóvik Attila (2023): Szempontok az iskolai egészségnevelés történetének értelmezéséhez. *Iskolakultúra* 33 (1–2), 144–159. <https://doi.org/10.14232/iskkult.2023.1-2.144>
- Pető Andrea és Svégel Fanni (2021): A háborús nemi erőszak és a nőgyógyász lobbizás hatása a magyarországi születésszabályozási rendszerre. *Per Aspera Ad Astra* 8 (1), 50–70. <https://doi.org/10.15170/PAAA.2021.08.01.03>
- Pusztafalvi Henriette és Takács Zsuzsanna Mária (2023): Berde Károly élete és tudományos, valamint nevelő munkássága. In: Pusztafalvi Henriette és Takács Zsuzsanna Mária (szerk.): *Útitársak*. Tanulmánykötet Kéri Katalin tiszteletére. MTA PAB, Pécs. 71–82. <http://pea.lib.pte.hu/handle/pea/34864>
- Szegedi Gábor (2015): A jó egészség a legjobb hozomány? A házassági tanácsadás Magyarországon a 20. század első felében. In: Gyimesi Erzsébet, Lénárt András és Takács Erzsébet (szerk.): *A test a társadalomban*. HIK, Budapest. 242–253.
- Takács Zsuzsanna Mária (2015): Az orvosok neveléséről. Az orvos-tanárok pedagógiai szerepe. *Magiszter* 13 (4), 188–202. <https://tinyurl.com/2hu6jh33>
- Tigyi Zoltánné Pusztafalvi Henriette (2011): *Az egészségnevelés intézményesülésének folyamata hazánkban a dualizmus korától a második világháború végéig*. [Kézirat] Doktori értekezés. PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/5141>
- Tigyiné Pusztafalvi Henriette (2013): Az egészségnevelés intézményesülésének története. *Educatio* 22 (2), 224–234. <https://tinyurl.com/c7kzhtpv>
- Tótfalusi István (2001): *Magyar etimológiai nagyszótár*. Arcanum Adatbázis, Budapest.

* A tanulmányban előforduló webes hivatkozások utolsó ellenőrzési dátuma: 2026. május 31.

„[...] nincs kultúrállam, mely ezzel nem foglalkoznék”¹ A középfokú magyar iparoktatás a 20. század első évtizedeiben

VÖRÖS Katalin

Tanárségéd, Pécsi Tudományegyetem | Assistant Lecturer, University of Pécs
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar | Faculty of Humanities and Social Sciences
Neveléstudományi Intézet | Institute of Educational Sciences
Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék | Department of History of Education and Culture

MTMT: 10024705 | ORCID 0009-0003-9775-1061
voros.katalin@pte.hu

KEYWORDS

- industrial education
- dualism
- higher industrial school
- industrial vocational school
- industrial museum

KULCSSZAVAK

- iparoktatás
- dualizmus
- felső ipariskola
- ipari szakiskola
- iparmúzeum

ABSTRACT

“[...] there is no culture that does not deal with this” Vocational education in Hungary during the first decades of the 20th century | In the 19th century, industrialization was considered one of the most defining characteristics of modern nation-states; disagreements primarily emerged regarding its desired extent, possibilities, and the methods of industrial development. Contemporary economic literature and historical works identified the shortage of capital and a lack of skilled professionals as the greatest obstacles to creating an advanced, independent, and strong Hungary. Consequently, the creation of a properly trained workforce was interpreted as a key guarantee of success. The development of education – and specifically vocational industrial education – played a decisive role in the Hungarian government’s modernization and economic development policies. Thanks in part to the major organizational and systematizing efforts of the Millennium anniversary year, the structure of the state vocational training network was established by 1895/1896, which defined the following decades, with no significant structural changes taking place during that period. However, the nearly two decades following the turn of the century cannot be considered stagnant in the world of vocational training; numerous less conspicuous changes and shifts in emphasis can be observed. Industrial education – and the professional discourse surrounding it – sought its own answers by reflecting on the events of high politics and current economic processes. This study aims to present the most important trends, problems, and the responses given to them regarding secondary industrial education in the first two decades of the 20th century.

ABSZTRAKT

A modern nemzetállamok egyik legfontosabb jellemzőjének az iparosodást tekintették a 19. században, nézetkülönbségek elsősorban az iparosodás kívánatos mértéke, lehetőségei és az iparfejlesztés módszerei tekintetében mutatkoztak. A fejlett, önálló és erős Magyarország létrehozásának legnagyobb akadályát a tőkeszegénységben és a szakemberhiányban jelölték meg a korabeli gazdasági irodalomban és történeti munkákban egyaránt. Nem véletlen, hogy a megfelelően képzett munkaerő megteremtését a siker egyik zálogaként értelmezték. Az oktatás és azon belül az iparoktatás fejlesztésének meghatározó szerep jutott a magyar kormányzat modernizációs és gazdaságfejlesztési politikájában. A millenniumi emlékév nagy rendezési, rendszerezési törekvéseinek is köszönhetően 1895/1896-ra kiépült az állami szakképzési hálózat szerkezete, amely a következő évtizedeket meghatározta, számottevő strukturális átalakításokra a korszakban már nem került sor. Azonban, a századfordulót követő közel két évtized sem tekinthető mozdulatlanak a szakképzés világában, számos kevésbé látványos változás és hangsúlyeltolódás érzékelhető. Az iparoktatás – és a róla folyó szakmai diskurzus – saját válaszokat keresett a nagypolitika eseményeire és az aktuális gazdasági folyamatokra. A tanulmány a középfokú iparoktatással kapcsolatos legfontosabb trendeket, problémákat és az ezekre adott válaszokat igyekszik bemutatni a 20. század első két évtizedében.

¹ Az iparoktatás, 1912–1914. 6.

Az iparoktatás rendszere – az ipari szakoktatás

Az oktatás fejlesztése meghatározó fontosságú állami feladatként jelent meg a kiegyezést követően hatalomra jutó liberális politikusok programjában. A 19–20. század során ugyanis mindinkább elterjedt az a nézet (nemcsak Európában), miszerint a társadalom jóléte az ipar fejlettségétől és fejlődésétől függ. A belső munkaerő-kínálat ugyanis nem felelt meg a gazdaság növekedésének és a struktúrában végbement változásoknak, a kvalifikált, tanult szakmunkások jelentős része külföldről – túlnyomóan a Monarchia másik feléből, cseh, morva és osztrák területekről – települt át Magyarországra (Fox – Guagnini, 1993. 2.; Hanf – Greinert, 2004; Greinert, 2005; Heikkinen 2004, 2015). A gazdaság (és ezen belül is különösen a modern termelési formák) prosperitásának mértéke és a rendelkezésre álló szakképzési formák száma és minősége között pozitív összefüggést láttak a legtöbb országban. A 19. század végére a klasszikus liberalizmus híveit számos csalódás érte, melyeknek köszönhetően széles körben elfogadottá vált, hogy a modern, polgári társadalom és gazdaság feltételeinek, valamint intézményeinek megteremtésében az államnak meghatározó szerep jut. A 19. század végi (új)liberálisok tehát

„iparfejlesztő, vasútépítéseket szubvencionáló, szakértő hivatalnokok által irányított közigazgatást működtető, állami iskolahálózatot kialakító (esetleg az egyházi iskolákat államosító: világivá tevő), a magyar nyelv oktatását előíró, a nemzetiségi kulturális törekvéseket ellenőrző vagy korlátozó államot akartak.” (Takáts, 2007. 78).

Ennek a felismerésnek az eredményeként az 1890-es évek közepére, jelentős állami szerepvállalás mellett, kiépült a modern magyar iparoktatási rendszer. Az állami ipartámogatási politika ugyanis a korabeli értelmezés szerint nem szűkíthető le csupán a különböző ipartörvényekre és azok hatásaira, hanem figyelembe kell venni – miként erre Benedek Gábor is felhívta a figyelmet – az egyéb kormányzati intézkedéseket is. Az iparfejlesztés fogalma tehát nem korlátozódott csupán az iparvállalatoknak nyújtott állami támogatások különböző fajtáira, hanem a házi- és kézműipar területére is kiterjedt, valamint az iparfelügyelők és az iparoktatási intézmények működésében is testet öltött (Benedek, 2000. 418–425).

Nem véltelen, hogy a „modern” iparoktatás egészét érintő fogalmi reflexiók elsődlegesen az általános gazdasági és iparfejlesztési célok kapcsán kerültek megfogalmazásra, amelyek szorosan kötődtek a nemzetépítési törekvésekhez is (Vörös, 2018. 237–259). A kereskedelemügyi miniszter által 1904-ben közzétett *Emlékirat az iparfejlesztésről* az iparoktatást az állami iparfejlesztési politika központi elemeként határozta meg: *„Az iparoktatás az egész iparfejlesztésnek egyik legfontosabb eszköze, tulajdonképeni alapja.”*² A memorandum szövegének megfogalmazása egyértelműen Sztéryni Józsefhez³ köthető, aki egy 1927-es, az önlegitimítását erősítő szövegében is kihangsúlyozta az iparoktatás szerepét az állami szakpolitikában:

„Általános ama észrevétel, hogy a dualizmus korában az iparfejlesztésre egyáltalán felhasználható pénzalapnak mintegy felét ipari szakoktatásra használták fel” – hiszen – „az iparfejlesztést az ipari oktatásnál véltem megkezdendőnek, a jövő iparosnemzedék szakszerű, gyakorlati képzése volt az alap, melyből kiindulni véltem.” (Sztéryni, 1927. 43).

² A KM 1904-ben kiadott ankét: Emlékirat, 1904. 8.

³ Sztéryni József (1861-1941) ekkor minisztertanácsoként tevékenykedett a KM-ben, majd 1905-től 1910-ig államtitkár (Gelléri, 1906. 525–532.; Balaton, 2011. 146–170). Sztéryni József 1900. május 15-án kelt minisztertanácsosi kinevezését ld. OStA HHStA (Wien) Kabinettskanzlei, Vorträge 2542/1900.

Az iparfejlesztés címen az állami költségvetésben szereplő tételek jelentős része ténylegesen az iparoktatásra fordított kiadásokat jelentettek.⁴

Jelen tanulmány keretében elsősorban a középfokú – vagy korabeli szóhasználattal ipari szakoktatás – kérdéseivel foglalkozunk. A tanoncképzés tárgyalása ugyanis túlfeszítené a dolgozat kereteit, hiszen sok tekintetben markánsan elkülönült az ipari szakképzéstől pedagógiai, szakpolitikai és művelődéstörténeti szempontból egyaránt. Az ipari szakoktatás korabeli fejlődésének lehetséges mutatója, hogy a század végére már túlnyomórészt hazai forrásokból nyert utánpótlást a szakmunkásság: 1900-ban országos viszonylatban még 10% volt a külföldi születésűek aránya, míg 1910-re már csak 5-6% (Rézler, 1938. 25.; Kövér, 1982. 190.; Katus, 2012. 512).

Az ipari szakoktatás intézményei az 1890-es évektől a korszak végéig a következők voltak tehát: 1. kézművesiskolák; 2. ipari szakiskolák; 3. felső ipariskolák; 4. nőipariskolák és 5. iparmúzeumok (Az iparoktatás 1902–1905. 156.; Iparoktatás 1904. 15.; Ipari pályamutató 1912. 13–26.; Víg, 1932. 335–438). Az ipari szakoktatásról szóló diskurzus így valamilyen módon ezen intézmények működéséhez, illetve annak értékeléséhez köthető.

A nemzetépítésben és a nemzeti integráció megteremtésében a politikai elit számára az ipari munkavégzők meghatározó rétege a középosztályhoz gravitáló felső munkásosztály, illetve az önálló kisiparosok voltak. A századfordulón visszatérő ideálként jelent meg a szaksajtóban a művelt, jól képzett, hazafias, lojális és a szocialista eszméktől tartózkodó (lehetőleg önálló kis)iparos: „*a derék had, nemzeti és társadalmi szempontból legfontosabb középső tömeg réteg, az önálló iparosok erkölcsi és szakmabeli beltartalommal bíró hadserege.*” (Sugár, 1899. 626.) Ez a „középső tömeg” viszont a tanonciskolák padsoraiból nem kerülhetett ki, hanem a legkorszerűbb termelési eljárásokra tanító, a kor igényeihez igazított, az elemi szinten túlmutató műveltséget nyújtó középfokú ipariskolákból, azaz elsősorban a *felső ipariskolákból* és az *ipari szakiskolákból*.

A Kereskedelemügyi Minisztérium az iparoktatás szolgálatában

A magyar történelem 1900 és 1914 közötti időszaka sokféleképpen interpretálható: az elhúzódó belpolitikai válság, a gazdasági depresszió, majd a háború előtti konjunktúra vagy éppen a boldog békeidők utolsó éveiként egyaránt szerepel a történelemkönyvekben. Kétségtelen, hogy a magyarországi politikai életet 1903 tavaszától 1906-ig, majd 1909–1910 fordulójától az első világháborúig a különböző közjogi kérdések (közös hadsereg, jegybank), a választójog kiterjesztése és a parlamenti obstrukció problémaköre, az ezek miatti válságok és tömegdemonstrációk uralták.⁵ Ennek ellenére azonban az egyes szakpolitikai kérdések kapcsán viszonylagos kontinuitás figyelhető meg – legalábbis az adott területet felügyelő minisztériumban folyó előkészítő munka és a területtel foglalkozó személyi állomány tekintetében. A kereskedelemügyi miniszterek viszonylag gyakran váltották egymást, személyükben nem tudták azt az állandóságot képviselni, mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (továbbiakban VKM) esetében Trefort, Csáky és Wlassics. Gelléri 1906-ban így jellemezte a Kereskedelemügyi Minisztérium (továbbiakban KM) addigi működését:

⁴ 1898 és 1914 között iparfejlesztésre mintegy 133 millió koronát költöttek, amelyből közel 87 millió iparoktatási célokra került felhasználásra. 1898-tól az iparoktatás már külön költségvetési tétel (Szterényi, 1927. 43.; Szulovszky, 2024. 167).

⁵ A véderő-vitának, az 1904. novemberi zsebkendőszavazásnak, az 1905–1906-os nagy válságnak, a jegybank-kérdésének és Tisza István házelnöki tevékenységének nagyon kiterjedt történettudományi szakirodalma van, melynek ismertetésétől itt eltekintek.

„Közel négy évtized alatt majdnem húsz kereskedelmi miniszter volt. Egynek–egynek a működési ideje tehát átlagosan két esztendőre terjedt. Természetes, hogy ez a sűrű váltakozás a legfontosabb tárca rendes ügymenetének és rendszeres, egyöntetű fejlődésének hátrányára volt.” (Gelléri, 1906. 509).

Az állami iparoktatás esetében a folytonosságot elsősorban a minisztérium iparfejlesztési, iparoktatási szak- és ügyosztályának beosztottjai segítették elő. A rendszer optimalizálása érdekében számos tantervi és szervezeti reformot dolgoztak ki az Országos Ipari és Kereskedelemoktatási Tanáccsal (továbbiakban OIKT) közreműködve. Eklatáns példája ennek Sztérényi József, aki a KM-ben, ezen időszak alatt végig meghatározó aktor tudott maradni. Baross Gábor egykori iparfelügyelőjének kétségtelenül kulcsszerep jutott az állami iparoktatás szervezetének kiépítésében az 1890-es években és az itt elért eredményei sikeresen alapozták meg a későbbi karrierjét is. Az iparoktatási ügyosztály, majd az iparfejlesztési szakosztály vezetőjeként, 1905-től pedig Vörös László, majd Kossuth Ferenc államtitkáráként hosszú évekig határozta meg a magyar kormányok iparfejlesztési és iparoktatáspolitikájának alakulását. Karrierje csúcsát az jelentette, hogy 1918 januárjában kereskedelemügyi miniszternek nevezték ki, még ha csak rövid, pár hónapos időtartamra is viselhette a címet (Szinyei, 1891–1914.; Gelléri, 1906. 525–536.; Varga, 1978. 673–674.; Balaton, 2011. 146–170).⁶ A ranglétrán való emelkedésével figyelmét az iparoktatást érintő napi ügymenet és a szakpolitikai részletkérdések természetesen egyre kevésbé köthették le. Sztérényi mellett azonban a KM, illetve az ipar- és kereskedelemoktatási ügyosztály⁷ számos „szürke eminenciása” is biztosította a szakmai folytonosságot. Az ügyosztály élén Sztérényit Péterffy Lajos⁸ követte, aki 1898-tól húsz éven át, egészen 1918-ig vezette azt, mely egyben pályafutásának a csúcsát is jelentette.⁹

Az ügyosztály működésében hosszú évekig aktívan részt vettek az egykor Baross által kinevezett iparfelügyelők, mint Tordai Imre és Binder Alajos, valamint Bernáth Gusztáv segédfogalmazó. 1898 után jelentősen megnövekedett az ügyosztály létszáma és Ferenczy Ferenc, Zulawski Andor, valamint Víg Albert is hosszú ideig segítette az ott folyó munkát. Az 1900-as évek közepén került az ügyosztályhoz Bánhegyi Albert, Fekete Jakab és Stegmüller Károly is, akik attól kezdve állandó munkatársaknak számítottak. A minisztériumnál előszeretettel vontak be ipariskolai tanárokat a szakpolitikai kérdésekkel kapcsolatos ügymenetbe: Fekete Jakab,¹⁰ Stegmüller Károly,¹¹ Zulawski Andor¹² és Víg Albert is rendelkezett szakoktatási tapasztalatokkal. Tordai Imre esetében pedig az is előfordulhatott, hogy többéves minisztériumi munkát követően bízták meg a felső ipariskolává átszervezett szegedi ipariskola vezetésével 1908-ban (Ért. Szeged, 1909–1915).

⁶ Sztérényi államtitkári kinevezéséhez ld. OStA HHStA (Wien) Kabinettskanzlei, Vorträge 2650/1905.

⁷ 1904-től már önálló Ipar és kereskedelmi szakosztállyá szervezték át.

⁸ (Ikáchi és atyni) Péterffy Lajos (1859–19?) 1882-től már segédfogalmazó a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban. 1891-től az iparfejlesztési osztály minisztériumi titkára. 1898-tól az ipar és kereskedelemoktatás ügyosztály vezetője, az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács Tagja, majd alelnöke. 1916-ben ismét kinevezték hat év időtartamra az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács másodelnökének. 1918-ban nyugalmazták a szakosztály éléről (Szinyei Péterffy, 1917/18).

⁹ A világháború utolsó évében Sztérényi József nevelt fia Sztérényi Sándor vette át az ügyosztály vezetését (MTCNT, 1917. 264.; MTCNT, 1918. 204).

¹⁰ Fekete (1896-ig Schwartz) Jakab (1866–1940) a marosvásárhelyi fa- és fémipari szakiskola igazgatója 1908-ig. 1926-tól a kereskedelemügyi miniszter iparoktatási főigazgatója 1932-es nyugdíjazásáig (Gulyás, 1939–1944).

¹¹ Stegmüller Károly (1864–1946) mérnök. 1893-tól a budapesti felső ipariskola, majd 1898-tól a különvált felső építő ipariskola tanára 1904-ig, amikor a KM iparoktatási szakosztályához került (Ért. Budapest, 1894. 26.; MTCNT, 1904. 180).

¹² Zulawski Andor (1866–1936) 1896-tól a budapesti hadapródiskolában a fegyvertan, erődítéstan, földméréstan és ábrázoló mértan tanára volt. 1898-ban nevezték ki a KM-hez, majd 1900-ban címzetes szakiskolai igazgató, 1911-ben pedig címzetes főigazgató lett. A *Magyar Iparoktatás* állandó rovatvezetője, de szépirodalmi fordításairól is ismert.

A gazdasági életre a nemzetközi trendek és a magyar belpolitikai élet egyaránt nyomást gyakorolt a századfordulón. Az építő- és a nehéziparban túltermelési válság jelentkezett, s a vasútépítések is leálltak. A 20. század eleji gazdasági válság Magyarországon előbb kezdődött és tovább tartott, mint a nyugati ipari országokban, ahol 1904-től kezdve már újra fellendülés mutatkozott. Nálunk a depresszió a belpolitikai válság következtében áthúzódott 1904-re, illetve 1905-re. A hosszan elnyúló depresszió következtében 1896 és 1913 között a magyar GDP növekedési üteme a megelőző időszakhoz képest lelassult. 1906-ban bontakozott ki az új fellendülés, amely 1909 és 1912 között kulminált: ezt a szakaszt a városi építkezések, az államvasúti és mezőgazdasági beruházások növekedésén kívül főként a nagyarányú ipari beruházások jellemezték, amelyek már a háborús készülődés jegyében történtek (Katus, 2012. 432). Az állami beruházások az iparoktatás területét is látványosan érintették. A *Közigazgatási Szemle* ugyan úgy jellemezte ezt a korszakot, hogy „[a]z iparoktatásterén említésre méltó új mozzanat nem volt észlelhető”, de az intézményrendszer gerincét jelentő ipari szakiskolai hálózat jelenetős gyarapodáson ment keresztül (Közig. Szemle, 1910. 859.) 1900 és 1914 között összesen 12 új szakiskolát hoztak létre. Különösen 1906 után volt intenzív a fejlődés.¹³ Az állami ipari szakoktatási hálózat bővítése tehát a Dániel Ernő helyét átvevő Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszteri ciklusa alatt¹⁴ is folytatódott és több iskolaalapításra került sor. Hegedüs Sándor minisztersége alatt, a századforduló „Széll-csendjében” nemcsak új intézményekkel (győri és temesvári fa- és fémipari szakiskolák) gyarapodott az iskolahálózat, hanem a régebbi ipari szakiskolák épületének a bővítésére is sor került.¹⁵ Ebbe a trendbe illeszkedik a pozsonyi fémipari szakiskola felállítása is, de az első igazgató, Bejczy Árpád kinevezését már Láng Lajos írta alá 1903. július 14-én (Ért. Pozsony, 1904. 4).

A második Wekerle-kormány (1906. április – 1910. január) újabb nagyívű iparfejlesztési program keretében az iparoktatásnak is nagyobb figyelmet szentelt, ami a költségvetési tételek emelkedésében is tetten érhető. Az 1906-ban hatalomra került ellenzéki koalíció kormánya egy tízéves iparfejlesztési programot dolgozott ki, amely az ország ipari függetlenségének előkészítést célozta meg a kereskedelmi szerződések lejártának idejére (1917), ez azonban a világháború miatt sosem valósult meg az elképzelt módon. 1899 és 1914 között közel 500 gyár részesült mintegy 55 millió korona állami szubvencióban. A korszak állami iparpolitikájának mérlegét megvonva sokszor meglehetősen eltérő eredményre jutottak az egyes történészek, illetve maguk a kortársak is (Szterényi, 1927. 42–43.; Dolmányos, 1973/I. 95–108.; Berend T. – Szuhay, 1973. 96.; Varga L., 1980. 200–226.; Benedek, 2000. 406–425.; Eddie, 2004. 206.; Katus, 1983. 270–274.; Katus, 2012. 418). A világháború előtti évek kétségtelenül egyik legnagyobb iparoktatási beruházását az

¹³ 1906 után 1913-ig jött létre a korszak összes ipari szakiskolájának közel egyharmada, 9 intézmény.

¹⁴ A népszerű és elismert (gazdaság)politikus Hegedüs Sándor (1847–1906) 1899. február 26. és 1902. március 4. között volt Magyarország kereskedelemügyi minisztere a Széll-kormányban. Tevékenységéhez: Kárbin, 2014. 1902 tavaszán történő, nagy visszhangot kiváltó lemondásának (esetleges lemondatásának) háttere nem teljesen tisztázott. A kormánypárton belüli pozícióját erősíteni kívánó Széll Kálmán miniszterelnök a hívének számító, de a gazdasági–kereskedelmi kérdésekhez kevésbé értő, kormányzati tapasztalattal sem rendelkező Horánszky Nándort (1838–1902) nevezte ki a királlyal Hegedüs helyére. Egyik képviselőtársa gúnyosan ekként gratulált Horánszkyknak: „Fogadd kondoleálásomat, hogy oly föladatot vettél magadra, amelynél ki van zárva, hogy sikereket érhess el”. Idézi: Schwarzwölder, 2017. 49. Horánszky alig pár héttel később váratlanul elhunyt. Ezt követően egészen 1903 őszéig Láng Lajos (1849–1918) vezette a kereskedelmi tárcát. A minisztercserékre ld. Schwarzwölder, 2015. 235., 237–238.

¹⁵ Új épületet nyert az iglói, a győri, a temesvári és az ungvári szakiskola is. Az 1900/1901-es tanévben került sor a zalatnai, székelyudvarhelyi és gölnicbányai szakiskolák épületeinek bővítésére (Gelléri, 1906. 501–502.; Víg, 1932. 280.; Kárbin, 2014. 213–214).

ország negyedik felső ipariskolájának megszervezése jelentette. A szegedi ipari szakiskolából továbbfejlesztett felső ipariskola képzési profiljának ugyanis már nem felelt meg az egykor Víg Albert által tervezett épület.¹⁶ A koalíciós kormány bukását követő pulzáló belpolitikai helyzet kevésbé kedvezett a szisztematikus iparfejlesztési stratégiáknak. Ezzel együtt elmondható, hogy a Tisza István vezette Nemzeti Munkapárt idején az iparoktatásra fordított állami kiadások jelentős mértékben növekedtek.

Év	1880	1885	1890	1895	1900	1905	1910	1913
össz. iparoktatási intézmény (db) ¹⁷	191	270	265	471	478	502	631	688
középfokú iparoktatási intézmények ¹⁸ (db)	18	102	50	49	47	44	48	48
VKM ¹⁹ kiadásai	50 840	333 598	321 684	360 000	678 362	627 232	988 984	1 376 362
<i>Index (1880=100)</i>	100	656	633	708	1334	1322	1945	2707
KM kiadásai ²⁰	35 440	96 430	94 102	579 384	1 795 578	2 007 400	2 779 640	4 899 427
<i>Index (1880=100)</i>	100	272	266	1635	5067	5664	7843	13825
iparoktatásra fordított állami kiadások összesen	86 280	430 028	415 786	939 384	2 473 940	2 634 632	3 768 624	6 275 789
<i>Index (1880=100)</i>	100	498	481	1089	2867	3054	5369	7274

1. táblázat Az iparoktatásra fordított állami kiadások mértéke (koronában) és az iparoktatási intézmények számának változása, 1880–1913 között (Az Állami zárszámadások 1880–1913 közötti adatait felhasználva: Szterényi, 1897. 319–320.; Az iparoktatás, 1912–1914. 16–23.)

A korszak utolsó nagyobb iskolaállítási hulláma is az első világháború előtti évekre tehető, amikor elsősorban – a hadi készülődés hatására – fémipari, illetve gépipari profillal jöttek létre intézmények. (1912-ben a pécsi és a miskolci, 1913-ban a besztercebányai fémipari, illetve a nagyváradai fa- és fémipari, valamint a fiumei hajógépipari szakiskolák létesültek. Faipari szakiskolát ekkor csak Eperjesen hoztak létre a homonnai iskola áthelyezésével [Az iparoktatás, 1912–1914. 37]). Az új intézmények alapításakor minden esetben tervben volt az adott város és a kormányzat közös infrastrukturális beruházásaként egy korszerűen felszerelt, reprezentatív épület emelése is. A megnyitást követően – legtöbb esetben egy-két éven belül – a kezdeti „szűkös bérlemények” után saját épületeikbe költözhetek az iskolák, így például a debreceni (1908) és a szatmárnémeti (1907) szakiskolák már 1910-ben birtokba vehették új otthonukat. (Szterényi, 1897. 496–500.; Ért. Debrecen, 1912. 3.; Víg, 1932. 386., 504). Az infrastrukturális beruházások azonban az új iskolák mellett a régebben felállítottak korszerűsítését és bővítését is jelentette. Kiseb fejlesztés szinte valamennyi intézménynél történt. Jelentősebb építkezésnek számított az 1885 óta működő brassói faipari szakiskola új épületének felállítása (1909) vagy a jóval fiatalabb győri fa- és fémipari

¹⁶ Az Orth Ambrus és Somló Emil által tervezett iskola kivitelezését és átadását több tényező és nehezítette. Egy éves késéssel, az 1914/15-ös tanévre készült el az épület, de a tanítás nem kezdődhetett meg, mert azt hadikórházi célokra lefoglalták (Ért. Szeged, 1912. 7.; Ért. Szeged, 1916. 3–4).

¹⁷ Tanonciskolák (inasiskolák), tanműhelyek (kézműves iskolák), nőipari iskolák, ipari szakiskolák, felső ipariskolák, iparmúzeumok, fővárosi rajziskola, iparművészeti iskola és múzeum.

¹⁸ Szaktanfolyamok nélkül.

¹⁹ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ügykörébe 1892 után elsődlegesen a tanonciskolák tartoztak (Szterényi, 1897).

²⁰ 1889 előtt a Földművelés- Ipar és Kereskedelemügyi Minisztérium vonatkozó kiadásai kerültek feltüntetésre a táblázatban.

szakiskola kapacitásának bővítése.²¹ A beruházásokat az állami költségvetés megnövekedett tételei is alátámasztják: 1912 és 1914 között közel 3 665 000 koronát költöttek az iparoktatás infrastruktúrájának fejlesztésére (Az iparoktatás, 1912–1914. 38–40.; Víg, 1932. 382). Hasonló nagy összegű fejlesztés történt volna az 1912/13-as tervek szerint a kolozsvári, marosvásárhelyi, temesvári, székelyudvarhelyi, illetve budapesti szakiskoláknál is, de ezekre a korszakban már nem kerülhetett sor, ahogyan a közvetlenül a világháború előtt felállított új szakiskolák esetében sem.²²

Felügyelet és irányítás

Az iparoktatással kapcsolatban kibontakozó diskurzust a korszak első felében alapvetően a felügyelet és az állami szerepvállalás kérdései határozták meg. Ennek egyik központi eleme volt, hogy a két érintett szaktárca (FIKM majd KM, illetve a VKM) közül melyikhez is tartozzanak az iparoktatási intézmények. A millenniumi emlékévvél az iparoktatás helyzetének proklamált rendezése is megtörtént. A kereskedelemügyi miniszter 1896-os, képviselőházban elhangzott programbeszédében az iparfejlesztés egyik kulcsfontosságú kérdésként definiálta a szakképzést. Az előző évben elért eredményeket összefoglalva az egyik legfontosabb lépésként említette a felügyelet megoldását. A Kereskedelemügyi Minisztériumon belül külön ügyosztályt szerveztek, illetve megalkották az iparoktatási főigazgató tisztséget. Dániel Ernő 1895. október 1-én, az iparoktatási ügyosztály felállításakor Sztérenyi Józsefet bízta meg annak vezetésével (Víg, 1932. 266–267.; Gelléri, 1906. 531–532).²³

Ezt követően az iparoktatás narratívájában a felügyelet kérdése már kevésbé volt hangsúlyos, de ez nem jelenti azt, hogy a szakoktatás egyéb területei kapcsán nem merült volna fel hasonló átrendeződési elképzelés.

„Elhangzik szórványosan a kívánság, hogy a kereskedelmi iskolák a vallás- és közoktatásügyi miniszter köréből vétessenek ki, és a kereskedelmi miniszter hatáskörébe utaltassanak. En ezt elvi szempontból ellenzem, mert a közoktatás egységét látom ezzel veszélyeztetni. Ha így daraboljuk fel a közoktatást, méltóztassanak akkor a jogi fakultást az igazságügyi miniszter úrhoz, az orvosit a belügyminiszter úrhoz adni. [...] Fel vagyok hatalmazva annak kijelentésére, hogy a jelenlegi kereskedelmi miniszter úrnak nincs is az a szándéka, hogy ezeket az iskolákat kérje a vallás- és közoktatásügyi minisztertől” – mondta Wlassics 1899. április 17-én tartott parlamenti beszédében (idézi: Mann, 1987. 134).

A kereskedelmi iskolák nem kerültek ki a vallás- és közoktatásügyi tárca fennhatósága alól, az indoklásban minden esetben az iskolák elméleti és általánosan művelő jellege szerepelt, de talán az sem lehetett mellékes érv, hogy sokkal több intézményről volt szó, mint az ipariskolák esetében. Ugyanakkor a kortársak véleménye szerint a felső kereskedelmi iskolák érdekét szolgálta volna, ha szakmai, speciális szakterületi, szaktárgyi kérdésekben a kereskedelmi tárca is véleményt nyilváníthat. A kérdést a Hegedüs Sándor és Wlassics Gyula együttműködésének eredményeként, az

²¹ A győri fa- és fémipari szakiskola épületének átfogó fejlesztésére elsősorban az intézet befogadóképességének növelése, illetve a műhelyek korszerűsítése érdekében vált szükségessé. Az eredetileg tervezett bővítés végül anyagi nehézségek miatt korlátozottabb formában csak a háború végére valósult meg (Az iparoktatás, 1912–1914. 39.; Ért. Győr, 1918. 3).

²² A pécsi és miskolci fémipari szakiskolák csak 1929-ben költözhetek saját út épületeikbe (Korm. jelentés, 1927. 67.; Korm. jelentés, 1929. 68).

²³ A KM 1895-ös ügyosztályainak átszervezéséhez ld. MNL OL K 231 394. d. 4. tétel 72949. sz. (1895. október 14/15.) Előterjesztés az ipari szakosztályok ügybeosztása tárgyában.

Országos Iparoktatási Tanács kibővítésével 1900. augusztusában létrejött Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács rendezte. A tanács ettől kezdve külön 30–30 fős ipari és kereskedelmi oktatási szakosztályból állt, a tagokat a két minisztérium fele-fele arányban nevezte ki hat évre.²⁴

A magyar iparoktatás számára legfontosabb viszonyítási pontot jelentő Ciszlajtánia iparoktatásánál hasonló folyamatok játszódtak le a korszakban, mint a Monarchia Lajtán inneni területein. Armand Freiherr von Dumreicher (1845–1908) szisztematikus szervezőmunkájának köszönhetően az érdekelt minisztériumok közötti ellentétek látszólag nyugvópontra jutottak 1882-ben, több mint 20 évre az oktatásügyi tárca (Ministerium für Kultus und Unterricht) felügyelete alá kerültek a szakiskolák. Az osztrák szakminisztériumi rendszer átalakításával, 1908-tól azonban már az új közmunkaügyi minisztérium (Ministerium für öffentliche Arbeiten) ügykörébe tartoztak az iparoktatási intézmények, míg a kereskedelmi szakoktatás – akárcsak Magyarországon – továbbra is a kultuszminisztériumnál maradt (Iparoktatás, 1904. 126–127.; Grüner, 1987. 12–13.; Greinert, 2005. 76). Az újabb osztrák szaktárca létrehozása elsősorban a kisipar érdekeit szolgálta, amit a magyar szaksajtó mintaértékű tudatos iparpolitikai döntésként értelmezett és elsődlegesen nem a szakoktatás felügyeleti kérdései mentén tárgyalt (Dóczy, 1908. 383–384). Az ipartörvény elhúzódozó revíziója kapcsán a külföldi modellek és példák számbavétele különösen fontos volt a magyar szakmai diskurzus számára, miként ezt az 1904-es előkészületek is mutatták, de a felügyeletet érintő, a ciszlajtánihoz hasonló átalakításra a korszakban már nem került sor.

Reformok és reformtörekvések – ipartörvényen innen és túl

A középfokú iparoktatás törvényi szabályozása a dualizmus korában nem valósult meg, az egyes intézmények életét a felelős miniszterek rendeleti úton szabályozták. Az átfogó törvényi keretek hiányának számos oka lehetett. Bizonyos magyarázatok szerint az adott képzésforma nem érte el a honatyák ingerküszöbét, ami egy-egy iparvállalathoz köthető helyi megoldásokat eredményezett (Kelemen, 2002. 31–32). A fenti állítás némileg árnyalásra szorulhat. A középfokú iparoktatás rendeleti úton történő szabályozása, tudatos állami fejlesztése és költségvetési oldalról is érkező támogatása alapján egyértelműen az állami szakpolitika szerves részeként értelmezhető. A sajátos „törvény alatti” státusza nemcsak a képzés neki tulajdonított jelentőségében, hanem a különböző politikai és gazdasági erők ütközésében is keresendő. Mindezek együttesen eredményezik az iparfejlesztés eszközeinek tekintett iparoktatás „törvénytelenességét”. Sugár Ottó jeles iparpolitikus és újságíró 1903-ban a kormány iparpolitikájának kritikáját a következőkben fogalmazta meg:

„Magyarországon most sincs iparpolitika. Mert egységes terv szerint kidolgozott iparpolitika, mely kiterjedt volna az iparalkotások egész terrenumára, mely koncentrálna az iparpártolás összes szárait egy tényező kezében, sohasem volt Magyarországon, Baross megteremtette egy ilyen iparfejlesztési politika alapját, de utódai elhagyták ezt az alapot, nem okultak az ő útmutatásából és rátértek az ötletszerű kapkodás mezsgyéjére.” (Sugár, 1903. 4).

²⁴ A tanács feladata alapvetően nem változott, a kereskedelmi és iparoktatás didaktikai kérdéseinek megvitatásából, tantervek és tankönyvek minősítéséből, a tanárok képzésének figyelemmel kíséréséből, új intézmények alapítására, meglévők fejlesztésére vonatkozó javaslattételből, iskolalátogatók kiküldéséből és törvényjavaslatok véleményezéséből állt. A tanács új szabályzatát közli: *Magyar Iparoktatás* 1900/01. 5 (1), 4–10.; Az uralkodói jóváhagyás az OIT szervezeti szabályzatának módosításáról: OStA HHStA (Wien) Kabinettskanzlei, Vorträge 51089/1900.

A századfordulót követően elhúzódó politikai és gazdasági válság nem kedvezett az iparoktatás esetleges reformjának, illetve törvényi szabályozását érintő törekvéseknek. A hivatalos kormánypolitika álláspontját úgy összegezhetjük, hogy „*az iparoktatás az egész iparfejlesztésnek egyik legfontosabb eszköze, tulajdonképeni [sic!] alapja*”, de azt „*az adminisztratív úton rendezendő legfontosabb ügyek*” közé sorolták.²⁵

Mindezzel együtt elmondható, hogy az ipartörvény, illetve állami iparfejlesztés eszközeinek módosításával kapcsolatos diskurzus végighúzódott a korszak egészén, amely az iparoktatás szövetén is „foltot hagyott”.²⁶ A törvények revíziójának szükségessége a különböző országos ipargyűlések visszatérő témája volt, így a tanoncoktatást és képeztést érintő kérdések tárgyalása is (Az ipartörvény módosítása, 1904. 12.; Gelléri, 1910. 44–66). Az ipar gyors változásával lépést tartani kívánó államnak a jogszabályok és kormányzati döntések szintjén is reagálnia kellett. A versenyképesség érdekében a századfordulót követően az iparéletet meghatározó jogszabályokat hozzá kellett igazítani a kialakult gazdasági, társadalmi környezethez is. Ennek eredményeként – az érdekképviseleti szervek nyomásának is engedve – született meg a kereskedelemügyi minisztérium iparfejlesztési szakosztály vezetőjének, Sztérényi Józsefnek az ipartörvény módosítását tárgyaló több kötetes munkája, amely a szakoktatás kérdését is érintette (ld. Ipartörvény, 1904.; Iparoktatás, 1904.; Benedek, 2000). Az ipari szakoktatással foglalkozó, önálló kötetben a magyar viszonyok szempontjából példaértékű külföldi mintákat veszi végig tablószerűen. Az összehasonlító elemzés 17 európai állam közép fokú iparoktatásnak elméleti és gyakorlati jellegéről kívánt tájékoztatást nyújtani a korabeli olvasónak, az aktuális magyar tantervi reformok alátámasztásaként (Iparoktatás, 1904). Hieronymi Károly²⁷ miniszter idejében elsősorban nem az iparoktatási infrastruktúra területén történtek tehát jelentős változások, hanem tantervi átalakítások révén kívánták eredményesebbé tenni a rendszert.

Az ipari szakiskolák számára 1904-ben kiadott új tantervek a képzést ért kritikai hangoknak engedve igyekeztek a gyakorlati jelleget erősíteni a műhelyóraszámok emelésével. Ennek jegyében a negyedik évfolyamon a diákok az egész tanulmányidőt a műhelyekben töltötték, kivéve a heti négy rajzórájukat. A gyakorlati órák egyoldalú növelése az elméleti képzés kárára azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.²⁸ A műhelygyakorlatok óraszámának nagy arányú emelése nemcsak a diákok túlzott fizikai igénybevétele miatt merült fel pedagógiai problémaként, hanem szakdidaktikai szempontokból is. A koalíciós kormány idején, az 1908-ban kiadott kereskedelemügyi minisztériumi jelentés ugyanis már arról számolt be, hogy a gyakorlati képzésben szerzett tapasztalatok megfelelő

²⁵ Az 1904. június 15-én, az Országos Ipartanács ülésén elhangzott, fent idézett *Emlékirat* a KM hivatalos álláspontjának tekinthető. A szöveget Sztérényi József – ekkor minisztériumi tanácsos – dolgozta ki (Emlékirat, 1904.; Varga, 1978. 677).

²⁶ A korszakban egy sor az ipari életet befolyásoló törvényt hoztak. Elsőként az ipari tevékenység szabályozásáról és a céhek eltörléséről: 1872:VIII. tc., 1884:XVII. tc., majd az állami ipartámogatásról: 1881: XLIV. tc.; 1890:XIII. tc.; 1899:XLIX. tc.; 1907:III. tc. Ezekon túlmenően az állami szociálpolitika számos intézkedése is hatást gyakorolt az ipari életre, így az ipari munka vasárnapi szüneteltetéséről (1891:XIII. tc.) az ipari és a gyári alkalmazottak balesett elleni védelméről (1893:XXVIII. tc.), betegsegélyezéséről(1891:XIV. tc.) és biztosításáról (1907:XIX. tc.) valamint az iparüzemekben a nők éjjeli munkától való eltiltásáról (1911:XIX. tc.) szóló jogszabályok (Varga, 1978.; Bódy, 2010).

²⁷ Hieronymi Károly (1836–1911), a korábbi (1892–1895) belügyminiszter 1903. november 3. és 1905. június 18. között volt Magyarország kereskedelemügyi minisztere (Bölny, 1978. 54).

²⁸ Sztérényi József az 1904-ben bevezetett gyakorlat orientáltabb tanterv mellett igyekezett érvelni a felmerült kritikákkal szemben is, de végül Nesnera Aladár, Fekete Jakab, Magyar Endre és mások érveit elfogadva revízió alá helyezték az ipari szakiskolák tanterveit. A kérdéskapcsán kibontakozó vitához ld. az OIKT 1906. február 12-i ülésének jegyzőkönyveit. Közli: *Magyar Iparoktatás* 1905/6. 10 (11), 336–351.

elmélyítését szolgáló elméleti reflexiók hiánya, különösen a képzés végén, erősen problematikus. A diákok többsége ugyanis, pont addigra szerzett megfelelő gyakorlatot, amely révén az elméleti ismeretét értelmezni és a későbbi praxisa számára használható képességé tudta volna konvertálni.

„Ezek a gyakorlati, valamint nevelési és jellemképzési szempontok annak megfontolására vezettek, hogy a gyakorlati kiképzés érdekeinek sérelme nélkül mi módon volna lehetséges az iskola nevelő hatását erőteljesebbé tételére, a tantervet akként tökéletesíteni, hogy a tanulók tanulmányaik egész ideje alatt fokozatosan fejlődő értelmiségüknek megfelelő oly kiképzésben részesüljenek, hogy művelődési törekvésük akkor is ápoltsassék, mikor a tanterv a belterjesebb műhelyi gyakorlatokat írja elő.” (Az iparoktatás, 1906–1908. 59–60).

A koalíciós kormány az 1884-es ipartörvény revízióját is napirendre tűzte. A Sztéryni-féle ipartörvénytervezet 1908-ban jelent meg, amelyet széleskörű szakmai vitára bocsátottak, de bevezetésére az érdekeltek elutasításai miatt nem kerülhetett sor (Bódy, 2004. 20). Ennek az iparélet megújítását célzó törekvésnek volt része a tantervi reformcsomag is, amely az ipari szakiskolák mellett a felső ipariskolákat is érintette. Az OIKT javaslatát elfogadva 1908-ban új tantervet adtak ki az ipari szakiskolák számára, ami a képzés ideje alatt a gyakorlati óraszámokat nem csökkentette, csupán az egyes évfolyamok szerint eltérő módon csoportosította. Ennek értelmében a harmadik évfolyamon némileg megnövelték a gyakorlati műhelyórák számát, míg a végzősök esetében 6 órával csökkentették azt, így az elméleti és rajzórák száma összesen 11-re emelkedett (a korábbi négyhez képest). A negyedik évfolyam elméleti óraszámának növekedése nem pusztán a szakmai tárgyak beemelését jelentette az óratervebe, hanem általánosan képző tantárgyak is helyet kaphattak, mint az egészség-tan vagy a magyar nyelv az ifjúság „kulturösztönének” gondozása érdekében (Az iparoktatás, 1906–1908. 60.; Víg, 1932. 318–320). A tantervi reformokat a piaci igények, a technológiai újítások mellett a társadalmi elvárások is indokolták tették. Ennek köszönhető az is, hogy a felső ipariskolákban az egészség-tan 1906-tól már nemcsak szabadon választható ismeretkörként jelent meg, hanem rendes (vagyis kötelező) tárgyként szerepelt.²⁹

A hazai szakemberek megfelelő képzése az iparfejlesztési és modernizációs narratíva gyakran visszatérő kérdésének számított. Az általános műveltség, a nemzeti kultúra, az államnyelv biztos ismerete, valamint a legkorszerűbb technológiák készségszintű alkalmazása mind-mind elvárás-ként fogalmazódott meg velük és a képzésükkel szemben, így nem véletlen, hogy az egyes tantervekben is ezek az elemek köszöntek vissza. A *Magyar Iparoktatásban* így fogalmazták meg az elvárásokat „a jövő ifjú munkás[ával]” szemben 1909-ben:

„[...] gyorsan számoló, szerszámait ügyesen kezelni képes, általános technikai képzettség mellett biztos szemmel és kézzel rendelkező mintatanonc, aki alkalmilag hibátlanul képes egy vázlatot is papírra vetni.” (Várnai, 1908/9. 551).

A felső ipariskolai tantervek megújítása a századfordulót követően az egyik legmeghatározóbb szakpolitikai kérdésként jelentkezett. Az iskolatípus közel 30 éves addigi történetében is több tanügyi reformot, egységesítést hajtottak végre, de a 20. század elején ismét időszerűnek érezték a korábbi struktúrák felülvizsgálatát.

A felső ipariskolák gyakorlati jellegének kihangsúlyozása az 1904-es iparoktatást érintő tantervi reformok kapcsán is jelen volt, de ekkor drasztikus módosításra nem került sor, az egyes intézmé-

²⁹ A kereskedelemügyi miniszter 1906. augusztus 7-án 56.742. sz. alatt kelt rendeletét közli: *Magyar Iparoktatás* 1906/7. 11 (1), 23.

nyek esetében az elméleti és a gyakorlati órák aránya változatlan maradt, csupán az elméleti szaktárgyakon belül történt némi finomhangolás. Ez főként az egyes tantárgyak nevének módosulását vagy tantárgyak óraszámának a képzésen belüli átstrukturálását, áthelyezését jelentette. Komolyabb átalakítás, miként azt az erről készült minisztériumi kiadvány sugallja, ebben az esetben nem történt (Iparoktatás, 1904. 78–83.; Ért. Kassa, 1893. 50–51.; Ért. Budapest, 1891. 153–158). Az 1908-as Sztéryni-féle ipartörvénytervezet azonban érintette a felső ipariskolákat is. Ennek kapcsán az OIKT-ben is élénk vita alakult ki, melynek nyomán 1908-ban a felső ipariskolák szervezeti reformjára is sor került (Straub, 1908/9. 129–138).³⁰ Az 1908/09-es tanévtől életbe lépő módosítás érintette a felvételi eljárást,³¹ a képzés tartalmát és beosztását, de a Tanács javaslatát a képzés időtartamának növelésére végül elvetették (Az iparoktatás, 1906–1908. 65–66).

A század tantervpolitikai változásait végig követve megállapítható, hogy az iparoktatás tantervei – a terület sajátos helyzetéből és irányítási logikájából következően – kezdetben egy-egy intézmény helyi tanterveként jelennek meg, majd a későbbi liberális jóváhagyási procedúrák során nyerték el általánosabb érvényű legitimitásukat (Kelemen, 1994. 398). Kelemen úgy véli, hogy az egyes intézménytípusok „spontán kialakulását követő”, második–harmadik évtizedükben jelentkezett az átfogó állami szabályozás. Mindezt a meghatározó művelődéspolitikai iránytól való eltérés sajátosságaival, a termelői szféra autonómiájával és liberalizmusával magyarázza, amiből véleménye szerint a középfokú szakképzés „törvényen kívüli” állapota is eredt (Kelemen, 1994. 398–399). A felső ipariskolák esetében is láthatjuk, hogy az 1890-es évektől kibontakozó egységesítési törekvések ugyan magukkal hozták a képzési profilok letisztulását, de az egyes intézmények tanterveik szintjén megtartották sajátos arculatukat. A felső ipariskolák ezen sajátossága egyrészt a különböző intézmények eltérő szakmai profiljával, alacsony létszámával, valamint a gyorsan változó piaci igényekre történő reflektálás képességének megtartásával is magyarázható. A szegedi felső ipariskola értesítőjében a következőket olvashatjuk ennek kapcsán:

A tanterv tekintetében az ipariskolákra nézve általában jellemző, hogy tantervöknek mindenkor lépést kell tartania a technika fejlődő igényeivel és így az általános irányú középiskolákhoz képest teljesen megállapodott tantervvel nem igen dicsekedhetnek. Ugyanez okból mindenütt előfordul, hogy a lényegileg azonos célú intézetek is egyes részletekre vonatkozólag helyi, sőt néha egyéni tantervek alapján működnek.” (Ért. Szeged, 1911. 8).

A módosítások egy részét az adott intézmények saját hatáskörükben teheték meg, míg az óraszám-változtatással is járó jelentősebb változtatásokat a kereskedelemügyi miniszterrel is jóvá kellett hagyatniuk. A tantervek folyamatos revízióját a műszaki fejlődés, a modernitás velejárójaként értelmezték:

„Különbén a műszaki és ipari képzés terén nem kell nagyon félni a gyakori tantervváltoztatástól, mert a kor halad s a tudományok fejlődésével lépést kell tartani; ha jobbat lehet alkotni, az csak az intézet előnyére fog szolgálni.” (Straub, 1908/9. 137).

A felső ipariskolákban működő hasonló profilú szakosztályokat azonban igyekeztek egymáshoz közelíteni, így a legfiatalabb szegedi intézmény tantervi revíziója során – az egyébként is mintain-

³⁰ Az OIKT felső ipariskolák szervezeti reformjáról szóló vitát és javaslatokat ld. *Magyar Iparoktatás* 1908/1909. 8. sz. melléklete.

³¹ Az új szabályzat a felvétel előfeltételévé tette a vegyészeti szakosztályban a két, építészetiben négy hónapos, a többi esetében az egyéves előzetes szakami tapasztaltot (Az iparoktatás, 1906–1908. 65–66).

tézménynek szánt – budapesti iskola tantervét vették figyelembe. A felső ipariskolák 1908-as új szervezete sok tekintetben nem hozott merőben új színeket a felső ipariskolák életébe. Megerősítette az 1890-es évek közepén deklarált képzési célokat, vagyis: a végzett diákok híd szerepét a műszaki értelmiség és az ipari munkásság között. Az intézménytípus továbbra is csak korlátozott mobilitási lehetőséget kínált, hiszen a Művezetők Országos Szövetségének azon törekvése, hogy szakirányú továbbtanulást is biztosítson a Műegyetem, és főként a Magyar Mérnök és Építész Egylet lobbijának köszönhetően lekerült a napirendről (Vörös, 2024. 333–348).

A női hangok felerősödése – a nőiparoktatással kapcsolatos diskurzus

A nőipariskolák reagálva a piaci viszonyokra – még ha nem is olyan látványosan, mint a fiúk iskolái – igyekeztek a kor szellemiségének megfelelően minél praktikusabb, gyakorlatiasabb tudást biztosítani tanulóiknak. A nők iparoktatása ugyanis nem teljesen ugyanazt jelentette az 1880-as években, mint az első világháború előtt:

„[...] a kor követelményei lassan meg is változtatják már a nőipariskolák régi képét; valamikor a hímzés és a kétes értékű dilettáns pepecselő iparművészetkedés volt a kedvenc ideáljuk; ma a praktikus életszükségletek előállítására dominál, a ruházatkodási és háztartási iparoktatási ágak a leglátogatottabbak, a ruhavarró osztályokat évről évre szaporítani kell.” (sf., 1911/12. 619).

Az 1910-es évek folyamán egyre többször fogalmazódik meg a női (szak)oktatás részleges vagy teljes körű reformjának igénye. Jaschik Álmos neves grafikus és a fővárosi iparrajziskola tanára 1913-ban megjelent cikkében a női ipari munkavégzés és oktatás lehetőségeinek kibővítése mellett szállt síkra, élesen kritizálva a társadalom szűklátókörűségét. Idejétmúlnak tekintette a különböző iparágak „nőiesség” és „nőietlenség” szempontjából történő kategorizálását. Úgy vélte, hogy „a női szabászat-tól, kalapdíszítéstől és a különféle női piperecikkek iparágaitól eltekintve, a nők ipari munkaereje és művészi ízlése parlagon heverő energia.” (Jaschik, 1913. 161). A magyar oktatási rendszer sajátos „kulturbűneként” értelmezte a középosztály általános elzárkózását az ipari pályáktól, melynek egyfajta reflexiója csupán a nőnevelés iparoktatás területén is jelentkező egyoldalúsága, illetve hiányosságai. Jaschik cikke markáns ellenpólusát jelenti a nők ipari szerepvállalásáról kialakított hagyományos elképzeléseknek. Újszerűsége elsősorban nem a nők számára ajánlott szakmák (például: fényképész, könyvkötő, bőrdíszműves, szabó, ékszerész stb.) körében vagy a női iparoktatás iparművészeti és népművészeti karakterisztikájának hangsúlyozásában van – hiszen ezeket más szerzőknél is megtalálhatjuk –, hanem egy korábban széles körben elfogadott, lehatároló kategória-rendszernek nyílt, a szakmai nyilvánosság előtt történő megkérdőjelezésében (Jaschik, 1913. 193–199., 225–231). Jaschik álláspontja azonban nem tekinthető sem ekkor, sem ezt követően jellemzőnek a *Magyar Iparoktatás* folyóiratában vagy a domináns iparoktatási narratívában.

Különösen akkor válik ez plasztikussá, amikor megvizsgáljuk a nőipariskolákban végzett diákok munkába állási arányait. Az 1896-ban kiadott *Rendtartás* hiába tartalmazza, hogy lehetőség szerint vezessenek nyilvántartást az egyes szakoktatási intézmények a végzett hallgatókról, de a női ipariskolák esetén nem rendelkezünk pontos kimutatásokkal a végzetek elhelyezkedését illetően,

csak a korabeli beszámolók, néhány évkönyv, a kérdéssel foglalkozó egy-egy újságcikk alapján következtethetünk.³² Szterényi József 1897-ben az egyes nőipariskoláknál írta, hogy

„az ügyesebb egyrésze pedig, kik kellő gyakorlottsággal bírnak, magán házaknál mint varró- és himzőnő, vagy pedig az iskola által közvetítve, vállalnak különféle női kézimunkák készítését [...] a növendékek tulnyomó része olyan, mely nem kenyérkeresetből látogatja az iskolát, hanem azért, hogy a tanultakat otthon, családjá körében értékesítse.” (Szterényi, 1897. 560–567).

Mind a vidéki, mind a fővárosi intézményekre egyaránt jellemző volt a nagyarányú (50% körüli) lemorzsolódás. Teljes kétéves képzést csak kevesen végeztek el, köszönhetően a képzési struktúra sajátosságainak. Ugyanis már egy év alatt is szerezhettek olyan tudást a növendékek egy-egy szakosztályban, amellyel sikeresen boldogulhattak – elsősorban a családjuk körében. A kétéves képzési időt többnyire azok járták végig, akiknek fontos volt, hogy végbizonyítványt szerezzenek a szakképzettségükről, amely feljogosíthatta őket egy „tisztességes” munkakör betöltésére (Szterényi, 1897.; Víg, 1932).

A nők munkavégzése ugyanis általánosan elfogadott nézett szerint csak „átmeneti” lehetett, amíg természetes hivatásukat be nem tudják ténylegesen tölteni. Boros Rudolf a világháború alatt megjelent cikkében a fiúk szakképzésétől erőteljesen elhatárolva írta le a női iparoktatás és a nőipar társadalmi és gazdasági feladatait (Boros, 1916/17. 141–150).

Az „átmeneti” időszakot azonban a világháború elnyújtotta, sőt bizonyos szakmák esetében állandósítani látszott. A férfiak frontra vezérlésével megnövekedett a női munkaerő iránti kereslet, a gazdasági racionalitás felülírni látszott a korábbi elvi alapvetéseket. Az ipari szakoktatás területén ez alkalmasint olyan kiváltságok megszerzését, illetve könnyítéseket jelentett, mint például a budapesti állami nőipariskolát érintő 1916-os kereskedelemügyi miniszter rendelete. A rendelet értelmében az iskola szabósági tanfolyamát végzett női tanulók nemcsak munkakönyvre jogosultak, hanem az iskola műhelyében töltött kétéves gyakorlatukat elismerték „szakbavágó foglalkozásnak”, így a női szabóság önálló üzésére jogosította őket (MRT, 1916. 2069). A női szabóipar feminizálódása már korábban megindult, de ezt nem mindenki tartotta elfogadhatónak, a millenniumi kiállítás ünnepi kiadványában Ráth Károly a női szabósággal kapcsolatban a következő megállapítást tette: „*Úgy hiszünk, hogy a férfi és a női munkások közt fenn kell tartani bizonyos arányt; a kellő szakoktatásban részesült férfimunkások kiszorulása ebből az iparágból nem kívánatos.*” (Ráth, 1898. 664). – utóbbi ugyanis szerinte a minőség, ezzel együtt a hazai ruhaipar versenyképességének csökkenéséhez vezet. A világháború alatt hozott rendelet a korábbi női szabókkal kapcsolatos „uralkodó nézet” finomodását, módosulását is jelenti, vagyis a női ipariskola képzésének állami elismerését és egyenjogúsítását.

³² A dualizmus kori női iparoktatás kutatásának és magának az egész szakoktatásnak a kutatását nehezíti, hogy a Nemzeti Levéltár vonatkozó iratai 1900 után megsemmisültek. A KM háromévente megjelenő jelentésében a nőipariskolák végzett hallgatóira vonatkozó információk nem szerepelnek itt: Az iparoktatás, 1899–1901.; Az iparoktatás, 1902–1905.; Az iparoktatás, 1906–1908.; Az iparoktatás, 1909–1911.; Az iparoktatás 1912–1915.

Iparmúzeumok

Az iparmúzeumok a 19. század második felének iparoktatásról, illetve iparfejlesztésről szóló diskurzusában meghatározó szerepet játszottak. Az iparfejlesztést szolgáló, az ipari szakoktatás szerves intézményi részét képező iparmúzeumok elsősorban a különböző iparágak anyagismeretét, eszközeit, szerszámain, munkagépeit és lehetőség szerint a legmodernebb technikai és gyártási eljárásait kívánták bemutatni. A „nem-múzeum” jellegük pont ez utóbbiból adódott, ugyanis elsősorban nem a történeti múlt iparosainak, kézműveseinek kívántak emléket állítani, hanem a korszerűség, a fejlődés intézményeinek szánták őket, így a megőrzés és a konzerválás nem tartozott funkcióik közé (Vö. Székely, 2017).

A viszonylag nagyszámú ipariskola mellett a dualizmus időszakában Magyarországon három meghatározó iparmúzeum jött létre az 1880-as években, egy a fővárosban és a korszak iparfejlesztési koncepciójába illeszkedően kettő Erdélyben.³³ A negyedik, a nagyszombati polgári és ipari egyesület által alapított (1893), illetve fenntartott Technológiai Múzeum gyűjtőköre és tevékenyége jelentőségében elmaradt az előzőkhöz képest. Az 1905/1906-os tanévtől a működést is kénytelen volt beszüntetni, mert a neki folyósított államsegélyt a kormány a nagydisznói gyapjúszővő szakiskola részére csoportosította át (Az iparoktatás, 1902–1905. 240.; Korm. jelentés, 1906. 70).

Jelentősebb iparmúzeum-alapítási elképzelés a második Wekerle-kormány ipartámogatási politikájának részeként merült fel ismét 1906-ban. A Kossuth Ferenc tárcájában kidolgozott tervszerint az új iparmúzeumokat olyan nagyvárosokban állították volna fel, ahol már működött valamilyen középfokú iparoktatási intézmény, mintegy azokat kiegészítve. Az elképzelés értelmében a budapesti iparmúzeumnak központi szerepet szántak, de a felügyelete mellett létrehozandó, kibővített egységesebb és erősen centralizált iparmúzeumi hálózat végül nem valósult meg.³⁴

Az oktatási funkcióik a szemléltetésen, a személyes megismerésen túl, különböző szaktanfolyamok tartásában is megnyilvánult, utóbbi azonban inkább csak a fővárosi iparmúzeum sajátjának tekinthető. Az iparmúzeumokat (szervezetileg és térben is) önálló intézményként szervezték meg. De idővel a kolozsvári és a budapesti szorosán együttműködött az ugyancsak önálló alapítású helyi szakiskolákkal. Ennek, valamint az építészeti, illetve térszervezési megoldásoknak köszönhetően is múzeum–ipariskola komplexummá alakultak át (Karácsony, 2011. 363–372.; Bónis, 2003. 38–53.; Székely, 2017. 56).

Az iparmúzeum-iskola modell azonban nem mindenki számára volt elfogadható, illetve fenntartható hosszú távon, köszönhetően a kibontakozó oktatási expanzióknak és a technológiai fejlődésnek. A kereskedelemügyi miniszter 1906-ban, a költségvetési tervezetében kilátásba helyezte a budapesti Technológiai Iparmúzeum önállósítását, illetve funkciójának további bővítését. A szervezeti átalakítás és feladatkörök újra keretezésének eredményeként a múzeum – az 1900 előtti gyakorlatnak megfelelően – az 1907/1908-as tanévtől ismét szervezhető különböző szaktanfolyamokat (Állami költségvetés, 1907. 66–67.; Az iparoktatás, 1909–1911. 213–217). Az intézmény 1908-ban ünnepelte fennállásának 25 éves évfordulóját, ami megfelelő alkalom volt arra, hogy az iparmúzeum felügyelő bizottságának témában megfogalmazott álláspontját is kihangosítsa a sajtó.

³³ Budapesti Technológiai Iparmúzeum (1883), Erdélyrészi Iparmúzeum (később I. Ferenc József Iparmúzeum) Kolozsvárott (1887) és a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum (1886).

³⁴ Többek között Brassóban, Szatmárnémetin, Szegeden, Debrecenben, Kassán és Pozsonyban terveztek újabb iparmúzeumokat felállítani (Állami költségvetés, 1907. 66–67.; *Budapesti Hírlap* 1906. november 7. 18).

Az 1908 tavaszán tartott bizottsági ülésen ugyanis élénk vita alakult ki az múzeum önállósítása kapcsán. Thék Endre, Thaly Zsigmond, Asbóth Emil és Röck István bizottsági tagok – a kereskedelemügyi miniszter korábban megfogalmazott állásfoglalásával összecsengően – amellet érveltek, hogy a budapesti Technológiai Iparmúzeum a kormány által az iparfejlesztésben neki szánt újabb jelentős feladatainak jelen szűkös körülmények között nem felelhet meg. Javasolták ezért a felső ipariskolától való elválasztását³⁵ és tágabb, a céljainak megfelelőbb épületbe történő áthelyezését (Szakoktatás, 1908. 609).³⁶ Az iparmúzeumok múzeumi és oktatási funkcióinak betöltéséhez elengedhetetlenül fontos volt a megfelelő infrastruktúra, épített környezet megalkotása, hiszen hiába kezdte meg hivatalosan a működését a marosvásárhelyi iparmúzeum már 1886-ban, az önálló múzeumépületének 1893-as átadásáig ténylegesen nem valósíthatta meg azokat. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeumnak még hosszabb ideig, egészen 1904-ig várnia kellett a saját önálló múzeumépületének elfoglalására (Székely, 2017. 41). A budapesti Technológiai Iparmúzeum 1883-ban nyitotta meg első tárlatát, a következő évben azonban szervezetileg összekapcsolták a Hegedűs Károly által vezetett budapesti Állami Középipartanodával. A budapesti iparmúzeum-iskola 1889-ben beköltözhetett a Hauszmann Alajos által tervezett új, közös, belvárosi épületbe, amely az 1900-as évek közepére már szűknek bizonyult. A felső ipariskola 1913/14-es tanévről szóló beszámolója szerint „[e]z az intézet ebből a már ósdivá lett szűk épületből kinőtt [...] céljára tovább nem alkalmas” – a szétválásra vagy új épületbe költözésre azonban a világháború kitörése miatt már nem volt lehetőség (Ért. Budapest, 1914, 3–4).

Az iparmúzeumok innovatív jellegüket igyekeztek megtartani a 20. század elején is, amikor is az állandó gyűjteményeik a gyors ütemű technikai fejlődésnek köszönhetően rendkívül gyorsan elavultak. A hangsúly ettől kezdve fokozatosan a változásokat sokkal inkább leképező, az újdonságokat bemutató szakkiallítások rendezésére helyeződött.³⁷ Az iparmúzeumokra elsősorban a kisiparosok, kézművesek támogatására és a gyáriparral szembeni versenyképessé tételére alkalmas eszközként tekintettek. A hazai kisiparosok tömegei számára egyfajta tudás- és közösségi térként képzelték el ezeket az intézményeket, amelyek nem pusztán rendszeresen szervezett továbbképző tanfolyamaik, kiállításai révén, hanem „központi ingyenes tudakozó hivatalként” is aktív módon segítették a modern magyar nemzeti kézműipar kifejlődését (Állami költségvetés, 1907. 66–67). A nemzeti integrációt elsősorban nem a „múlt dicső emlékeinek” szimbolikus térfoglalásával, hanem a versenyképes, modern magyar gazdaság megteremtésének támogatásával kívánták szolgálni.

Összegzés

„...hogy az utolsó évtizedekben az iparoktatás utat tört magának és ma már nemcsak, hogy nincs kultúrállam, mely ezzel nem foglalkoznék, hanem inkább el lehet mondani, hogy a legelőrehaladottabb államokban tüntetőleg ápolják és dédelgetik a nemzet életének ezt a fontosmozzanatát.” (Az iparoktatás, 1912–1914, 6).

A Kereskedelemügyi Minisztérium itt idézett jelentése ideáltipikusan tárja elénk az iparoktatás jelentőségét. A klasszikus liberális gazdaságpolitika híveinek hangja a századfordulót követően azonban ismét felerősödött Magyarországon, többek között a képzéshez kötött iparpályák kérdése

³⁵ A javasolt szétválasztás a közös főigazgatói felügyelet megszüntetésére és a térbeli elkülönülésre egyaránt vonatkozott.

³⁶ A kereskedelemügyi miniszterhez írt felterjesztés szövegét idézi: A technológiai, 1908.

³⁷ A 20. század elején szinte évente rendeztek valamilyen speciális szakterülethez kapcsolódó kiállítást (Gaul, 1913. 28–36).

kapcsán. Egy az ipartörvény megújításával foglalkozó 1909-es anketon a liberális gazdaságpolitika hívei közül többen – főként a gyáriparosok képviselői – az ipari pályák képesítéshez kötésének feleslegessége mellett szólaltak fel.³⁸ Véleményük azonban nem tudott a jogalkotás szintjén érvényesülni. A gazdaságpolitikai elit és a törvényhozók többsége – a kisipar érdekeit is figyelembe véve – ugyanis elfogadta, hogy bizonyos ipari munkakörök elvégzéséhez és az iparfejlesztéshez elengedhetetlen a megfelelő szakmai kiképzés. Ez utóbbi álláspontot, többek között, Gelléri Mór fenti vitaülésen tartott felszólalása is érzékletesen példázta: „A képesítés fontossága abban rejlik, hogy minden iparos szakbeli és alapos kitanítás útján szerezzék meg a tökéletesedés felé vezető alapismereteket” – később így folytatta: „[...] a legnagyobb iparágak nem kizárólag a tőke segítségével, hanem a szaktanultság alapján keletkeztek” – mely állítás alátámasztásaként a cseh, osztrák, illetve német ipar példáját idézte (Gelléri, 1910. 70–72).

A 20. század első évtizedeinek gazdasági, technológiai, politikai és társadalmi kihívásai mozgásban tartották az iparoktatás világát, a szakmai diskurzusban folyamatosan jelen volt a megújulás igénye, a kor kihívásaira adekvát válaszok keresése. A különböző tantervi, szervezeti reformok és rendkívül költséges infrastrukturális változások nem hoztak merőben új színeket, inkább a meglévő tónusokra erősítettek rá, vagy halványítottak el kevésbé markánsakat. Az egyes intézménytípusok profiljának letisztulása az ipari munkavégzés egyre differenciáltabbá válása mellett a különböző szakmai körök érdekérvényesítési képességét is mutatják. Az első világháború egyszerre akasztotta meg a korábbi évek gondos építkezését és erősített rá a modern szakképzés alternatív értelmezési lehetőségeire. A női iparoktatással kapcsolatos szakmai diskurzus megélnkülsével, illetve a rokkant katonáknak nyújtott új képzésekkel az addigi normatív kategóriák lassú eróziója is megkezdődött. Mindazonáltal, az iparoktatás hagyományos modernizációs narratívája a 20. század első évtizedeiben továbbra is meghatározó tudott maradni (Vörös, 2015. 41–67.; Vörös, 2019. 95–111).

Rövidítések

OSTA HHStA = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs.

MNL OL = Magyar Nemzeti Levétár Országos Levéltára, Budapest.

MRT (1916) = Magyarországi rendeletek tára. Ötvenedeik évfolyam. Kiadja a Magyar Királyi Belügyminisztérium. Pesti Kny. Budapest.

MTCNT (1904) = *Magyarország tiszti cím- és névtára 1904.* Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal – Pesti Kny., Budapest.

Források

A technológiai iparmúzeum fejlesztése. *Műszaki Lap* 1908. 9 (15), 113–114.; (16), 122–123.

Az iparoktatás (1899–1901): *Az iparoktatás az 1899–1901. években.* M. Kir. Kereskedelemügyi Miniszter, Budapest. [Megjelent három évente változó címmel, a többi jelentés hasonló elv szerint rövidítve.]

Az ipartörvény-ankét (1909): [sz. n.]: Az ipartörvény-ankét első napjai. *Magyar Ipar* 30 (13), 299–300.

Az ipartörvény módosítása (1904): [sz. n.]: Az ipartörvény módosítása. *Pesti Hírlap* 26 (207), 1904. július 27. 12.

³⁸ Hegedüs Lóránt a GYOSZ igazgatójaként a gyáripar vonatkozásában a képesítés követelménye ellen szólalt fel az 1909-es anket harmadik napján, akárcsak Bazala Gusztáv a horvát-szlavón gyáriparosok szövetségének nevében (Az ipartörvény, 1909. 299–300.; Gelléri, 1910. 7–76).

- Állami költségvetés (1907): Állami költségvetés a Magyar Korona Országai részére az 1907. évre. Magyar Kir. Ny., Budapest.
- Boros Rudolf (1916/17): A nőipariskolák hivatásáról és feladataikról. *Magyar Iparoktatás* 22 (5–6), 141–150.
- Dóczi Sámuel (1908): Osztrák kormányreformok ipari téren. *Magyar Ipar* 29 (30), 383–384.
- Emlékirat (1904): Emlékirat az iparfejlesztésről. *Magyar Ipar* 25 (32), Melléklet.
- Ért. Budapest (1891): *Értesítő a Budapesti Állami Közép Ipariskola 1890–1891. tizenkettedik tanévééről*. Szerk.: Hegedűs Károly ig. Pallas Rt., Budapest. [Megjelent évente változó címmel, a többi évfolyam hasonló elv szerint rövidítve.]
- Ért. Debrecen (1912): *A debreceni Magyar Királyi Állami Fémipari Szakiskola értesítője az 1911–1912. tanévről*. Közli: Igazgatóság. Hoffmann és Kronovitz Kny., Debrecen.
- Ért. Győr (1918): *A győri M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola értesítője az 1917/18. tanévről* XVII. Közzéteszi: Boros Rudolf. Győri Hírlap Nyomda, Győr.
- Ért. Kassa (1893): *A kassai M. Kir. Gépészeti Középipariskola és a vele kapcsolatos ipartanfolyamok Értesítője az 1892–93-ik XXI-ik tanévről*. Szerk.: Tetmayer Károly ig. Werfer Károly Akad. Könyvny., Kassa.
- Ért. Pozsony (1904): *A pozsonyi M. Kir. Állami Fémipari Szakiskola és ezzel összekapcsolt építőipari téli tanfolyam 1903–4-ik tanévééről szóló értesítője*. Összeállította: Bejczy Árpád. Angermayer Károly Kny., Pozsony.
- Ért. Szeged (1911): *A szegedi magyar kir. állami felső ipariskola és azzal kapcsolatos fa- és fémipari szakiskola értesítője az 1910–1911-iki tanévről*. Közli: Tordai Imre kir. tan. igazgató. Dugonics-nyomda Rt., Szeged. [Megjelent évente változó címmel, a többi évfolyam hasonló elv szerint rövidítve.]
- Gaul Károly (1913): *A Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum alapításának, fejlődésének és működésének története 1883–1913*. Pátria, Budapest.
- Gelléri Mór (1906): *Ipartörténeti vázlatok*. Singer és Wolfner, Budapest.
- Gelléri Mór (1910): *Az újabb ipari mozgalmak köréből*. Singer és Wolfner, Budapest.
- Ipari pályamutató (1912): Ipari pályamutató. Melyik iparágat válasszuk? Tájékoztató az ipariskolai kiképzés dolgában. hogyan lehet ipari és kereskedelmi ösztöndíjat szerezni? Önállóuló iparossegédek útmutatója. Egyéb praktikus tudnivalók. *Iparoskáté* 6, Pannónia – Benkő, Budapest–Győr.
- Ipartörvény (1904): *Az ipartörvény módosítása*. A Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter – Athenaeum, Budapest.
- Iparoktatás (1904): [sz.n.]: *Az iparoktatás Magyarországon és a külföldön*. A Kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter – Athenaeum, Budapest.
- Jaschik Álmos (1913/14): A nő az iparban és az iparoktatásban. *Magyar Iparoktatás* 18 (6), 161–165.; 18 (7), 193–199.; 18 (8), 225–231.
- Korm. jelentés (1906): *A magyar kir. kormány 1906. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, Athenaeum.
- sf. (1911/12): Munka és rajzkiállítás az állami nőipariskolában. *Magyar Iparoktatás* 16 (20), 618–626.
- Sugár Ignác (1899): Iparos nevelés. *Magyar Ipar* 20 (28), 625–626.
- Sugár Ottó (1903): Iparfejlesztési politika. *Honi Ipar* 4 (10), 3–6.
- Straub Sándor (1908/9): A felső ipariskolák kérdéséhez. *Magyar Iparoktatás* 13 (5), 129–138.
- Szakoktatás (1908): [sz. n.]: Szakoktatás. *Magyar Ipar* 29 (21), 609.
- Szinnyei Péterffy Lajos (1917/18): Az OIKT jegyzőkönyve az 1917. július 31. üléséről. 2. *Magyar Iparoktatás* 22 (19–20).
- Szterényi József (1897): *Az iparoktatás Magyarországon*. Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- Várnai Sándor (1908/9): A francia tanonc-válság. *Magyar Iparoktatás* 13 (18), 551–559.

Felhasznált irodalom*

- Balaton Petra és Reisz T. Csaba (2006): A székellyföldi iparakió. *Levéltári Közlemények* 77 (2), 55–122. <https://tinyurl.com/3ckys2v6>
- Balaton Petra (2011): Szterényi József erdélyi pályafutása. *Levéltári Közlemények* 82 (2), 146–170. <https://tinyurl.com/3ktwswdu>
- Benedek Gábor (2000): Adatok a dualizmus kori állami ipartámogatáshoz (1881–1914). In: Bódy Zsombor, Mátya Mónika és Tóth Árpád (szerk.): *A mesterség iskolája*. Osiris, Budapest. 406–425.
- Berend T. Iván és Szuhay Miklós (1973): *A tőkés gazdaság története Magyarországon, 1848–1944*. Kossuth, Budapest.
- Bódy Zsombor (2004): A „társadalom kora”. Munkásbiztosítás és munkaügy Magyarországon a 19. és 20. század fordulóján. *Aetas* 19 (1), 5–30. <https://acta.bibl.u-szeged.hu/41154/>
- Bódy Zsombor (2010): *Az ipari munka társadalma. Szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig*. Argumentum, Budapest.

* A tanulmányban előforduló webes hivatkozások utolsó ellenőrzési dátuma: 2026. május 31.

- Bónis Johanna (2003): *A Székelyföldi Iparmúzeum*. Mentor, Marosvásárhely.
- Bölöny József (1978): *Magyarország kormányai 1848–1975. Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 2.* Akadémiai, Budapest.
- Dolmányos István (1973): *A századelő politikai történetének alapkérdései különös tekintettel a koalíciós kormányra (1906–1910). I–IX.* Kézirat. Budapest, 1973. Lelőhely: Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár.
- Fox, Robert és Guagnini, Anna (1993): *Education, technology, and industrial performance in Europe, 1850–1939.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Grüner, Gustav (Hrsg.) (1987): *Quellen und Dokumente zur Entwicklung der österreichischen Staats–Gewerbeschulen.* Böhlau Verlag, Köln–Wien.
- Greinert, Wolf-Dietrich (Hrsg.) (2005): *Berufliche Breitenausbildung in Europa. Die geschichtliche Entwicklung der klassischen Ausbildungsmodelle im 19. Jahrhundert und ihre Vorbildfunktion. Mit einer Fortsetzung der Berufsbildungsgeschichte der Länder England, Frankreich und Deutschland in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.* Cedefop Panorama series, Luxemburg.
- Gulyás Pál (1939–1944): *Magyar írók élete és munkái – új sorozat. I–XIX.* Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest.
- Eddie, Scott M. (2004): A pénzügyi függetlenség korlátai a vámunió szuverén államaiban. *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint „adóunió” 1868 és 1911 között.* *Aetas* 19 (1), 202–217. <https://acta.bibl.u-szeged.hu/41165/>
- Hanf, Georg és Greinert, Wolf-Dietrich (Ed.) (2004): *Towards a history of vocational education and training (VET) in Europe in a comparative perspective. Proceedings of the first international conference October 2002, Florence.* I. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Heikkinen, Anja (2004): Models, paradigms or cultures of vocational education. *European Journal of Vocational Training* 32, 32–44.
- Heikkinen, Anja és Lassnig, Lorenz (2015): *Myths and Brands in Vocational Education.* Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.
- Karácsony István (2011): A Székelyföldi Iparmúzeum marosvásárhelyi épülete. In: Kovács Zsolt, Sarkadi Nagy Emese és Weisz Attila (szerk.): *Liber Discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára.* EME EGA, Kolozsvár. 363–372.
- Katus László (1983): Magyarország gazdasági fejlődése (1890–1914). In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918.* 7/1. Akadémiai, Budapest. 263–402.
- Katus László (2012): *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* Kronosz, Pécs.
- Kárbin Ákos (2014): Hegedüs Sándor, a Széll-kormány kereskedelemügyi minisztere. In: Katona Tamás és Szász Zoltán (szerk.): *Hegedüs Sándor, a százkezü politikus. Tanulmányok, dokumentumok.* Argumentum, Budapest. 173–238.
- Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon.* Új Mandátum, Budapest.
- Kövér György (1982): *Iparosodás agrárországban.* Gondolat, Budapest.
- Mann Miklós (1987): *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rézler Gyula (1938): *A magyar nagyipari munkásság kialakulása, 1867–1914.* Kolozsvári–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 37. Rekord Könyvkiadó, Budapest.
- Schwarzwölder Ádám (2015): A Széll-kormány és a törvényalkotás. In: ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve.* MCC – Tihanyi Alapítvány – Széll Kálmán Alapítvány, Budapest. 233–259.
- Schwarzwölder Ádám (2017): A Széll-csend testközelből. *Századvég* 83 (1), 37–53.
- Székely Miklós (2017): *Nemzet, ipar, művészet, A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum 1887–1918.* MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest.
- Szinnyei József (1891–1914): *Magyar írók élete és munkái. I–XIV.* Hornyánszky, Budapest.
- Szulovszky János (szerk.) (2024): *A kézművesipar története Magyarországon.* HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Takáts József (2007): *Modern magyar politikai eszmetörténet.* Osiris, Budapest.
- Varga László (1978): Az állami ipartámogatás a dualizmus időszakában a századforduló után. *Századok* 112 (4), 662–703.
- Varga László (1980): Az állami ipartámogatás a dualizmus korában (1880–1900). *Történelmi Szemle* 23 (2), 196–226.
- Vörös Katalin (2015): A magyar iparoktatás „hadi útja”. A magyar szakképzés kihívásai az első világháború éveiben. *Per Aspera ad Astra* 2 (2), 41–67. <https://doi.org/10.15170/PAAA.2015.02.02.03>
- Vörös Katalin (2019): Női hangok a Magyar Iparoktatásban az első világháború időszakában. In: Czeferner Dóra, Ács Marianna, Takács, Zsuzsanna Mária és Pusztafalvi Henriette (szerk.): *„Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” Új kutatások a nőnevelés történetéből.* Kronosz, Pécs. 95–111.
- Vörös Katalin (2024): A felső ipariskolák iskolapiaci helye a dualizmus időszakában. In: Varga Aranka, Fridrich Máté és Arató Ferenc (szerk.): *Áttekintés II.* MTA PAB – PTE BTK NTI, Pécs. 333–348.

Az iparoktatás átszervezése Magyarország szovjetizálásának időszakában (1945–1949)

RUZSA Bence¹ – SZABÓ Zoltán András² – GARAI Imre³

¹PhD-hallgató, ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Neveléstudományi Doktori Iskola

²PhD, habil. adjunktus, ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Neveléstudományi Intézet

³PhD, habil. egyetemi docens, ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Neveléstudományi Intézet

¹PhD Student, ELTE Eötvös Loránd University
Doctoral School of Education

²PhD, habil. Assistant Professor, ELTE Eötvös Loránd University
Institute of Education

³PhD, habil. Associate Professor, ELTE Eötvös Loránd University
Institute of Education

¹MTMT: 10071703 | ORCID 0000-0002-0429-8911

²MTMT: 10030916 | ORCID 0000-0003-3762-2308

³MTMT: 10029984 | ORCID 0000-0001-7129-7807

¹ruzsa.bence@ppk.elte.hu | ²szabo.zoltan.andras@ppk.elte.hu | ³garai.imre@ppk.elte.hu

KEYWORDS

- vocational education
- legislation
- organisational history

ABSTRACT

The reorganisation of vocational education during the Sovietisation of Hungary (1945–1949) | The aim of this study is to examine how the ministerial supervised industrial education in Hungary changed between 1945 and 1948 (taking into account the institutional and administrative characteristics of the pre-World War II period). An additional goal is to explore how the structure of industrial schools was shaped by the transformation of the public education system and how this was reflected in the political and professional discourse. Through the investigation of the discussions in the Council of Ministers, the political agenda related to shaping the industrial education could be revealed.

KULCSSZAVAK

- iparoktatás
- jogalkotás
- szervezettörténet

ABSZTRAKT

A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a magyarországi iparoktatás ügykörü szintű minisztériumi hovatartozása miképpen változott 1945 és 1948 között (figyelembe véve a II. világháború előtti intézményrendszeri és szakigazgatási sajátosságokat), illetve annak feltárása, hogy a közoktatási rendszer korabeli átalakulásával együtt miként formálódott az ipariskola-szerkezet, és ez hogyan képeződött le a politikai-szakmai diskurzusban, amely elsősorban a minisztertanácsi ülések vitáin keresztül rekonstruálható.

Történeti háttér és előzmények

Az 1880 és 1930 közötti időszak fő társadalmi szerveződési folyamatát Európa-szerte a gyári munkásság, illetve az ipari tisztviselők és értelmiségiek rétegének kialakulása jelentette. A hazai középszintű ipari iskolák¹ fejlődéstörténete a kiegyezés után gyorsult fel, amikor előbb 1872-ben Kassán, majd 1879-ben Budapesten létrejöttek az első középipartanodák (1897 után felső ipariskolák), amelyek szervezeti háttere az I. világháború végéig változatlan maradt. Jelentős változásokat

¹ A terminológia Mészáros Istvántól származik, aki munkájában az iskolarendszerű ipari szakoktatás két szintjét különböztette meg: az alsó, illetve a középszintű ipari iskolákat – ez utóbbi keretében a felső ipariskola, az ipari szakiskola, a gyakorlati irányú középiskola, az ipari középiskola, az ipari gimnázium és az ipari technikum terminusait, illetve ezek értelmezését fogjuk alkalmazni munkánkban (Mészáros, 1995. 59–62).

eredményezett a trianoni békeszerződés utáni államhatár-módosulás,² a megelőző évek sorozatos válságai után pedig csak az 1921/22. tanévre állt helyre az iskolák működési rendje. Az 1922. évi XII. törvénycikk megjelenését követően a felső ipariskola és az ipari szakiskola³ típusai léteztek egészen 1938-ig.

A tanügyigazgatás szerveződését 1867 óta az intézményi specializálódás jellemezte: minden iskolatípus saját szakfelügyeleti vagy főigazgatósággal rendelkezett, amelyen keresztül igényeit közvetíthette a kultusztárca felé. A hazai iparoktatás felügyeleti jogkörei időről időre megoszlottak a közoktatásügyi és a kereskedelemügyi tárcák között – legutoljára éppen a két világháború közötti években alakult ki kettős irányítási forma. Ez azonban az 1930-as években alapjaiban változott meg: a Hóman Bálint nevével fémjelzett korszak az állami iskolafelügyelet centralizált jellegének megerősítésére törekedett⁴ (Nagy, 2005. 195–196; Pukánszky, 2002. 372–380).

A középfokú ipariskolák felett 1896 óta a Kereskedelemügyi Minisztérium (KM) rendelkezett főhatósági jogkörökkel, azonban a századforduló után újrászerveződő Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács⁵ (OIKT) révén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) is érdekeltté vált a területen (Nagy, 2005. 154–156). 1935 nyarán a feladatkört a KM átszervezése nyomán létrejövő Iparügyi Minisztériumhoz (IpM)⁶ helyezték át.⁷ Az igazgatási rendszer átszervezésével viszont a VKM felügyelete alá került gyakorlatilag minden intézménytípus,⁸ így a felső ipariskolák, ipari szakiskolák, női ipariskolák, iparos-tanonciskolák, illetve tanfolyamok személyi és dologi, valamint tanulmányi ügyei, míg az iparügyi tárca saját hatáskörében az OIKT működéséért, az iparoktatási szakfelügyeletéért, az ipari továbbképző tanfolyamok és a mintaműhelyek szervezéséért felelt (Magyarország, 1936. 173, 250). Ugyanakkor több ügykörben (az ipariskolák szervezése, szervezetének kiadása, a tanerőkkel kapcsolatos kérdések és az ipari szempontú felügyelet) a két minisztérium továbbra is együttesen jár el.⁹

Hóman nemzetnevelési koncepciójához a teljes oktatásigazgatási rendszer reformjára szükség volt: az 1930-as évek közepén hozott törvényei egymással összefüggve ezt a célt szolgálták. Bár szerette volna a szakoktatást a gimnáziumi reformmal egyszerre bevezetni 1934-ben, ebben akadályozta, hogy a terület csak egy évvel később került a kultusztárca fennhatósága alá (Dévényi, 2020. 96–97). A középszintű ipariskolák működésének egységesítése – egyúttal tényleges középiskola-típussá formálása és a közoktatás rendszerébe illesztése – 1938-ban következett be: a gyakorlati irányú középiskolák¹⁰ válfajaiként jöttek létre a mezőgazdasági, ipari, illetve kereskedelmi irányultságú középiskolák (Jóború, 1961. 45; Nagy, 2005. 142). Az egységesen négyéves képzésben –

² A korábbi 43 állami és 7 államilag segélyezett iparoktatási intézmény közül más országhoz csatoltak 1 felső ipariskolát, 19 ipari szakiskolát, 4 kézművesiskolát, 5 államilag segélyezett nőipariskolát, továbbá 2 iparmúzeumot (A M. Kir. Kormány 1919–1922. 96).

³ Ipari szakiskolák már 1922 előtt is működtek, azonban a törvény úgy módosította ezek szervezetét, hogy (a felső ipariskoláknál régóta alkalmazott szabályhoz hasonlóan) csak a 4 gimnáziumi vagy polgári iskolai osztály elvégzését követően lehessen felvételt nyerni (Szakmány, 1962. 14–15).

⁴ Ld. 1934: XI. tc. a középiskoláról és 1935:VI. tc. a közoktatásügyi igazgatásról.

⁵ Az 1892-ben létrehozott Iparoktatási Tanács 1900-ban területileg és funkcionális szempontból is kibővült, és Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács néven alakult újjá.

⁶ Az IpM jogállását a 1935. évi VII. törvénycikk, és az annak végrehajtásáról szóló 7.500/1935. M. E. sz. rendelet szabályozta.

⁷ 7.500/1935. M. E. sz. rendelet 2. §.

⁸ 1935: VI. tc. 3. §.

⁹ 8.620/1935. M. E. sz. rendelet az iparoktatási intézetek igazgatásáról és felügyeletéről.

¹⁰ A gyakorlati irányú középiskoláról szóló 1938: XIII. tc.

a közismereti oktatáson túl – a szakma elméleti–gyakorlati ismereteit sajátították el a tanulók, az érettségi bizonyítvány birtokában ugyanakkor csak a szakágazat szerint folytathattak felsőfokú tanulmányokat.¹¹ Habár a gazdasági érettségi bizonyos szempontból alternatívát jelentett, része volt azonban a korszak szelekciós mechanizmusának: a gimnázium egy szűkebb társadalmi elit gyermekei számára biztosított felvételt bármely egyetemi fakultásra, míg a „tömegeket” a gyakorlati középiskolák, és így a piaci élet felé terelte. A rendszer ezáltal megválogatta a középosztályokba emelkedőket és gátolta a folyamatot (Dévényi, 2020. 96–97; Nagy, 2005. 154). Az 1938-ban létrejövő intézményi struktúra 1949-ig meghatározó volt (Darvas – Gyekiczky, 1986. 6).

Az új iskolatípus egyes szakirányainak (gép- és vegyipari középiskoláknak, illetve ipari leányközépiskoláknak¹²) tanításterveit és általános utasításait 1940 nyarán adták ki, és az 1940/41. tanévtől kezdték meg működésüket. A felső ipariskolák és szakiskolák – amelyeket gazdasági középiskolákká kellett átalakítani – nem feltétlenül szűntek meg azonnal: a folyamat ütemezésére maga a jogszabály biztosított lehetőséget.¹³ Előbbiek közül némelyek még évekig működtek abból a célból, hogy a régi és az új intézményrendszer működését egybe lehessen vetni. Egyes helyeken infrastrukturális előnyöket is eredményeztek a strukturális változások (Szakmány, 1962. 27). Mindezt nehezítette viszont a világháborús pusztítás, amely a köz- és szakoktatás intézményi bázisát sem kímélte.¹⁴ A középfokú végzettségű iparosok utánpótlásának biztosítására, valamint ezzel párhuzamosan az iskolareformok előkészítésére csak a legfontosabb munkálatok elvégzését (illetve az oktatási intézmények működésének biztosítását) követően volt lehetőség. A folyamatot a közoktatás 1945–1946-ban lezajló átalakítása – ezzel együtt pedig a paraszt- és munkásszármazású fiatalok továbbtanulása – indította el (amikor egész Európában szerepet kapott a szocialista szellemiségű „munkaiskola” koncepciója az iskolareformokban, ld. Faragó, 1961). A baloldali politikai erők fokozatosan kiterjedő hatalmi önkénye, majd az iskolák 1948-ban bekövetkező államosítása után azonban az ideológiai alapon működő és szovjet mintát átvevő (szak)oktatási rendszer kialakulása számos reformelképzelést lehetetlenített el (Pukánszky, 2005. 354–355). Kutatásunk relevanciáját egyrészt a szakképzés múltjának egy eddig kevésbé vizsgált területének feltárása adja, másrészt az a törekvés, hogy azonosítsuk azokat a hosszú távú (az állam szerepvállalásához, a gazdasági szereplők érdekeihez és a munkaerő-utánpótláshoz kapcsolódó) folyamatokat, amelyek a szakképzési rendszerek jelenkori működésének megértéséhez is hozzájárulhatnak.

Kutatási kérdések

A korábbiakban ismertetett történeti előzmények fényében kutatásunkkal az alábbi kérdésekre keresünk válaszokat:

¹¹ Ugyanakkor a műszaki területen ez nem érvényesült: a Műegyetemen csak a mezőgazdasági és állatorvosi, illetve a közgazdaságtudományi karra adhatták be felvételi kérelmüket, a mérnöki karra nem (ld. 1938: XIII. tc. 47. §).

¹² A gépipari középiskolai, a vegyipari középiskolai és az ipari leányiskolai tanításterv és általános útmutatások életbeléptetéséről szóló 62.600/1940. VKM. sz. rendelet.

¹³ Ld. 1938: XIII. tc. 54. §.

¹⁴ A fővárosban található valamennyi oktatási intézmény tantermeinek mintegy harmada vált használhatatlanná, ötöde pedig megrongálódott az ostrom alatt (Mann, 2002. 157).

1. Hogyan alakult a hazai ipari szakképzés minisztériumi hovatartozásának kérdése a vizsgált időszakban?
2. Milyen jogszabályi változások mentén formálódott a koalíciós időszak egyes szakaszaiban az ipariskolák hazai rendszere?
3. Mely tanácsadó testületek tudtak befolyást gyakorolni az iparoktatás szervezését illető jogalkotási folyamatra?

Források és módszerek

Kutatásunk a történeti forráselemzés módszerét alkalmazva értelmez releváns primer forrásokat (Kéri, 2001. 70–74; Szabolcs, 2011. 87–90). A vizsgált elsődleges források körébe a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött, részben személyesen, részben az *AdatbázisokOnline*¹⁵ elektronikus levéltári portálon keresztül kutatható iratok tartoztak. Ide sorolhatók a Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei, amelyekhez az előzetes tájékozódást a repertóriumok segítették (G. Vass, 2003; G. Vass, 2005; Szűcs, 1997; Szűcs, 2003a; Szűcs, 2003b).

Az iratképző szervek között hangsúlyos volt az IpM Iparoktatási Szakosztálya, amelynek 1945 és 1949 közötti működéséről töredékes iratanyag maradt fenn.¹⁶ A pártközi értekezletek jegyzőkönyveit (Horváth et al., 2003), a Szociáldemokrata Párt (SZDP) illetékes munkacsoportjának iratait, illetve a jogalkotáshoz kapcsolódó dokumentumokat (a *Nemzetgyűlési Napló*, a *Magyar Közlöny* és a *Magyarországi Rendeletek Tára*) is vizsgáltunk. A VKM és az IpM történetének 1944 decemberében kezdődő periódusáról (főképp működéséről, személyi háttéréről és ügykörü feladatairól) több munkát tekintettünk át (ld. Pető, 1985; Rácz, 1962; Rácz, 1974; Welker, 1986).

Kutatásunk eredményeit alfejezetekre bontva, tematikusan igyekszünk bemutatni. Először az 1945–1947 közötti koalíciós pártok kultúrpolitikai küzdelmeinek sajátosságait tekintjük át az iparoktatás területe feletti ellenőrzés megszerzéséért folytatott harcok vetületén keresztül. Ezt követően kíséreljük meg a vizsgált időkerben lezajló jogalkotási folyamatok keretében formálódó (elsősorban ipari jellegű) szakoktatás szerveződésének és műveltségkoncepciójának sajátosságait jellemezni.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány időszaka

Az 1944 decemberében megalakult kabinet a pártok eltérő preferenciái miatt magában hordozta a folyamatos érdekharcokat, kezdetben azonban az együttműködés kényszere részben oldotta a belső feszültségeket (Feitl, 1995. 237). A pártok konszenzusos véleményen voltak abban a tekintetben, hogy az oktatásügyet demokratikus alapokon kell újjászervezni, elősegítve ezzel a gazdasági-társadalmi változásokat. Az oktatáspolitikai célok azonban 1945 második felére elkezdtek távolodni egymástól, amely a szakoktatás kérdését is érintette.

¹⁵ Ld. <https://adatbazisokononline.mnl.gov.hu>

¹⁶ MNL OL XIX-F-1-ii. Iparoktatási Szakosztály iratai (1945–1949). A főként 1947–1949 között keletkezett, 0,36 iratfolyóméter terjedelmű állag legnagyobb részben személyi és gazdasági ügyekkel foglalkozik. Az IpM anyagában az Országos Levéltár 1956. őszi tüzesete okozott nagyarányú pusztítást, a kutatható állagok jórésze ezt követően került a Levéltárba (Pető, 1985. 19).

A Magyar Kommunista Párt (MKP) oktatásról alkotott elképzeléseit az 1944. őszi kiáltványában nem fejtette ki – a tanoncok is pusztán a szociálpolitikai elképzelések kapcsán jelentek meg (Balogh – Izsák, 2004. 12). A Nemzeti Parasztpárt (NPP) debreceni szervezetével közös, 1945. április 2-án nevelők részvételével megvitatott reformtervezetükben már konkrét elképzelések is körvonalazódtak: a kötelező 8 évfolyamos népiskolák után 6 éves „szellemi” vagy 4 éves szakirányú középiskolákba léphessenek tovább a tanulók. A gimnáziumok számának jelentős csökkentését, míg az agrár- és szakiskolák hálózatának nagyarányú bővítését, és mellette nagyjából feleannyi felső ipariskola alapítását tervezték. Bár az előterjesztés felsorolta a konkrét ágazatokat (ipar, mezőgazdaság, kereskedelem, zene, színészet, filmipar), leszögezték, hogy a társadalom fejlődése szabja meg, milyen iskolákat kell szervezni (Horváth, 1970. 343–345).

Az SZDP újjáépítésre fókuszáló munkaterve főként a felsőfokú szakemberképzés fontosságát hangsúlyozta, és az ipari és mezőgazdasági újratervezésben fontos „*technikai intelligencia*” (például mérnökök, technikusok, vegyészek) utánpótlását biztosította volna. Legfőképpen a szegényparaszti, illetve a munkáscsaládok gyermekeinek szeretett volna nagyobb képviselőt biztosítani az NPP által, hogy a 8 osztályos népoktatást követően a középiskolákban is tandíjmentességet garantált volna, így esélyt teremtve akár az egyetem elvégzésére is (Balogh – Izsák, 2004. 50–59).

1944–1945 fordulóján az intézményrendszert továbbra is a VKM és az IpM felügyelte.¹⁷ Mind a kultusztárca élére került Teleki Géza, mind pedig az iparügyi miniszterre kinevezett Takács Ferenc nehéz helyzettel találta szemben magát: a működést infrastrukturális és személyzeti hiányok mellett kellett megszervezniük (Zeman, 2023a. 103–104). 1945 elején mindketten a legsürgetőbb kérdésekre koncentráltak: a romeltakarítás és műszaki helyreállítás, a szociális gondok orvoslása, illetve az élelmezés biztosítása. Telekinek foglalkoznia kellett a félbeszakadt tanév befejezésével (a háború és az akadozó közigazgatás miatt a szervezett iparoktatás 1944 novemberére és 1945 februárja között szünetelt¹⁸) és a tanügy majdani demokratikus reformjának előkészítésével is, illetve a tankönyv-felülvizsgálat kérdésével, míg Takács tárcája az üzemek újraindításán dolgozott (Molnár, 2016. 147; N. Szabó, 2019. 78; Rácz, 1974. 434). 1945 áprilisában a tárcák visszatelepültek Budapestre, és elkészültek az új ügybeosztások is: a VKM-en belül a szakiskolákkal Bassola Zoltán irányítása alatt a IV. (Iskolai) ügyosztály (Bassola, 2020. 573–575),¹⁹ míg az IpM-ben továbbra is a II/3. (Kisipar, szakoktatás és háziipari) csoport foglalkozott, a pártonkívüli Gyulay Ákos vezetésével (Rácz, 1974. 440).

Az iparoktatás kérdése a Minisztertanácson 1945 májusában merült fel: Takács szerette volna az intézmények²⁰ igazgatását és felügyeletét a VKM-től saját tárcája alá helyezni szeptember 1-jével. Mint írta, az érdekképviselői szervek ezt már 1939 előtt kérték a kormányzattól, az átszervezés azonban a háború miatt elmaradt. Indokoltnak látta a döntést azért is, mivel a szakoktatásban a

¹⁷ A VKM 1944-ben érvényes ügybeosztás szerint az állami és nem állami gazdasági irányú középiskolákkal a VIII/2. Ügyosztály foglalkozott, míg az IpM-ban a kézműves- és a háziipar területéért felelős IX. Szakosztályhoz pedig a korábban már említett releváns ügykörök is tartoztak (Magyarország, 1944. 333).

¹⁸ 9.940/1944. VKM. sz. rendelet ipari középiskolákban és felső ipariskolákban az 1944/45. évi iskolai oktatás szüneteltetése tárgyában. A főváros ostromakor jelentős károk érték például a Felső Építő Ipariskolát is, de hatékony önszerveződésüknek köszönhetően az intézmény már 1945 februárjában fogadhatta a beiratkozó tanulókat (Tobiás, 1945. 1–2).

¹⁹ Farkas László minisztériumi alkalmazott visszaemlékezése szerint az 1945 előtti struktúrával szemben (ahol valamennyi iskolatípusnak saját ügyosztálya volt) az újjáépítés időszakában létszámihiány miatt kellett valamennyi iskola ügyét egyetlen osztályba összevonni (Farkas, 2002. 69).

²⁰ Az 1938: XIII. tc. által létesített ipari középiskolák, továbbá a felső ipariskolák, ipari szakiskolák, nőipariskolák, egyéb ipariskolák, iparostanonciskolák, ipari tanonctanfolyamok stb.

szakmai ismereteket akarták előtérbe helyezni, ami maga után vonta a gyakorlati élethez való szorosabb kötődést. Ehhez persze szakképzett (mérnök vagy művezető végzettségű) oktatókra és infrastruktúrára, illetve megfelelő tantervre volt szükség, amelyet szerinte az IpM tudott könnyebben biztosítani. A másodlagosnak tekintett közismereti oktatás felett meghagyta volna a VKM tanulmányi jogkörét úgy, hogy egyes kérdésekben (az intézmények szervezése, tantervük megállapítása, a tanerők képesítési és minősítési feltételeinek megszabása vonatkozásában) a két miniszter egyetértőleg döntött.²¹ A javaslat és annak indoklása mögött érzékelhető, hogy az iskolák szervezete és tanulmányi felügyelete egy hatalmi vetélkedés leképeződése: a közismereti tartalmi elemek visszaszorítása elsősorban a régi elit ellen irányuló lépésnek tekinthető. Az iskolák tudáskanonjának szakismereti alapú átalakulása pedig az új hatalmi elit társadalmi tudatformáló eszköze, amelytől egyúttal a műveltségi privilégiumok lebontását is remélték (Sáska, 2006. 595–596).

A tárcák elosztásában nem tudott kizárólagosan érvényesülni az MKP törekvése, és a kormányt sem tudták teljesen irányítani (bár ebben a fázisban ez nem is volt elsőrendű céljuk). A fajsúlyos területeket (mint a honvédelem vagy a közellátás) konzervatív beállítottságú, illetve az SZDP polgári gondolkodású politikusai kapták. Emiatt az MKP 1945 tavaszán már a kormány átalakításán dolgozott, amelyet júliusra el is ért (Feitl, 1995. 238–240). Támadást indítottak Teleki ellen: a közoktatás demokratikus átalakulásának akadályát a VKM konzervatív felfogásában, a merev intézményrendszerben és a „reakciók” bújtatásában vélték megtalálni (N. Szabó, 2019. 78). A javaslat újabb lehetőséget biztosított a kommunisták befolyása alatt lévő tárcáknak arra, hogy frontot nyissanak a politikai csatákhoz egyáltalán nem szokott Telekivel szemben (Molnár, 2016. 149). A vita során ugyanis már nem csak az ipari, de a kereskedelmi és a mezőgazdasági oktatás,²² illetve a bábaképzés áthelyezését is el akarták érni a miniszterek. Ettől Teleki – a baloldal vezette tárcák erősödésének elkerülése érdekében – elzárkózott, mondván: átalakításokról nem érdemes akkor beszélni, amikor „az egész országot át kell nevelni”. A kérdés végül lekerült a napirendről.²³

Teleki mellett támadták Takácsot is, helyén pedig az SZDP balszárnyának egyik vezéralakját, Bán Antal főtitkár-helyettest szerették volna látni. Miután pártja május végén felvetette lemondását, Takács június 1-jei hatállyal átadta helyét párttársának (Izsák – Kun, 1994. 58; Zeman, 2023b. 119). Az oktatás átszervezéséről szóló tervezetet Bán vitte újra a Minisztertanács elé 1945 júliusában, amelyet támogatott is a kabinet. A rendelet²⁴ szövegében a VKM és az IpM szerepköre is világosan megjelent a köznevelési, illetve a szakoktatási feladatkörök kapcsán, továbbá, hogy kölcsönösen tájékoztatják egymást és számos kérdésben közös döntést hoznak.²⁵ Így az IpM szervezetében az ipari szakoktatás területét leválasztották a többi ügykörről, és önálló (II/8.) részlegként működött tovább Noszlopy Antal kisközgazdász köztudós irányítása alatt (Rácz, 1974. 451).

Nyár közepére mindhárom középfokú gazdasági iskolatípus a szakminisztériumok felügyeletébe került. Szent-Györgyi Albert, az Országos Köznevelési Tanács (OKT) elnöke sérelmezte, hogy a döntéseket nem értékelhették előzetesen. Elhamarkodottnak és aggályosnak nevezte a lépéseket, és

²¹ MNL OL XIX-A-83-a-27/1945. 58–59. Az iparügyi miniszter 51.621/II/3/1945. Ip. M. sz. minisztertanácsai előterjesztése. Budapest, 1945. május 7.

²² Később a 4054/1945. M. E. sz. rendelettel a mezőgazdasági középiskolák felügyeletét elvonták a VKM-től, és a jogokat átruházták a földművelésügyi miniszterre.

²³ MNL OL XIX-A-83-a-27/1945. 7–8. A Minisztertanács 1945. május 7-i ülésének jegyzőkönyve.

²⁴ Az iparoktatási intézmények felügyeletének és igazgatásának újabb szabályozásáról szóló 5.800/1945. M. E. sz. rendelet.

²⁵ MNL OL XIX-A-83-a-40/1945. 15. Az iparoktatási intézmények felügyeletének és igazgatásának újabb szabályozása. Budapest, 1945. július 18.

kérte az új rendszer szeptemberi bevezetésének elhalasztását, felajánlva a közbenjárást a szaktárcai delegálás lehetőségéhez az OKT-ban a köznevelési reformtervezet elkészítése kapcsán. A kereskedelmiügyi tárca eltúlzottnak érezte az aggályokat: szerintük a rendeletek vitája kapcsán a VKM-nek ideje és véleményezési lehetősége is volt, a kabinet ennek fényében fogadta el a tervezetet (Dancs, 1979. 203–205). A szakképzésben bekövetkező ilyenfajta felügyeleti széttagoltság a baloldali pártok számára hatalomtechnikai okokból volt fontos, amelynek sikeres megvalósításával előre léptek kulturális vonalon a régi elitekkel szemben folytatott hadjáratukban.

A Tildy-kormány időszaka

A VKM és az IpM ostromában az 1945-ös nemzetgyűlési választások után figyelhető meg a baloldal térnyerése. A kultusztárcaért az NPP és az SZDP versengett, amelyről ez utóbbi végül lemondott, az iparügy élén nem történt személyi változás (G. Vass, 2005. 10–19). A megalakuló Tildy-kormányban Teleki már nem vett részt. A VKM élére kerülő (kinevezésekor párt nélküli, majd parasztpárti) Keresztury Dezső célkitűzései között a demokratikus értékeket közvetítő, egységes iskolarendszer kialakítása állt, amelyhez megpróbálta a mindhárom iskolatípus feletti jogkört visszaszerezni. Megkérdőjelezte az 5.800/1945. M. E. rendelet indoklásának több pontját is, kérte annak hatályon kívül helyezését és az érintett intézmények jó részének visszahelyezését 1946. január 1-től. Szerinte egyrészt bármely „alárendelt szerv kívánsága”²⁶ nem lehet az intézményi hovatartozást érintő jogalkotás alapja, másrészt azzal érvelt, hogy „az iparral összefüggő kérdések” tárcaközi tisztázása a múltban is megoldható volt, így nem lett volna szükséges az oktatás egységének „ideálisra kifejleszhető rendszerét” megbontani. Úgy látta, a VKM azért sem kerülhető meg a kérdésben, mert az infrastruktúrájára²⁷ és a tanári állományra is szüksége van a szakminisztériumoknak. Emiatt a felső ipariskolák, ipari középiskolák, nőipariskolák és tanonciskolák feletti jogkörök helyreállítását is sürgette, miközben az ipari szakiskolák és a szaktanfolyamok átmenetileg az iparügyi tárcánál maradtak volna.²⁸ A kérdést végül a Minisztertanács nem tárgyalta, mivel azt Keresztury – későbbi nyilatkozata szerint „más megfontolások alapján” – levetette a napirendről.

Az IpM szerint a rendelet minden tekintetben teljesítette a köznevelés kívánalmait a szakoktatásban, de felajánlották a tárcaközi egyeztetést a nevelésügyi kérdések tisztázására (Dancs, 1979. 265–266). Az 1945 végén benyújtott rendelettervezetben²⁹ azonban messze felülreprezentáltak voltak az (összesen 32 fős) Országos Iparoktatási Tanács (OIT) összetételében az IpM delegáltjai (24 fő, közöttük az iparoktatási szakembereken felül szakszervezeti és munkáltatói képviselők is helyet kaptak, kinevezésük hat évre szólt), míg a VKM két, további hat minisztérium pedig egy-egy tagot

²⁶ Utalva arra, hogy Takács szerint az érdekképviseltek kérése volt a szakoktatás iparügyi tárca alá helyezése.

²⁷ Talán éppen ennek okán sürgette Bán a kormányt 1946 januárjában, hogy a korábban az Újjáépítési Minisztériumtól 1945. november-decemberében engedélyezett 100 millió pengőt tárcája megkaphassa az ipariskolák rendbehozatalához. Lásd: MNL OL XIX-A-83-a-81/29-1946. 174. Az iparügyi miniszter 99.409/II/8./1945. Ip. M. sz. előterjesztése a közoktatási nevelés egysége tárgyában. Keltezés helye és ideje nélkül.

²⁸ MNL OL XIX-A-83-a-77/19-1945. 80–86. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 75.279/1945. sz. előterjesztése a közoktatási nevelés egysége tárgyában, keltezés helye és ideje nélkül.

²⁹ MNL OL XIX-A-83-a-77/32-1945. 103–106. Az iparügyi miniszter 95.834/II/8/1945. sz. előterjesztése az Országos Iparoktatási Tanács felállításáról. Budapest, 1945. december 11.

küldhetett.³⁰ Az OIT szervezeti szabályzatainak kiadása és a legfontosabb tisztségek kinevezése szintén az IpM jogosítványa volt. A rendeletben foglalt szervezeti tagolódás tükrözte az iparoktatás szerveződésének legfontosabb szegmenseit: az alapfokot jelentő tanoncoktatás és a középfokú iparosképzés mellett megjelent a felnőttképzés és a tanfolyami keretek³¹ között zajló továbbképzés is.³² A napirend vitájakor a Gerő Ernő vezette közlekedésügyi tárca kérte saját részvételének biztosítását, és amellett, hogy a résztvevők elfogadták az előterjesztést, Keresztury jelezte, hogy csupán elvi alapon járul hozzá a tervezethez, az oktatás szétagolása ellen külön indítványt kívánt emelni.³³ A kormány azonban kitartott az iparügy fenntartói szétagoltsága mellett – erről tanúskodik Tildynek a Nemzetgyűlésben elhangzott programbeszéde is.³⁴

A Nagy Ferenc-kormány időszaka

Tildy Zoltán köztársasági elnöki kinevezését követően a kiscgazda Nagy Ferenc vette át a kormány vezetését, a két vizsgált tárca élén azonban nem történt változás. A Nemzetgyűlés 1946. február 13-i ülésén Nyirjessy Sándor kiscgazda képviselő mind a VKM, mind pedig a szakminisztériumok vezetőinek címzett interpellációjában kifogásolta az iskolarendszer szétagolását, valamint a szakmai ismeretek nevelési célok elé helyezését. Sürgette a kérdés mielőbbi megoldását, amelyhez két alternatívát tartott elképzelhetőnek: valamennyi szakiskola kerüljön vissza a VKM-hez, vagy a szakminisztériumnál maradván ugyan, de a tankerületi főigazgatókon keresztül gyakoroljon közvetlen főhatósági jogkört, amelybe a tárcák saját szakoktatási kérdéseikről szóló utasításaikkal szólhatnak bele.³⁵ Később elhangzott hivatalos válaszában Keresztury két okkal magyarázta az iskolarendszer szétagolását: egyrészt a tárcák igényét az utánpótlás-nevelés formálására, másrészt a hivatali elődjével, Telekivel szemben politikai bizalmatlanság nyilvánult meg. Egyetértett Nyirjessy kritikáival, egyúttal felvázolta azokat a lépéseket, amelyekkel próbálta már céljait elérni a kabinetben. Elképzeléseit viszont továbbra is fenntartotta (még ha a részletkérdésekben önmaga is látta a vita szükségességét).³⁶ Bán Antal válaszában igyekezett cáfolni az elhangzottakat, miközben korábbi érveit hangsúlyozta: az újjáépítéshez szakismeret kell, amelyet legfőképp az IpM tud biztosítani.³⁷

A korábban a demokratizálódás és a modernizáció igényében egyetértő, még visszafogottabb munkás- és parasztpártok 1946-tól – a kiscgazdák elszigetelésére márciusban megalakult Baloldali Blokkba tömörülve (Romsics, 2023. 321) – folyamatos politikai támadás alatt tartották a VKM-et és magát Kereszturyt is. A cél saját akaratuk érvényre juttatása volt a tárca döntéseiben és szervezeti

³⁰ 1946 tavaszán az OIT 36 főre bővül, amelyben a VKM már 3, az egyes tárcák összesen 8 fővel képviseltethették magukat. Lásd: 11.100/1946. M. E. sz. rendelet az Országos Iparoktatási Tanács szervezéséről szóló 80/1946. M. E. sz. rendelet módosítása tárgyában.

³¹ Az 1945-től szervezett iskolarendszerű felnőttképzés, valamint az egyes tanfolyamok a lakosság az alap- és középfokú továbbképzésének, így a szakember-utánpótlásnak és az új értelmiség kinevelésének fontos eszköze volt (Mészáros, 2005. 407).

³² Az Országos Iparoktatási Tanács szervezéséről szóló 80/1946. M. E. sz. rendelet.

³³ MNL OL XIX-A-83-a-77/19-1945. 10–11. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1945. december 29.

³⁴ Nemzetgyűlési Napló (1946). 32.

³⁵ Nemzetgyűlési Napló (1946). 559–562.

³⁶ Nemzetgyűlési Napló (1946). 695.

³⁷ Nemzetgyűlési Napló (1946). 748–750.

struktúrájában, míg végül a belső hatalomátvétel révén politikájukat legitimálhatták a művelődésügy valamennyi területén, amelyet a később a tárca élére kerülő (ugyan kiscgazda, de a baloldali erők irányába elkötelezett) Ortutay Gyula személye garantált. Folytatódott az iparoktatás még VKM-hatáskör alatt álló elemeinek átcsoportosítása.³⁸ A Bán által beterjesztett (és a kormány által elfogadott³⁹) rendelet⁴⁰ valamennyi ipariskolát (az egyházi igazgatás alatt állók kivételével) kiemelte a tankerületi főigazgatók (vagyis közvetlenül a kultuszminiszter) felügyelete⁴¹ alá, és az újra felélesztett hivatal, az iparoktatási főigazgatók⁴² ellenőrzése alá vonta azokat (még ha az intézkedés nem is érintette az 5.800/1945. M. E. rendelet biztosította jogait a VKM-nek).⁴³

Viták az iskolaszervezet és a tartalmi kérdések körül

Az iparoktatási intézményrendszer átalakítására, korszerűsítésére, egyúttal pedig a gimnáziumokkal szemben legfőképpen az egyetemi felvételi kérdésében megmutatkozó megkülönböztetések tisztázására ugyan már a háború végén készültek tervek, tényleges változás viszont csak évek múltán történt. Teleki 1945 májusában jelezte a Minisztertanácsnak, hogy az 1938 óta fennálló törvényi szabályozás különbséget tesz a gazdasági középiskolák jogosítványai között: ezekben a tanulók a negyedik év végén saját kérelmükre érettségi vizsgát tehetnek, és így gazdasági középiskolai érettségi bizonyítványt szerezhettek. Ugyanakkor a Műegyetemen csak a mezőgazdasági és állatorvosi, illetve a közgazdaságtudományi karokra nyerhettek felvételt, a mérnöki képzésekre (amelyben az ipari középiskolát végzők voltak érdekeltek) nem.⁴⁴ A Minisztertanács ekkor hozzájárult ahhoz, hogy az általános iskolai reform rendezéséig⁴⁵ a műegyetemi felvételin egyenlő elbírálás alá essenek az ipari középiskolákból és a gimnáziumokból jelentkezők.⁴⁶ Teleki június 2-án tájékoztatta Verebely László műegyetemi rektort a döntésről, és kérte, hogy a felvételi eljárás ennek mentén folyjon le. A határozatot követően, csak június 27-én lépett hatályba a különbözeti vizsgákat szabályozó rendelet.⁴⁷ Válaszában a rektor leszögezte, hogy az ipari középiskolákból érkező jelöltek (még ha különbözeti érettségivel rendelkeznek is) nem alkalmasak a mérnökképzésre, így esetükben a Műegyetem elősorban a „jeles” rendű tanulókat fogja felvenni. Az okok között kiemelten a gimnázium-

³⁸ Bán a tervezetet már egy hónappal korábban benyújtotta, de azt végül a Minisztertanács ülésének napirendjéről levetette. Később ennek átdolgozott verzióját terjesztette be újra. MNL OL XIX-A-83-a-87/1946. 18. A Minisztertanács 1946. február 8-i ülésének jegyzőkönyve.

³⁹ MNL OL XIX-A-83-a-95/1946. 17. A Minisztertanács 1946. március 22-i ülésének jegyzőkönyve.

⁴⁰ 3.800/1946. M. E. sz. rendelet az iparoktatási főigazgatóról.

⁴¹ 1935: VI. tc. a közoktatásügyi igazgatásról.

⁴² A 20. század fordulóján már létezett ez az intézmény, amely a kereskedelemügyi tárca keretében a középfokú iparoktatási intézményeket felügyelte (Nagy, 2012. 88).

⁴³ MNL OL XIX-A-83-a-95/51-1946. 175–179. Az iparügyi miniszter 11.816/I. 1946. Ip. M. sz. előterjesztése az iparoktatási főigazgatóról. Keltezés helye és ideje nélkül.

⁴⁴ 1938: XIII. tc. 46–47. §.

⁴⁵ Az 1945 júliusában elkészülő köznevelési reformtervezetben az OKT az általános iskolára fókuszált, a középfokú iskolákról (mivel, csak a gimnázium tartozott a VKM hatáskörébe) említőleg szóltak. Eszerint a 8 éves alapfokú képzést elvégzők a szakirányú tanonciskolákba, vagy a 4 éves középiskolák valamelyikébe léphetnek tovább (Dancs, 1975. 201–202).

⁴⁶ MNL OL XIX-A-83-a-30-1945. 134–135. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 2635/1945. eln. sz. előterjesztése. Keltezés helye és ideje nélkül.

⁴⁷ Az 4.290/1945. M. E. sz. rendelet 1–2. §-a értelmében az ipari középiskolák tanulóinak kiegészítő gimnáziumi érettségi vizsgát kellett tenniük ahhoz, hogy a műszaki irányú felsőoktatásba léphessenek.

umokhoz képest gyengébb műveltségtartalmat, az alapozó tantárgyak rossz tantervi elosztását, és azt jelölte meg, hogy az ipariskolai tanterv nagyarányú szakmai tartalmát nem tekintik előnynek a gimnazisták előtanulmányaihoz képest (Osváth, 2001. 55–56).

Az SZDP-hez kötődő Szociáldemokrata Mérnöksoport iparoktatási és műegyetemi reform albizottsága – Keller Bence⁴⁸ javaslatát alapul véve – tervezetet dolgozott ki: 1. a tanoncoktatás megtartása mellett a 3 éves szakiskolákat szüntessék meg; 2. egységes, 3 éves (kötelező előzetes 1 év műhelygyakorlattal kiegészített) ipariskolákat hozzanak létre (a felső ipariskolák és az ipari középiskolák átalakításával egyetemben). Ezekben a szakmai oktatás élvezzen nagyobb prioritást az általános műveltséget adó tárgyakkal szemben, és a legalább „jó” rendű tanulóknak biztosítsák a műszaki felsőoktatásba lépés lehetőségét. Eközben a Műegyetem autonómiájának megszüntetését, mérnökökből és iparosokból álló kuratóriumi vezetőség létrehozását is sürgették.⁴⁹

A műszaki oktatás egyes szintjeinek érdekcsoportjai több ponton is hasonló álláspontot fogalmaztak meg az intézményrendszer, a képzés tartalma és a kimeneti követelmények tekintetében. Egyesek attól tartottak, hogy az ipari középiskolákban a szakmai és a humán-reál tartalom közötti arányeltolódás, a módszertani sajátosságok (az alapvetően mintakövető, gondolkodást kevésbé fejlesztő feladatvégrehajtás) miatt az iparostanulók jelentős hiányokkal érkeznének a felsőfokú mérnökképzésbe (amelynek így csökkenne a színvonala). Kotsis Endre műegyetemi tanár úgy látta, az iskolák koncepciójából ki kell iktatni a kettősséget: nem lehet egyszerre gyakorlati pályára és a főiskolai tanulmányokra is felkészíteni, mert ezek ellentétes hatást váltanak ki. Ezt szerinte a meglévő felső ipariskolák módosításaival el lehetett volna érni (Kotsis, 1945. 7–9). Sárádi Kálmán felső ipariskolai tanár is ez utóbbi iskolafajta megtartását és az ipari középiskolák átszervezését látta helyénvalónak, miközben szerinte a szakirányú felsőoktatási részvétel lehetőségét a szigorúbb felvételi kritériumok és a műszaki érettségi garantálhatnák.⁵⁰ A kérdés eljutott a Nemzetgyűlésbe is: az 1946. július 24-i ülésen ismét Nyirjessy kritizálta a VKM-ot az ipari középiskolai tanulókat ért hátrányos megkülönböztetés miatt. Elutasította ugyanakkor Kotsis vádjait, mondván: 1938 után, már a VKM felügyelete alatt, az ipariskolák leszámoltak az elavult, begyakorlásokon alapuló tanítási módszerekkel.⁵¹ Később napirendre kerülő írásbeli válaszában Keresztury rámutatott, hogy ezeket a középiskolákat Hóman azért hozta létre, hogy az értelmiségi pályák túlszűfoltóságát csökkentve a tanulók egy részét gyakorlati foglalkozási pályák felé terelje, így eleve nem szándékoztak felsőoktatási belépést biztosítani. Szerinte az ipari középiskolák művelődési ismeretanyaga nincs egy szinten a gimnáziumokéval, ezért – és a hazai mérnökdiplomák nemzetközi megítélésének védelme érdekében – jövőbeni céljuk az iparügyi tárcavezetővel olyan jogi környezet megteremtése volt, amely a kérdést hosszú távon képes lett volna megoldani (mások mellett a két középiskolatiszta tudásanyagának azonos szintre emelésével).⁵² 1946 szeptemberében a Kormány előbb engedélyezte a felső ipariskolákban legalább „jó” általános eredményű végbizonyít-

⁴⁸ Keller Bence (1889?–1980) okleveles gépészmérnök, műszaki szakfordító, 1947-től az Állami Műszaki Főiskola tanára. Kommunista nézetei miatt 1920-ban kizárták a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletből.

⁴⁹ MNL OL M-KS 283–21. 177. ö. e. 1–4. Javaslatok és összesített feljegyzés az albizottság értekezleteiről. 1945. augusztus 15.

⁵⁰ MNL OL M-KS 283–21. 177. ö. e. 11–14. Sárádi Kálmán levele. Budapest, 1946. július 20.

⁵¹ Nemzetgyűlési Napló (1948). 366–368.

⁵² Nemzetgyűlési Napló (1951). 941–942.

vánnyal rendelkezőknek a gimnáziumi érettségi vizsga letételét,⁵³ majd döntött arról, hogy legalább „elégseges” eredménnyel ipari középiskolai érettségét tehetnek.⁵⁴

Látható, hogy a két iskolatípus műveltségcsomójának mentén kirajzolódó harcban mely érdekcsoportok melyik oldalon kötelezték el magukat. A műegyetemi tudáselit ragaszkodott a klasszikus műveltség prioritásának fenntartásához, ezzel összefüggésben pedig az egyetemi színvonal, illetve saját pozícióinak megőrzéséhez. A baloldali pártok tömörülése viszont pont ennek helyzetét kívánta gyengíteni a műegyetemi átalakítások és a – sok esetben bizonyosan gyengébb általános tanulmányi felkészültséggel rendelkező – munkás- és parasztszármazású tanulók arányának növelése révén.

A középiskolai reformok keretében mutatta be Bán a 4 éves műszaki (vegyipari, gépipari stb.) középiskola tervét,⁵⁵ amely az egyes iskolatípusok összevonásával kívánt egységes középfokú szakképzést teremteni – a VKM szerveinek egyetértésével. A kiadott rendelet egyrészt bevezette a gimnáziumival egyenértékűsített műszaki középiskolai érettségét, ennek révén pedig a továbbtanulás lehetőségét a Műegyetem mérnöki fakultásán. A szakmai képesítés megnevezése körüli viták lezárására bevezette a „műszaki középiskolát végzett technikus” terminusát, egyúttal pedig lehetővé tette a koedukált oktatást ezekben az iskolákban. Rendezni kívánták a felső ipariskolák helyét és szerepét is: az érettségi vizsgát tett tanulók számára a műszaki középiskolákkal kapcsolatban álló, legfeljebb 2 év időtartamú, a mélyebb gyakorlati ismeretek elsajátítását szolgáló felső tagozatként működött tovább.⁵⁶ Az iparoktatás szervezésében ez volt Bán utolsó érdemi döntése: mivel ellenezte a munkáspártok 1948. februári egyesülését, előbb a kizárt tagok listájára került, később pedig emigrált. A hajdani tanonciskolák (a későbbi szakiskolák) ipariskolákká szervezését későbbi hivatali utóda, Kossa István hajtotta végre. Ezekben a 3 éves iskolákban a szakmunkások utánpótlása zajlott, világnézeti képzéssel egybekötve. Az ipariskolákból átjárás nyílt az ipari középiskolába is, a képzés végeztével kiállított végbizonyítvánnyal viszont legfeljebb segédvizsga letételére vagy továbbképzésre lehetett jelentkezni.⁵⁷ Az intézmények felett végig az IpM rendelkezett, a VKM-nek a közművelődési, az egyes szaktárcáknak a szakspecifikus képzésben volt felügyeleti jogköre. Később Ortutay Gyula indítványozta az iparoktatási főigazgató hivatalának megszüntetését arra hivatkozva, hogy a párhuzamos ügyintézés az IpM Iparoktatási Szakosztályával lassítja a folyamatokat. Mivel a fővárosból nem lehetett ellátni az országos felügyeletet, a miniszter az iparoktatási igazgatókat és tanárokat (a későbbi „körzeti iparoktatási tanulmányi felügyelőket”⁵⁸) bízta meg a feladattal.⁵⁹

A szakoktatásnak a VKM hatáskörébe történő teljes visszautalása 1947-ben felmerült már,⁶⁰ a tényleges döntés viszont csak két év múlva született meg. Előbb csak az intézmények kölcsönös társfelügyelete szélesítette jogkörét, amikor 1948-ban rendeletben írták elő, hogy a VKM-nek már nemcsak a közművelődési, hanem a szakmai jellegű képzés tanügyi ellenőrzésére is kiterjed a

⁵³ 10.030/1946. M. E. sz. rendelet a felsőipariskolát végzettek gimnáziumi érettségi vizsgálatára tárgyában.

⁵⁴ 9.900/1946. M. E. sz. rendelet a felsőipariskolát, valamint a felsőépítőipariskolát végzett tanulók ipari középiskolai érettségi vizsgálatára tárgyában.

⁵⁵ MNL OL XIX-A-83-a-191/61-1947. 18.059/IV. 1947. Ip. M. sz. előterjesztés a műszaki középiskolákról, 179–181. Keltezés helye és ideje nélkül.

⁵⁶ A műszaki középiskola létesítéséről szóló 13.970/1947. Korm. sz. rendelet.

⁵⁷ 13.460/1948. Korm. sz. rendelet ipariskolák létesítése tárgyában.

⁵⁸ 28.730/1949. Ip. M. számú rendelete az iparoktatási intézmények tanulmányi felügyelete tárgyában.

⁵⁹ 3.810/1949. Korm. sz. rendelet az iparoktatási főigazgatói hatóság megszüntetése tárgyában. Megjegyzés: a VKM nem emelt kifogást, de hangsúlyosan ragaszkodtak saját jogkörük érintetlenségéhez.

⁶⁰ A közoktatásügyi kérdésekkel foglalkozó pártközi albizottság 1947. március 5-i ülésén 10 pontból álló javaslatot terjesztett elő a pártközi értekezlet számára, amelynek egyik eleme volt a kérdés rendezése (Horváth et al., 2003. 482).

jogosítványa (annak tartalmát nem érintve), mégpedig műhelygyakorlatokon a tantervi előírások betartására, azok látogatottságának megfigyelésére, a tanítószemélyzet megfelelő képzettségére, illetve valamennyi dokumentáció és létesítmény megtekintésére.⁶¹

1947. márciusi kinevezését követően Ortutay (az MKP céljait szolgálva) 1948-ban végrehajtotta⁶² az iskolák államosítását, amelyből a szakképzés területe sem maradt ki: a fenntartói pluralizmust felszámolva 58 középiskola került az IpM felügyelete alá 1948. június 16-i hatállyal (Kovács, 2012. 633.; Mészáros, 2005. 406–408).⁶³ Ősszel megindult a középiskolákat homogenizáló reform tervezése – ennek részeként az általános iskolára épülő, érettségivel záródó gimnázium mellett jelen lettek volna az újfajta technikumok is (miközben a szakiskolák és a tanfolyamok megmaradtak). 1949 áprilisában jelölték ki a reform főbb elemeit: a középiskolák egységesítését, a szakosítást és az ideológiai tantárgyak bevezetését (ez utóbbiakkal platformot teremtve a termelés számára megfelelő közép-kaderek kiképzésének). Ekkor a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága még úgy határozott, hogy a szakképzés differenciáltsága egyelőre mérséklendő, a felügyeletet pedig a szaktárcáknál kell hagyni.⁶⁴

1949. júliusi előterjesztésével Ortutay a humán műveltség helyett a természettudományos kánont középpontba állító iskolatípust kívánt kialakítani.⁶⁵ Ez világos kultúrpolitikai üzenettel bírt: az 1945 előtti elitek műveltségkoncepciójának helyébe az iparosítás érdekeit kiszolgáló új szakirányú műveltség lépett. A szakképzésben tanulók arányának növelésére mindenekelőtt a munkásgyermekre számítottak, akiknek így az ideológiai képzését is biztosítani tudták – az első 5 éves terv célkitűzéseivel egyetemben. A Népgazdasági Tanácsot⁶⁶ (NT) vezető Gerő lehetetlennek tartotta, hogy a szakképzés 10 tárca között legyen megosztva, mindenképpen egy minisztérium felügyelete alatt tudta csak elképzelni, ugyanakkor szorgalmazta, hogy a szaktárcáknak legyen döntő ráhatása a tananyag összeállítására. Rákosi Mátyás nyomán a Minisztertanács azzal fogadta el a javaslatot, hogy azt előbb az NT elnöke még egyszer felülvizsgálja.⁶⁷ Az augusztus 1-jén életbe lépő rendelettel valamennyi ipariskola a VKM-hez került, a társtárcák vezetői, a Szakoktatási Tanács és az Országos Munkaerőgazdálkodási Hivatal pedig tanácsadási jogokkal lett csupán felruházva, miközben az OIT ezzel párhuzamosan megszűnt.⁶⁸ Ezzel lezárult a képzési ágazat II. világháborút követő – átszervezésekkel sűrűn átszótt – időszaka, és kezdetét vehette a szovjet mintán alapuló szakmunkásképzés és az annak intézményi hátterét biztosító, előbb szakgimnáziumi, majd 1950-től technikai szervezet kialakítása.

⁶¹ 7.000/1948. V. K. M. sz. rendelet a vallás- és közoktatásügyi és az iparügyi miniszter részéről gyakorolt kölcsönös iskolafelügyelet szabályozása tárgyában.

⁶² 1948: XXXIII. tc.

⁶³ 11.600/1948. Ip. M. sz. rendelet a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában alkotott 1948: XXXIII. tc. végrehajtásáról.

⁶⁴ MNL OL M-KS 276–53. 25. ö. e. 2. Az MDP PB 1949. április 21-i ülésének jegyzőkönyve.

⁶⁵ MNL OL XIX-A-83-a-298/46-1949. 265. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1010/3/1949. sz. előterjesztése a középfokú szakoktatási intézményeknek a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalásáról. Budapest, 1949. július 12.

⁶⁶ A Gazdasági Főtanács helyett az 1949. évi 16. törvénnyel jött létre a kormány gazdasági csúcscsoportjaként.

⁶⁷ MNL OL XIX-A-83-a-298/1949. 24–26. A Minisztertanács 1949. július 15-i ülésének jegyzőkönyve.

⁶⁸ 4.156/1949. Korm. sz. rendelet a középfokú szakoktatási intézményeknek a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe utalásáról.

Összegzés

Az 1945–1948 között kormányzó pártok kultúrpolitikai küzdelmei kiemelt szerepet kaptak a társadalom formálásának irányítása miatt. A pozíciószerezésben az egyik pólust a baloldali pártok és a befolyásuk alatt álló szakminisztériumok (az iparügyben a SZDP, az agrár- és a kereskedelemügyben a MKP), a másik pólust a polgári pártok és felügyelt tárcaik (így 1947-ig a VKM is) jelentették. Az utóbbi hatáskörébe tartozó területek (így az iparoktatás is) ideális terepet jelentettek az állandósuló harcoknak.

Három szakaszra bontható az iparoktatás feletti hatalmi vetélkedés története. 1945 tavasza és ősze között a szaktárca az 1938-ra kialakult, központosított felügyeleti és intézményrendszerre alapozva igyekeztek működésüket normalizálni, és amikor ez megtörtént, a koalíció balszárnya – pozíciószerezés érdekében – támadta a szaktárcaikat, és a VKM szerepét gyengítve (a szakképzési rendszer leválasztásával) sikeresen dezintegrálhatta belső struktúráját. Az 1946–1947-ben felmerülő koncepcionális vitákban a VKM elsősorban az 1945-ös változások visszavonását próbálta keresztülvinni a kabinetben – sikertelenül. A baloldal szélesebb kultuszpolitikai térnyerésével 1947–1949 között lezajlott mások mellett a szakképzés iskolaállományának államosítása és a terület reintegrálása a VKM alatt, így a kommunista vezetés egy új, ideológiai alapokra helyezett műveltségi koncepcióval alakíthatta át az intézményrendszert és állíthatta azt az iparosítás és a társadalom szocialista típusú átalakításának szolgálatába. Számukra tehát a tárcai hovatartozás stratégiai kérdés volt saját céljaik elérése érdekében.

Rövidítések

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest.

Források

- A M. Kir. Kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv (1926). Athenaeum, Budapest.
- G. Vass István (szerk.) (2003): *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1944. december 23. – 1947. május 31.* Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- G. Vass István (szerk.) (2005): *Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. – 1946. február 4.* Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- Magyarország tiszti cím- és névtára.* (1936). Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyarország tiszti cím- és névtára.* (1944). Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Nemzetgyűlési Napló 1946.* (1946). Athenaeum, Budapest.
- Szűcs László (szerk.) (1997): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15.* A kötet. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- Szűcs László (szerk.) (2003a): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5. – 1946. július 19.* A kötet. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- Szűcs László (szerk.) (2003b): *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5. – 1946. július 19.* B kötet. Magyar Országos Levéltár.
- Tobiás László (szerk.) (1945): *A Budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola évkönyve az 1944–45. tanévről.* Magánkiadás, Budapest.

Felhasznált irodalom*

- Balogh Sándor és Izsák Lajos (szerk.) (2004): *Magyarországi pártprogramok 1944–1988*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Bassola Zoltán (2020): *Ki voltam?* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.
- Dancs Istvánné (1978): A koalíciós időszak közoktatási rendszeréről 1945–1948. *Levéltári Szemle* 28 (3), 513–524. <https://tinyurl.com/43tswuer>
- Dancs Istvánné (szerk.) (1979): *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról 1945–1948*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Darvas Péter és Gyekiczky Tamás (1986): *A középfokú szakoktatás rendszerének átalakulása 1949–1956 között*. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- Dévényi Anna (2020): A középfokú oktatás társadalompolitikai vetületei a Horthy-korszakban. *Századok* 154 (1), 81–106. <https://real.mtak.hu/114379>
- Faragó László (1961): Munka, munkára nevelés, munkaiskola. *Magyar Pedagógia* 61 (2), 143–166. <https://tinyurl.com/456my7zm>
- Farkas László (2002): *Hómantól Ortutayig. Történelmi évek egy magyar minisztériumban 1934–1949*. Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár, Budapest.
- Feitl István (1995): Viták az Ideiglenes Nemzeti Kormányban. In: Feitl István (szerk.): *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945*. Politikatörténeti Alapítvány, Budapest. 233–253.
- Horváth Julianna, Szabó Éva, Szűcs László és Zalai Katalin (szerk.) (2003): *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Horváth Miklós (1970): A népi demokrácia neveléstörténetének dokumentumaiból. *Pedagógiai Szemle* 20 (4), 343–353.
- Izsák Lajos és Kun Miklós (szerk.) (1994): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Jóború Magda (1961): *Élet és iskola*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. <https://tinyurl.com/3f7acd44>
- Kotsis Endre (1945): A közoktatás újjászervezése és a mérnökképzés. *Köznevelés* 1 (10), 7–9.
- Kovács Éva (2012): A közoktatás „fejlesztési tervei” 1949–1956 között. *Történelmi Szemle* 54 (4), 623–652.
- Mann Miklós (2002): *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Önkonet, Budapest.
- Mészáros István (1995): *Magyar iskolatípusok 996–1990*. Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár, Budapest.
- Mészáros István (2005): A XX. század második fele. In: Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (szerk.): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest. 403–439.
- Molnár Károly (2016): Teleki Géza és Keresztury Dezső a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén (1944–1946). *Neveléstörténet* 13. (1–2), 147–153. <https://tinyurl.com/mr3ub5xn>
- N. Szabó József (1991): Keresztury Dezső kultúrpolitikája, 1945–1946. *Kortárs* 35 (3), 108–113.
- N. Szabó József (2019): Az oktatásügy irányítása a politikai átalakulások idején (1945–1948). *Valóság* 62 (4), 77–90. <https://tinyurl.com/56sy7hvp>
- Nagy Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867–1945. *Iskolakultúra* 15 (6–7), 3–229. <https://tinyurl.com/bdda6z9n>
- Nagy Péter Tibor (2012): *Oktatás-történet, -szociológia*. Iskolakultúra, Budapest.
- Németh András (1968): Az Iparügyi Minisztérium a felszabadulás után, 1945–1949. *Levéltári Szemle* 18 (2), 351–385. <https://tinyurl.com/yc2rwj5f>
- Orosz László (2003): *A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Osváth Zsolt (összeáll.) (2001): *A felvételi rendszer változásai a források tükrében 1871–1949*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- Patyi Gábor (2021): *A hazai szakképzés történetének vázlata (18–20. század)*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron. <https://doi.org/10.35511/978-963-334-419-4>
- Pető Iván (szerk.) (1985): *Iparügyi Minisztérium 1945–1949 (1950)*. Új Magyar Központi Levéltár, Budapest.
- Pukánszky Béla (2005): A modern magyar nevelés elmélete és gyakorlata. In: Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (szerk.): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest. 338–388.
- Rácz Béla (1962): Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumának történetéhez (1944. december 21. – 1945. november 15.). *Levéltári Közlemények* 33 (1), 43–87. <https://tinyurl.com/mtm4pypm>

* A tanulmányban előforduló webes hivatkozások utolsó ellenőrzési dátuma: 2026. május 31.

- Rácz Béla (1974): Az Iparügyi Minisztérium újjászervezése (1944. december – 1945. november). *Levéltári Közlemények* 44–45, 429–459. <https://tinyurl.com/3yyzy4ub>
- Romsics Ignác (2023): *Magyarország története a XX. században*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Sáska Géza (2006): A társadalmi egyenlőség megteremtésének kísérlete az ötvenes évek felsőoktatásában. *Educatio* 15 (3), 593–608. <https://tinyurl.com/ye2xa775>
- Szabolcs Éva (2011): Deduktív (Analitikus) jellegű kutatások. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 84–94.
- Szakmány László (szerk.) (1962): *80 éves a középfokú iparoktatás 1879/80–1959/60*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zeman Ferenc (2023a): Az Iparügyi Minisztérium élén. In: Presztóczi Zoltán és Zeman Ferenc (szerk.): *Takács Ferenc életútja és politikai pályája (1893–1956)*. Tornyai János Múzeum, Könyvtár és Művelődési Központ – Emlékpont, Hódmezővásárhely. 103–112.
- Zeman Ferenc (2023b): Az Iparügyi Minisztérium részvétele a szovjet–magyar jóvátételi tárgyalásokon. In: Presztóczi Zoltán és Zeman Ferenc (szerk.): *Takács Ferenc életútja és politikai pályája (1893–1956)*. Tornyai János Múzeum, Könyvtár és Művelődési Központ – Emlékpont, Hódmezővásárhely. 112–119.
- Welker Ottó (1986): *A művelődésügyet irányító minisztériumok szervezete, ügybeosztása és vezető tisztviselői 1945–1984*. Kézirat. Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár, Budapest.

BEYOND BORDERS: ACTORS AND CANONS OF PEDAGOGY*

The Past of Education in the Digital Present: Teaching History of Education Courses in Hungarian Higher Education – The Case of the University of Pécs

Zsófia MOLNÁR-KOVÁCS

PhD, habil. Associate Professor, University of Pécs
Faculty of Humanities and Social Sciences
Director, Institute of Educational Sciences
Head, Department of History of Education and Culture

PhD, habil. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Intézetigazgató, Neveléstudományi Intézet
Tanszékvezető, Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék

MTMT: 10021391 | ORCID 0009-0005-7448-6052
kovacs.zsofia@pte.hu

KEYWORDS

- teaching history of education
- higher education curriculum development
- digital learning support
- problem-historical approach
- teacher training
- paradigm shift

KULCSSZAVAK

- pedagógiatörténet tanítása
- felsőoktatási tantárgyfejlesztés
- digitális tanulástámogatás
- problématörténeti megközelítés
- tanárképzés
- paradigmaváltás

ABSTRACT

This study examines the paradigm shift in teaching history of education courses considering the challenges posed by the digital era. Drawing on the undergraduate, master's, and teacher training programmes at the University of Pécs – through document analysis and student reflections –, it explores directions for methodological and content innovation. The findings show that experiential, problem-historical, and digitally supported learning arrangements are strongly present in teacher education, whereas in disciplinary programmes the digital dimension tends to be applied primarily at a normative level. The study also highlights that the renewal of university-level history of education instruction can be achieved through the deliberate pedagogical integration of digital technologies, reinforcing a problem-historical and multi-perspective approach that responds to students' needs.

ABSZTRAKT

A nevelés múltja a digitális jelenben: pedagógiatörténeti tárgyak tanítása a magyar felsőoktatásban a Pécsi Tudományegyetem példáján keresztül | A tanulmány a pedagógiatörténeti tárgyak oktatásában zajló szemléletváltást vizsgálja a digitális korszak kihívásainak összefüggésében. A Pécsi Tudományegyetem alap-, mester- és tanárképzési programjainak kiemelt példáján keresztül – dokumentumelemzésre és hallgatói reflexiókra építve – tárja fel a módszertani és tartalmi megújulás irányait. Az eredmények azt mutatják, hogy a tanárképzésben erőteljesen jelennek meg az élményalapú, problématörténeti és digitálisan támogatott tanulásszervezési megoldások, míg a diszciplináris képzésekben a digitális dimenzió inkább normatív szinten érvényesül. A vizsgálat arra is rávilágít, hogy a pedagógiatörténet egyetemi oktatásának megújulása a digitális technológiák tudatos pedagógiai integrációján keresztül, a hallgatói szükségletekre reflektáló, problématörténeti és multiperspektívus megközelítés erősítésével valósulhat meg.

Introduction

The teaching of history of education as a university subject has a long-standing and significant tradition in Hungarian higher education. This field of study has been continuously present in teacher education across European countries since the 18th and 19th centuries, but, as Katalin Kéri notes, the history of education and culture has lost much of its former weight in recent times (Kéri, 2020. 25). In his 2013 study, Attila Nóbik argues in a similar fashion, writing that the role of history of education in teacher training has been devalued, with its place as a subject legitimizing the

- The History of Pedagogy Review (Pedagógiatörténeti Szemle) is committed to joining the international scientific discourse. Considering this, we are opening a new section in this issue: Beyond Borders: Actors and Canons of Pedagogy aims to be a forum for biographical sketches and interpretations of pedagogic oeuvre - beyond national and largeregional borders.

content of teacher education having been taken over by psychology and/or empirically based educational science, interpreted as a social science (Nóbik, 2013. 11).

In recent decades, both disciplinary programmes and teacher education have seen more pronounced shifts in the expected professional competences and competence components. Changes in education – such as those affecting learning environments or expected teacher competences – together with transforming societal demands, continuously pose challenges for higher education stakeholders concerned (Pukánszky, 2011; Fischerné Dárdai et al., 2015; András et al., 2016). The emerging trends and orientations of this process make it necessary to review and redefine both the position and role of the history of education within higher education and the teaching content and methodology of the field.

At the international level, higher education pedagogical practice applied in the teaching of the history of education has been undergoing a significant process of self-reflective reconsideration and renewal (Hofstetter et al., 2014). These international efforts point towards a shift in the direction of experiential learning, as well as differentiated and innovative practices. As Alboni Marisa Dudeque Pianovski Vieira emphasises,

“The content worked in the discipline cannot remain foreign and distant from the student world: it is necessary to involve it, seduce it, in the tangle of sources in which history unfolds, turning the school into a place of renewal, of the historicisation of conflict, of awareness of the presence of history in their daily lives and the possibility of interfering in the transformation of the reality in which they live.” (Dudeque Pianovski Vieira, 2017. 40).

Ensuring adequate motivation among university students thus emerges as a fundamental objective shared by instructors of the history of education. Increasing motivation is effectively supported by the application of various techniques, such as a strong consideration of students’ interests and the intensified use of interactive teaching methods in classroom practice (Reyniers et al., 2018). In line with this, the key focal points and guiding directions identified in the joint research conducted by Nele Reyniers and their colleagues regarding the teaching of the history of education include the following themes and aspects: the extent to which thematic focal points and course content are addressed is based on student interest, with less preferred topics receiving limited emphasis and appearing only marginally; a dominant national and regional focus, alongside an emphasis on the history of the eighteenth to twentieth centuries; the prioritisation of interactive teaching methods and the organisation of training sessions for instructors to encourage the use of these approaches; the implementation of learning environments based on experiential and sensory engagement; and increased attention to the presentation style and appearance of instructors teaching the history of education, with an emphasis on enthusiastic and persuasive modes of delivery (Reyniers et al., 2018).

Today, in parallel with the advent of the digital age, the teaching of the history of pedagogy as a university subject shows the signs of profound theoretical reconfiguration and shift in perspective at both the national (Hungarian) and international levels. Even so, it is still important to bear in mind that fundamental pedagogical competences – such as recognising students’ needs, creatively mediating learning content, or classroom management – have a far stronger influence on learning outcomes than the role played by digital pedagogical tools within the educational process (Ollé, 2023. 67).

Research Objectives and Research Question

At the Institute of Educational Sciences of the Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Pécs (hereinafter: PTE BTK NTI), the teaching, research, and development of courses, as operated by the Department of History of Education and Culture, have a long-standing tradition and have yielded significant results within the Pécs pedagogical workshop. As a professional academic unit, the department can be regarded as unique in Hungary: it is currently the only independent department outside the capital dedicated specifically to the history of education as a field of scholarship (PTE BTK Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék, n.d.). Over the past two decades, the range of courses associated with the department has undergone substantial transformation. A notable example is the seminar entitled “*Problématörténet és komparatív ismeretek*” (Historical and Comparative Education), which has strengthened the pedagogical–psychological module of teacher education since 2022. The course is complemented by career orientation and socialisation practice, with the exploration of parallels, connections, and developmental nodes between past and present educational systems through a problem-historical approach to the challenges of our time as its primary objective (PTE BTK, 2023–2024b).

The aim of the research is to explore, through the example of programmes offered at PTE BTK NTI (the BA programme in Pedagogy, the MA programme in Educational Sciences, and the so-called pedagogical–psychological module of the teacher education programme), the shifts in perspective and the alternative approaches to problem-solving that can be identified in history-of-pedagogy-focused training content as responses to emerging challenges. The main research question is therefore the following: Which are the methodological and content-related trends that are taking shape in alignment with the aforementioned paradigm shift, and in what way do these trends delineate the future directions of subject-specific pedagogical development in the history of pedagogy courses at the University of Pécs?

Research Methodology

The subject of the study comprises the relevant documents of three study programmes of the Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Pécs – with particular emphasis on those related to the Institute of Educational Sciences – and, within these programmes, four university courses. The four courses are as follows:

1. The course entitled “*Problématörténet és komparatív ismeretek*” (Historical and Comparative Education) forms part of teacher education within the course group “*Pedagógia–pszichológia elméleti és gyakorlati ismeretek*” (Theoretical and Practical Knowledge in Pedagogy and Psychology). In the undivided teacher training programme, this course is offered in the second semester as an intensive block course consisting of 7×4 hours (a total of 28 hours) as a two-credit seminar. In the short-cycle teacher training programme, it is a first-semester course, comprising a total of 10 hours, and is likewise a two-credit seminar. In the undivided teacher training programme, the course is also accompanied by a so-called career socialisation

practicum, “*Problématörténet és komparatív ismeretek tantárgyhoz kapcsolt pályaszocializációs gyakorlat*” (Historical and Comparative Education - Career Socialisation Practice). This practicum is not examined in detail within the framework of the present study (PTE BTK, n.d.a).

- 2-3. The consecutive courses entitled “*Nevelés- és művelődéstörténet I.*” (History of Education and Culture I.) and “*Nevelés- és művelődéstörténet II.*” (History of Education and Culture II.) belong to the course group “*A nevelés és oktatás elméleti alapjai*” (Theoretical Foundations of Education and Teaching) within the BA programme in Pedagogy. As the BA programme in Pedagogy may also be taken as a so-called minor programme, these two courses are also included in the training of students who choose the minor specialisation. The first part of the course is completed in the first semester, while the second part is completed in the second semester of the programme. Both courses are lectures worth three credits; their weekly contact hours are two in the full-time programme (amounting to a total of 28 hours per semester) and 10 hours each semester in the part-time programme. The BA programme in Pedagogy offered by PTE BTK NTI is available in both Hungarian and English. However, the present study examines exclusively the relevant documentation of the Hungarian-language programme (PTE BTK, n.d.c).
4. The course entitled “*Nevelésfilozófiák és elméletek története*” (History of Education Philosophy and Theory) belongs to the course group “*A neveléstudomány elméleti-fogalmi rendszere*” (The Theoretical and Conceptual Framework of Education Science) within the MA programme in Educational Science. The course is offered in the first semester of the programme; its weekly contact hours are two in the full-time programme (a total of 28 hours), and 10 hours in the part-time programme. It is a three-credit lecture (PTE BTK, n.d.b).

During the study, the method of document analysis was applied (Morgan, 2022), relying on keyword-based searches. The keywords examined in the documents were the following: adatbázis, digitális, digitalizáció, infokommunikáció, informatika, online, web (database, digital, digitalisation, infocommunication, informatics, online, web).

The corpus of primary sources consists of multiple types of documents interrelated, reflecting three distinct analytical levels. The first level is the so-called normative level, which involves the examination of the Training and Output Requirements (hereinafter: TORs) in the BA programme in Pedagogy, the MA programme in Educational Science, and teacher education (Magyar Kormány, 2022; EMMI, 2013). The second, ‘institutional-curricular’ level focuses on the analysis of course and syllabus descriptions related to the four identified courses within the BA programme in Pedagogy, the MA programme in Educational Science, and teacher education (PTE BTK, 2023–2024b; PTE BTK, 2024a; PTE BTK, 2024b; PTE BTK, 2024c). The third, ‘experiential-reflective’ level is based on the anonymised processing and research-oriented secondary use of retrospective student essays produced in teacher education, providing an opportunity for their analytical review (PTE BTK, 2023–2024a). The self-reflective student essays were produced in the Spring semesters of the 2022/23 and 2023/24 academic years in a total of three “*Problématörténet és komparatív*

ismeretek” (Historical and Comparative Education) courses within the undivided teacher training programme. In total, 71 student essays were reviewed within the framework of the study.

The exploration of the relevant scholarly literature (secondary sources) made it clear that the intention to trace paradigm shifts is not without precedent. In particular, Katalin Kéri’s work stands out in synthesizing, at a self-reflective level, the history of education course developments emerging in teacher education at the University of Pécs. As may be expected today, these developments seek to respond to the challenges of digital and virtual environments, with regard to the first two decades of the 21st century (Kéri, 1996; Kéri, 2006; Kéri, 2014; Kéri, 2020; Kéri, 2021a; Kéri, 2021b; see also Kéri et al., 2013; Vörös, 2015).

Examination of Training Contents with a History of Education Focus

Training and Output Requirements

In the case of the TORs, clearly delineated areas of competence can be identified. Within the content of these competence areas – and across the examined programmes – the following aspects are emphasised in particular:

- a) in teacher education, the use of digital technologies as well as the application of digital pedagogical tools (EMMI, 2013);
- b) in the BA programme in Pedagogy, the importance of online communication, as well as effective communication using the latest tools of information technology (Magyar Kormány, 2022);
- c) in the MA programme in Educational Science, the importance of online communication and the exploitation of opportunities provided by information technology tools, familiarity with modern communication spaces, the management and conscious selection of national (Hungarian) and international databases, and the creative application of web-based information retrieval techniques (Magyar Kormány, 2022).

Based on the examined programmes, it can be observed that the TORs consistently emphasise the importance of the pedagogically oriented use of digital and online competences on each level of training.

Course and Syllabus Descriptions

Based on the examined course and syllabus descriptions, the documentation of the disciplinary programmes contains little relevant content. In the BA programme in Pedagogy, the courses “*Nevelés- és művelődéstörténet I.*” and “*Nevelés- művelődéstörténet II.*” (History of Education and Culture I. and History of Education and Culture II.) – in line with the TORs – specify among the competencies to be developed that students are capable of effective communication through the use of the latest information technology tools, as well as the purposeful selection of knowledge sources

(PTE BTK, 2024a; PTE BTK, 2024b). By contrast, the course and syllabus description of “*Nevelésfilozófiák és elméletek története*” (History of Education Philosophy and Theory) in the MA programme in Educational Science does not address the examined aspects at all (PTE BTK, 2024c).

Nevertheless, the course and syllabus descriptions of “*Problématörténet és komparatív ismeretek*” (Historical and Comparative Education) within the teacher training programme is connected to the examined issue at several points. Among the competencies to be developed, the documentation emphasises knowledge, analysis and professional application of printed and digital textbooks, teaching aids and other resources, with particular attention to information and communication technology tools. In addition, the effective use of traditional and digital teaching materials, learning organisation formats, methods, and teaching-learning strategies are highlighted. Furthermore, the course objectives include the integration of 21st-century, online learning-supporting environments: in connection with the course syllabus, emphasis is placed on the possibilities of digitally supporting classroom work, including the use of various web-based services and applications, as well as teaching materials and textbooks available in digital formats (PTE BTK, 2023–2024b).

The thematic focal points¹ defined in the course and syllabus descriptions of “*Problématörténet és komparatív ismeretek*” (Historical and Comparative Education) – depending on instructors’ professional decisions and the interests of the student groups attending the course – offer multiple opportunities for the integration of multimodal and digital learning resources which actively engage students and are foregrounded during course delivery.

For instance, the thematic units *Changes in the Status of the Child Throughout History* and *Changes in the Organisation and Functions of Schools* allow for the classroom use of relevant segments from the cultural/artistic programme “*Hagyaték*” (Heritage), such as “*Isten tenyerén: A gyermekkor*” (In the Palm of God: Childhood) or “*Palatáblától a Nobel díjig: A régi magyar iskola*” (From Slate to the Nobel Prize: The Old Hungarian School). These materials are viewed, processed (using a split-page journal),² and discussed collectively during class sessions (Hagyaték

¹ The thematic focal points of the course are as follows:

1. The place of the history of education and comparative education within the system of sciences and their connections to other disciplines. Possibilities of diachronic and synchronic analysis.
2. Concepts of the human being and the child. Views of childhood and the history of childhood. Changes in the status of the child throughout history.
3. Concepts of culture, educational theories, values, and ideals, and the settings of their transmission: non-institutional and institutionalized education. Girls’ education and women’s culture; possibilities for analysis from a gender perspective.
4. Conceptions of learning (before and after Comenius), the pedagogy of sensualism, the pedagogy of action, and constructivist pedagogy. The historical development of learning and teaching methods.
5. The emergence and development of the modern European school – changes in the organization and functions of schools, educational systems (continental and Atlantic models, as well as systems outside Europe).
6. The content of teaching, teaching tools, and the material learning environment. The history of the regulation of education and schooling. Teaching-aid systems and changes in textbooks. School space.
7. Historical changes in teacher education and the teacher’s role; the professionalization of the teaching profession. Expectations placed on teachers throughout history. European models of teacher education (PTE BTK, 2023–2024b).

² The split-page journal is a pedagogical technique based on individual readers’ or observers’ reflections. Its use supports the development of a personal relationship with the read text, the observed situation, or a film experience, and fosters subjective meaning-making as well as more intensive personal responses. At the same time, it creates opportunities for collective discussion, interpretation, analysis, or debate to emerge and unfold on the basis of the reflections generated in this way (Bárdossy et al., 2002. 345).

– National Audiovisual Archive, n.d.). Similarly, in the thematic unit *The Content of Teaching, Teaching Tools, and the Material Learning Environment*, a thought-provoking video (for example, the YouTube video “Sweden reexamines the use of computers in schools”, available in both Hungarian and English) can serve as a basis for initiating professional discourse and debate about the contemporary classroom use of teaching aids and textbooks (YouTube, 2023a; YouTube, 2023b).

In Hungary, only a limited number of electronic textbooks and e-learning materials related to the field of the history of education have been published to date, some of which are connected to general teacher education at the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Pécs (Kéri, 2021b). In the early 2000s, an electronic volume entitled “*Tananyagok a pedagógia szakos alapképzéshez*” (Teaching Materials for the Undergraduate Programme in Pedagogy) was published for students enrolled in the undivided pedagogy programme, which also included sections related to the history of education (Kéri, 2006). This volume features a study by Katalin Kéri entitled “*Egyetemes neveléstörténeti és történeti, neveléstudományi komparatiztika*” (Universal History of Education and Historical Comparative Studies in Education). Following the introduction of the undivided teacher education programme in 2013, and in alignment with it, a comprehensive teaching material edited by Katalin Vörös was developed. This volume, published under the title “*Neveléstörténet az osztatlan tanárképzésben*” (History of Education in Undivided Teacher Training Programme) (Vörös, 2015), focuses on key problem-historical nodes and source-based knowledge, and it also incorporates methodological blocks. To this day, this work remains part of the compulsory literature in both teacher education and the undergraduate pedagogy programme in Pécs, and it is included in the examined course and syllabus descriptions. In 2021, an edited volume entitled “*Digitális és online lehetőségek, jó gyakorlatok a tanári munkában és a neveléstudományi kutatásokban az osztatlan tanár szakos hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak*” (Digital and Online Opportunities and Good Practices in Teaching and Educational Research for Students of Undivided Teacher Training Programmes and Practising Teachers) was published under the editorship of Katalin Kéri. The volume puts a strong emphasis on historical perspectives in education, addressing topics such as the role of the history of education in the digital age (Kéri, 2021b), online opportunities for exploring sources in historical textbook research (Molnár-Kovács, 2021), the application of ICT in archival pedagogy sessions (Ács, 2021), and virtual museum pedagogy programmes based on the historical collections of the Library and Knowledge Centre of the University of Pécs (Méreg – Pálmai, 2021). In Pécs, this edited volume features prominently in the list of recommended literature in the examined course and syllabus descriptions within undivided teacher education. With regard to the MA programme in Educational Sciences, the above-mentioned works do not appear in the examined course and syllabus descriptions; however, the support for and emphasis on access to online-available publications emerges as an important factor.

Student Retrospective (Self-Reflective) Essays

As part of the assessment, the course description of “*Problématörténet és komparatív ismeretek*” (Historical and Comparative Education) requires the preparation of a short reflective essay at the end of each course session. Students reflect on the course process and write an essay on how the experiences gained during the course, the knowledge acquired, and the attitudes explored may

contribute to their own personal (professional) development. They articulate their most important insights, the areas of knowledge which still lack some depth, as well as the abilities they have identified in themselves and those they wish to further develop (PTE BTK, 2023–2024b).

During the analysis of the student essays written in the Spring semesters of 2023 and 2024, several student reflections were highlighted, from which – along the examined keywords and with regard to the focus of the present study – some observations may be seen as indicative:

„[...] hopefully, with the advancement of technology, opportunities will emerge that we cannot yet even imagine, and these will greatly improve the quality of education.” (Teacher education student, 2023; translated by the author.)

“[...] it is clearly noticeable that today’s students, including ourselves, are much more engaged by images and that these capture our interest far more than dense and very long texts. Perhaps the text accompanying an image also appears much shorter and more interesting.” (Teacher education student, 2023; translated by the author.)

“It is important for the digital world to be present in classroom teaching as well [...].” (Teacher education student, 2024; translated by the author.)

“I rather strive to harmonise digital and non-digital [elements].” (Teacher education student, 2024; translated by the author.)

The analysis of the student reflective essays highlights that students actively engage with the main thematic elements of this study, the role of digital technology and visual elements in learning, as well as students’ own pedagogical and learning development. The quotations indicate that students give particular significance to the integration of digital and traditional tools, enhancing lessons with visual support, and taking advantage of opportunities offered by technological innovations. As such, these essays serve not only as a reflection exercise but also provide valuable insight into students’ attitudes and their efforts toward professional growth.

Conclusion

In conclusion, it can be stated that course development focused on pedagogical history shows a marked methodological and content-related shift which is particularly tangible in courses linked to teacher education. These trends manifest in the form of strengthening experiential, student-centered learning organisation, the pedagogical integration of multimodal and digital learning resources, and the deliberate application of a problem-historical and comparative perspective. In contrast, within disciplinary programmes, the digital dimension remains primarily at a normative and declarative level, exerting less influence on the transformation of course structures and methodological practices.

The comparison of the three levels of analysis – the Training and Outcome Requirements, the institutional course and syllabus descriptions, and the student reflective essays – reveals that the emphasis on digital competencies manifests differently across these levels. While normative documents consistently foreground the need to develop online and digital skills, this emphasis appears selectively in institutional curricular documents and is primarily realised in teacher education through seminar-based, interactive courses. According to the student essays, digital tools

and visual learning formats do not appear as ends in themselves but as supportive and motivating elements within the learning process.

The results of this study confirm that the renewal of university-level history of education instruction is not to be understood in terms of the dominance of digital technologies, but rather in their deliberate pedagogical integration. The use of digital and online learning-supportive environments contributes meaningfully to the development of historical-pedagogical thinking only when it responds to student needs, reinforces the problem-historical approach, and promotes a multi-perspective outlook. This indicates that the history of education – both as a discipline and as a university course – loses none of its relevance in the digital age; in fact, with appropriate methodological renewal, it is capable of addressing the challenges of 21st-century higher education.

Sources*

- EMMI (2013) *8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről.*
- Hagyaték (n.d.) *Hagyaték.* Nemzeti Audiovizuális Archívum. <https://nava.hu/id/3555258>
- Magyar Kormány (2022): *A felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések 2022/23-as tanévtől alkalmazandó képzési és kimeneti követelményei.*
- PTE BTK (2023-2024a) *Hallgatói visszatekintő (önreflektív) esszék. Problématörténet és komparatív ismeretek című kurzus,* Manuscript, PTE BTK, Pécs.
- PTE BTK (2023-2024b) *Problématörténet és komparatív ismeretek tantárgy 2023-ban és 2024-ben érvényben lévő (azonos) tárgy- és kurzusleírásai.* Manuscript, PTE BTK, Pécs.
- PTE BTK (2024a) *Nevelés- és művelődéstörténet I. tantárgy 2024-ben érvényben lévő tárgy- és kurzusleírásai.* Manuscript, PTE BTK, Pécs.
- PTE BTK (2024b) *Nevelés- és művelődéstörténet II. tantárgy 2024-ben érvényben lévő tárgy- és kurzusleírásai.* Manuscript, PTE BTK, Pécs.
- PTE BTK (2024c) *Nevelésfilozófiák és elméletek története tantárgy 2024-ben érvényben lévő tárgy- és kurzusleírásai.* Manuscript, PTE BTK, Pécs.
- PTE BTK (n.d.a) *Osztatlan tanári pedagógia-pszichológia modul.* Manuscript, PTE BTK, Pécs. <https://tinyurl.com/4w8zk335>
- PTE BTK (n.d.b) *Neveléstudomány mesterképzési szak mintatanterve.* <https://tinyurl.com/z87h4py5> | <https://tinyurl.com/344d4a37>
- PTE BTK (n.d.c) *Pedagógia alapképzési szak mintatanterve.* Manuscript, PTE BTK, Pécs. <https://tinyurl.com/48hajwa9> | <https://tinyurl.com/4przubjx>
- PTE BTK *Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék (n.d.) Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék.* Manuscript, PTE BTK, Pécs. <https://tinyurl.com/4r9mmymy>
- YouTube (2023a): *Svédország: digitális tananyag helyett vissza a könyvekhez?* <https://tinyurl.com/ycyf6xa8>
- YouTube (2023b): *Sweden reexamines the use of computers in schools – Focus on Europe.* <https://tinyurl.com/3d7y48yf>
- Vörös, K. (szerk.) (2015): *Neveléstörténet az osztatlan tanárképzésben.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs. <https://tinyurl.com/4b3f7r6z>

Bibliography

- Ács, M. (2021): *IKT alkalmazása a levéltár-pedagógiai foglalkozásokon.* In: Kéri, K. (szerk.): *Digitális és online lehetőségek, jó gyakorlatok a tanári munkában és a neveléstudományi kutatásokban az osztatlan tanár szakos hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak.* PTE BTK Neveléstudományi Intézet – PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 87–97. <https://doi.org/10.15170/PTE.BTK.NTI.DOL.2021-06>

* The web references cited in this study were last accessed on May 31, 2026.

- András, I. et al. (2016): Módszertani megújulás a felsőoktatásban. Az új oktatói szerepnek megfelelő oktatásmódszertani megközelítés. *Dunakavics* 4 (VI), 25–62. <https://publication.repo.uniduna.hu/609/>
- Bárdossy, I. et al. (2002): *A kritikai gondolkodás fejlesztése. Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei. Tanulási segédlet pedagógusok és pedagógusjelöltek számára a saját élményű tanuláshoz.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs – Budapest.
- Dudeque Pianovski Vieira, A. M. (2017): Teaching in the History of Education: a transdisciplinary perspective. *IJAR – International Journal of Action Research* 13 (1), 39–50. <https://doi.org/10.3224/ijar.v13i1.04>
- Fischerné Dárdai, Á. et al. (2015): Neveléstudományi, neveléstörténeti elektronikus és digitális források. In: Vörös, K. (szerk.): *Neveléstörténet az osztatlan tanárképzésben.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs. <https://tinyurl.com/yxxztpuc>
- Hofstetter, R. et al. (2014): Mapping the discipline history of education. *Paedagogica Historica* 50 (6), 871–880. <https://doi.org/10.1080/00309230.2014.948017>
- Kéri, K. (1996): Szemléletváltás a neveléstörténet tanításában. *Iskolakultúra* 6 (9) 103–107. <https://tinyurl.com/h9ymfsc>
- Kéri, K. (2006): Egyetemes neveléstörténet és történeti, neveléstudományi komparatiztika. In: Bárdossy, I., Forray R., K. and Kéri, K. (szerk.): *Tananyagok a pedagógia szakos alapképzéshez.* PTE BTK Neveléstudományi Intézet – HEFOP Bölcsész Konzorcium, Budapest. 13–44. <https://tinyurl.com/2fzehvk6>
- Kéri, K. et al. (2013): Neveléstörténeti tartalmak a magyar neveléstudományi doktori iskolák programjaiban. In: Baska, G. (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai. A múlt értékei, a jelen kihívásai és a jövő.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 29–40. <https://tinyurl.com/mpu57war>
- Kéri, K. (2014): Nevelés- és művelődéstörténet a kompetencia alapú tanárképzésben a Pécsi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézetében. In: Arató, F. (szerk.): *Horizontok. A pedagógusképzés reformjának folytatása.* Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Pécs. 45–56. <https://tinyurl.com/22fn936f>
- Kéri, K. (2020): Múlt a jövőben: neveléstörténet a digitális korban. *Civil Szemle* 1 (Különszám), 23–35. <https://tinyurl.com/4xh8xr7x>
- Kéri, K. (szerk.) (2021a): *Digitális és online lehetőségek, jó gyakorlatok a tanári munkában és a neveléstudományi kutatásokban az osztatlan tanár szakos hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak.* PTE BTK Neveléstudományi Intézet – PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. <https://tinyurl.com/2y73pj8w>
- Kéri, K. (2021b): Múlt a jövőben. Neveléstörténet a digitális korban. In: Kéri, K. (szerk.): *Digitális és online lehetőségek, jó gyakorlatok a tanári munkában és a neveléstudományi kutatásokban az osztatlan tanár szakos hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak.* PTE BTK Neveléstudományi Intézet – PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 56–71. <https://doi.org/10.15170/PTE.BTK.NTI.DOL.2021-04>
- Méreg, M. and Pálmai, D. (2021): Virtuális múzeumpedagógiai foglalkozások a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont történeti gyűjteményeiben. In: Kéri, K. (szerk.): *Digitális és online lehetőségek, jó gyakorlatok a tanári munkában és a neveléstudományi kutatásokban az osztatlan tanár szakos hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak.* PTE BTK Neveléstudományi Intézet – PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 98–110. <https://doi.org/10.15170/PTE.BTK.NTI.DOL.2021-07>
- Molnár-Kovács, Zs. (2021): Online lehetőségek a történeti tankönyvkutatások forrásainak feltárásában. In: Kéri, K. (szerk.): *Digitális és online lehetőségek, jó gyakorlatok a tanári munkában és a neveléstudományi kutatásokban az osztatlan tanár szakos hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak.* PTE BTK Neveléstudományi Intézet – PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 72–86. <https://doi.org/10.15170/PTE.BTK.NTI.DOL.2021-05>
- Morgan, H. (2022): Conducting a qualitative document analysis: *The Qualitative Report* 27 (1), 64–77. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5044>
- Nóvik, A. (2013): A neveléstörténet helyzete a felsőoktatásban. In: Baska, G., Hegedűs, J. and Nóvik, A. (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai. A múlt értékei, a jelen kihívásai és a jövő.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Ollé, J. (2023): A digitális pedagógia története, jelene és jövőképe. A digitális pedagógia jelentősége az oktatásban. In: Birta-Székely, N. (szerk.): *Tanárok Vagyunk Akadémia IV. Újító szemléletek a neveléstudományban.* Egyetemi Füzetek 53. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár. 51–69.
- Pukánszky, B. (2011): A tanári kompetenciák problémátörténete. In: Albert, S. et al. (szerk.): *A tanári kompetenciákról.* Selye János Egyetem, Komárom. 29–64. <https://tinyurl.com/ybpbhtz9>
- Reyniers, N. et al. (2018): Let us entertain you: an exploratory study on the beliefs and practices of teaching history of education in the twenty-first century. *Paedagogica Historica* 54 (6), 837–845. <https://doi.org/10.1080/00309230.2018.1515234>

SOPRONI EGYETEM KIADÓ
UNIVERSITY OF SOPRON PRESS